

Fontene

forskning

01
11

Et tidsskrift fra Fellesorganisasjonen (FO)

FAGREDAKSJONEN

Fagredaktør Fontene forskning:

Sissel Seim
Høgskolen i Oslo
sissel.seim@sam.hio.no
22 45 35 13

Line Sagen

Høgskolen i Harstad
line.sagen@hih.no
77058342

Steinar Kristiansen

Forskningsrådet
sk@forskningsradet.no
22037383

Kate Mevik

Høgskolen i Bodø
kate.mevik@hibo.nouin.no
75 51 73 17

Jorunn Gjedrem

Universitetet i Agder
jorunn.gjedrem@uia.no
38141939/95 19 67 19

Inge Kvaran

Høgskolen i Sør-Trøndelag
inge.kvaran@hist.no
73 55 91 95

Børge Strømgren

Høgskolen i Akershus
Borge.Stromgren@hiak.no
97 42 44 99

Randi Juul

Høgskolen i Sør-Trøndelag
Randi.juul@hist.no
73 55 91 94

REFEREE

Anbjørg Ohnstad

Anne Jansen
Anita Røysum
Berit Berg
Edgar Marthinsen
Elisabeth Backe-Hansen
Helene Hansen
Jan Tøssebro
Jan Størø
Jorunn Vindegg
Karl Jacobsen
Kari Stefansen
Kerstin Møller
Knut Halvorsen
Lene Østby
May-Britt Solem
Oddbjørg Ulvik
Ole K. Hjemdal
Ole Petter Askheim
Per Lorentzen
Sidsel Natland

Sturla Falck

Terje Olsen
Ulla-Carin Hedin
Per Solvang
Elisabeth Olin
Sævar Gudbergsson
Johans Sandvin
Mons Oppedal

Til bidragsytere: Forfatterveiledning finner du på www.fontene.no

Utgiver:

Fellesorganisasjonen (FO)

Fontene forskning kommer to ganger i året. Fontene kommer 12 ganger i året.

Fontene redigeres etter Redaktørplakaten. Synspunkter og holdninger som kommer fram, er derfor ikke nødvendigvis samsvarende med FOs politikk.

ISSN: 1890-9868

Adresse:

Fontene, Stiftelsen Fri fagbevegelse – LO Media, Postboks 231 Sentrum, 0103 Oslo

Trykk: Hjemmet Mortensen

Opplag: 27 500

Abonnement:

Bente Semb
bente@fo.no

Ansvarlig redaktør:

Solfrid Rød
solfrid.rod@lomediamedia.no
23 06 33 97/99 46 65 65

Redaksjonssekretær:

Mia Paulsen
mia.paulsen@lomediamedia.no
23 06 11 55/91 16 26 77

Journalister:

Vibeke Liane
vibeke.liane@lomediamedia.no
23 06 13 33/91 59 25 97

Eirik Dahl Viggen

eirik.dahl.viggen@lomediamedia.no
23 06 11 72/95 97 08 63

Grafiker:

Kristin M. Johansen
kristin@lomediamedia.no
99 22 47 97

Illustrasjon forsiden

Eldbjørg Ribe

Annonsekonseptant:

Bente Semb
direkte telefon: 23 06 11 62
Telefaks: 23 06 11 14
annonse@fo.no

Innblikk i det ukjente

Hvorfor har det gjort så stort inntrykk på meg å lese artikkelen *Tolketjenesten: Avgjørende for døvblindes deltagelse*, skrevet av Eli Raanes og Sigrid Berge? «Døvblindhet er en kombinasjon av to sansetap» er forfatterne nøkterne beskrivelse av situasjonen for folk som hverken kan se eller høre. For en utenforstående som meg er det vanskelig å sette seg inn i hvordan det er å leve uten syn og hørsel. Jeg har tenkt at en slik situasjon må skape nesten uoverstigelige hindre i å skape mening i omgivelsene, og ikke minst i å utvikle språk for kommunikasjon og relasjon med andre mennesker. Forfatterne beskriver resultater fra en rapport om døvblindes levekår fra 1980: «Konklusjonen var at døvblindes livssituasjon og kontaktmulighet ikke var optimal på grunn av manglende tilrettelagte tjenester. Opplevd isolasjon og fravær av kontakt i hverdagen var en realitet.» Det er ikke vanskelig å forstå at det blir en ensom situasjon dersom en ikke har mulighet til kommunikasjon med andre, og at mangel på tolk og tolketjeneste kan være årsak til isolasjon. Det er derfor overraskende å lese at det først var i 1986 at døvblinde fikk rett til tolketjeneste.

For meg har denne artikkelen gitt et innblikk i en ukjent verden – om utfordringer og om muligheter til å utforske alternative former for kommunikasjon og språk. Deltakelse og medbestemmelse er en utfordring for mange grupper. Det er derfor spennende at forfatterne har valgt et styremøte i interesseorganisasjon for døvblinde som eksempel på tolking, i det de beskriver som en grei og dagligdags samtalsituasjon. Gjennom konkrete beskrivelse av situasjonen kommer det fram hvordan tolkingen bidrar til å formidle mening og formidle hva som skjer i omgivelsene. Tolkingen inne-

holder fine nyanser i samspillet mellom døvblinde og i relasjon til hørende og seende mennesker. De to engasjerte forfatterne formidler på sin nøkterne måte en ukuelig optimisme om å overvinne hindringer til et liv i samspill og deltagelse med andre. Det er ikke vanskelig å slutte seg til forfatternes konklusjoner om at det er behov for å utvikle kunnskap om nye kommunikasjonsformer, og å utforske hvordan tolking kan bidra til at døvblinde kan være deltakende i hverdagslivet og på ulike samfunnsarenaer.

Muligheter til deltagelse og medbestemmelse er tema for flere andre artikler i dette nummeret. Gro Ulset skriver om unges muligheter til medbestemmelse i fritiden ved opphold i institusjon, mens Marit Kollstad skriver om muligheter til deltagelse og inkludering for unge med funksjonsnedsettelse. Medvirkning er også tema i Helle Cathrine Hansens og Carolina Ohls' artikkel om erfaringer fra kvalifiseringstilsket Ny sjanse, mens Bennedichte Rappana Olsen setter søkelys på gjensidig støtte og deltagelse gjennom likemannsarbeid i funksjonshemmedes organisasjoner. *Hva er oppskriften på et normalt menneske?* spør Carina Gjellidal-Soelberg som skriver om personer som skader egen kropp. Dette temaet tas også opp i anmeldelsen av boken *Annerledeshet – sårbarhetens språk og politikk*.

Samlet sett gir dette nummeret innsikt i situasjoner for personer med spesielle utfordringer, og det setter samtidig i gang refleksjoner om tilværelsen for den som ikke er definert som annerledes.

Sissel Seim,
fagredaktør

Eli Raanes

Førsteamanuensis,
Avdeling for lærer og tolkeutdanning,
Høgskolen i Sør-Trøndelag
Eli.Raanes@hist.no

Sigrid Slettebakk Berge

Høgskolelektor/stipendiat,
Avdeling for lærer og tolkeutdanning,
Høgskolen i Sør-Trøndelag
sigrid.berge@hist.no

Tolketjenesten: Avgjørende for døvblindes deltakelse

Som praksisfelt har «Tolking for døvblinde» vokst fram i løpet av de siste ti årene, og i dag deltar døvblinde i mange ulike samfunnsaktiviteter via tolk. Denne artikkelen vil belyse hvordan tjenesten ble opprettet, og eksemplifisere hvordan tjenesten ivaretar døvblindes mulighet til likeverdig deltagelse. Materialet som ligger til grunn er analyser fra en autentisk møtesituasjon der tolkehjelp benyttes. Analyser viser at tolkene bruker ulike handlingsstrategier for å oppnå målsettingen. Blant annet fokuserer tolkene både på å formidle det som sies, beskrive det som gjøres, samt koordinere interaksjonen mellom deltagerne. Eksempler på dette vil bli presentert. Arbeidet har stor relevans for tolkeprofesjonen, som til i dag er lite dokumentert. Profesjoner som arbeider med syns- og hørselshemmede, og andre som arbeider med å løfte medbestemmelsesperspektivet, kan finne nytte i artikkelen.

Døvblindhet er en kombinasjon av to sansetap. Kombinert sansetap gir kommunikasjonsvansker og utfordringer ved å være orientert om det som skjer i omgivelsene. Variasjonen innad i gruppen er stor med tanke på hvor mye syns- eller hørselsrest de har til å se omgivelsene og oppfatte andres tale. Personer med døvblindhet kommuniserer på ulike kommunikasjonsmetoder. Hvilke kommunikasjonsmetoder som foretrekkes av den enkelte, varierer ut fra grad av sansetap og primær kommunikasjonsform. Det kan være tale, tegnspråk tilpasset et begrenset synsfelt, tegnspråk avlest ved berøring (taktilt tegnspråk), bokstavering med håndalfabet eller avlesning av skriftspråk. Mange av kommunikasjonsmetodene døvblinde benytter krever en direkte fysisk kontakt, og forutsetter en en-til-en-situasjon ved tolking og samtale (Raanes, 2009).

En nordisk definisjon på døvblindhet fokuserer på de funksjonelle utfordringene som sansetapene gir, og presiserer at kombinasjonen av sansetap gir betydelige vansker med deltagelse i ordinære sosiale oppgaver: «Døvblindhet medfører ekstreme vanskeligheter med hensyn til utdanning, opplæring, arbeidsliv, sosialt liv, kulturelle aktiviteter og informasjon» (Petrén 1980:78). I offentlige dokumenter er gruppen definert slik: «En døvblind er en person som har en så alvorlig grad av kombinert syns- og hørselshemming at evnen til å ferdes ute og evnen til å kommunisere med andre på egen hånd eller ved hjelp av egnede hjelpemidler, er vesentlig innskrenket» (Sosial- og helsedepartementet 1997; Rikstrygdeverket 2004). Gruppen døvblinde er i Norden små grupperinger. I Norge har man i mange år hatt et diagnostisert antall døvblinde på 500 personer. Da er ikke den eldste del av befolkningen beregnet inn. Med stigende alder øker antall personer med alvorlig kombinert sansetap, og i demografiske beregninger vil derfor antall døvblinde være stigende (Edberg et al 2009, Lyng og Svingen 2001).

Et nordisk samarbeid

Helsedirektoratet gjennomførte i 1976-77 en kartlegging av livssituasjonen for døvblinde personer i Norge. Kartleggingen viste at det da var 212 døvblinde personer. Rapporten konkluderte med at de opplevde stor grad av isolasjon i sin hverdag (Helsedirektoratet 1977). Kartleggingen førte til at det på nordisk nivå ble innledet et samarbeid om å beskrive døvblindenes livssituasjon og deres behov for offentlige tjenester. Rapporten *Bättre livsvillkor för dövsblinda i Norden* (Petrén 1980), sammenfattet tjenestetilbudet til døvblinde i de nordiske landene. Konklusjonen var at døvblindenes livssituasjon og kontaktmulighet ikke var optimal på grunn av manglende tilrettelagte tjenester. Opplevd isolasjon og fravær av kontakt i hverdagen var en realitet. En beskrevet årsak til dette var mangel på tolk og ledsagertjeneste.

Det neste nordiske samarbeidet på området var å utrede hvordan tolketjenester for døde og døvblinde kunne organiseres. Nordisk Ministerråd fikk ansvar for arbeidet, og i *Rapport vedrørende uddannelse af tolke indenfor hørehandicapområdet* (Hansen 1984) ble detaljerte planer for utdanning av tolker for døde, døvblinde og døvblitte skissert. Tolketjenester ble her beskrevet som en demokratisk rettighet: «I våre nordiska länder ser vi yttrandefriheten som en självklar demokratisk rättighet. Ändå är denna frihet begränsad för många medborgare med funktionsnedsättningar. Dette gäller döva med teckenspråk som första språk, vuxendöva och dövsblinda» (Hansen 1984:5). På et overordnet plan ble tolkehjelp forstått som en mulighet for å dekke grunnleggende menneskerettigheter, og en «allmenn rett til å søke, motta og meddele opplysninger og ideer», som det omtales i FNs menneskerettserklæring. I samfunn som ivaretar innbyggerne i forhold til antidiskriminering og tilgjengelighet, var etablering av offentlige rettigheter og tolketjenester viktig.

Det nordiske utredningsarbeidet ble fulgt opp i nasjonale handlingsplaner for funksjonshemmede og har påvirket nordisk sosialpolitisk utvikling opp gjen-

nom 1980-tallet, når de nordiske landene har arbeidet med å bygge ut en offentlig tolketjeneste for døve og døvblinde (NOU 1983:36). Utbyggingen av tjenesten har imidlertid skjedd i ulikt tempo. Sverige var først i Norden med å få organisert tolk- og ledsagertjeneste. Fra 1975 hadde *Skolöverstyrelsen* på forsøksbasis startet en utdanning av døvblindetolker. Dette nye yrket ble beskrevet slik: «Dövblindetolkens arbete: Tolken är den dövblindes möjlighet att komma i kontakt med sin omgivning. Genom tolken får den dövblinde de intryck som förmedlas andra genom syn och hörsel. Utan tolk lever den dövblinde i en stängd värld – ensam» (*Skolöverstyrelsen* 1984:11). Tolk- og ledsagertjeneste er ett av flere tiltak som er nødvendig om man ser generelt på

døvblindes behov for støtte og service for samfunnsdeltagelse (Palmgren 1993).

Før rett til tolkehjelp ble innført, var døvblinde avhengig av frivillig hjelp til nødvendig tolking og ledsaging. Det var da familie, barn og omgangskrets av døve og døvblinde som bisto ved tolkebehov. I dag er tolkehjelp i all vesentlighet dekket av en offentlig organisert tolketjeneste. Døve fikk en offentlig rett til tolkehjelp i 1981, og i 1986 fikk døvblinde en tilsvarende Rett til tolk og ledsagerhjelp (Bergh 2004). Det tok imidlertid noe tid før organisering av tjenesten var på plass, men etter noen års prøveordning ble det i 1994 vedtatt at hvert fylke skulle etablere en «Tolketjeneste for døve og døvblinde» på Hjelpemiddelsentralene, som i dag er

tilknyttet Nav. Dette førte til at tjenesten ble lettere tilgjengelig for brukerne (Bergh 2004; Hauge 1992; Raanes 1994). I alt er det i dag 168 årsverk i tolkestillinger innenfor Hjelpemiddelsentralene ved Nav. I tillegg blir frilancetolker engasjert inn ved behov (Hjort 2008:41).

På Navs liste over tolker som er offentlig godkjente tolker og ledsagere står det i oppdatert liste oppgitt i alt 419 tolker (Folketrygdloven 31.01.2008). Selv om ikke alle sertifiserte tolker arbeider aktivt med tolking, sier dette noe om en omfattende skolering i emnet kommunikasjon med døvblinde som har skjedd i løpet av relativt kort tid, og at tilbudet om tolking er under sterk oppbygging. Kompetanse om *tolking og ledsaging for døvblinde* inngår som del av BA-graden i *tegnspråk og tolking*, en utdanningsretning som tilbys ved tre studiesteder, i Trondheim (Høgskolen i Sør-Trøndelag), i Oslo (Høgskolen i Oslo) og i Bergen (Høgskolen i Bergen).

Bruk av tolk og ledsagerhjelp skal sikre døvblindes mulighet til likestilt deltagelse. Rikstrygdeverkets *Nasjonale standard for tolketjenesten* sier: «Tolkehjelp ytes der to eller flere parter ikke kan kommunisere med hverandre» (RTV 2004:8). Forskriften dekker tolking ved helse- og medisinsk behandling, tolking ved utdanning, rehabilitering og skolegang. Tolking dekkes også i det som kalles «dagliglivets gjøremål», som er en bred kategori av mellommenneskelige møter av mer privat og uformell karakter. Det vil si at tolk formelt sett kan brukes i alle livets faser og situasjoner.

En gjennomgang av tolkeområdet i Norge pr. 2008 konkluderte med: «Kapasitetsmangel er en av hovedårsakene til at brukerne ikke får tolk når de trenger det» (Hjort 2008:43). Utredningen peker på at det er forventet økt forbruk av tolketjenester: «Forventningen til deltagelse og likestilling, sosialt og i samfunnet, vil øke, ikke minst blant unge døve, døvblinde og hørselshemmede» (Hjort 2008). Det nevnes spesielt at tolketjeneste knyttet til utdanning, rehabilitering og arbeid vil øke, og trolig vil etterspørselen til tolk bli høyere på ettermiddags-, kvelds- og helgetid.

Tolkede samtaler for døvblinde

Området bruk av tegnspråk via berøring (taktilt tegnspråk) er løftet fram i både Sverige (Mesch, 1998) og

Norge (Raanes, 2006). Temaet er også belyst i studier av Metzger (Metzger, 2004) og Collins (Collins, 2003) i språklige analyser med utgangspunkt i bruk av amerikansk taktilt tegnspråk. Emnet tolking for døvblinde er i mindre grad beskrevet. Ett første arbeid med å belyse døvblindfødtes bruk av tolkehjelp er prøvd ut for 3 brukere (Brede, Hauge og Svingen 2008). Det finnes imidlertid forskning som omhandler tolking av språkbruk og interaksjon i tolkemedierte muntlige samtaler (Wadensjö 1998, Roy 2000 og Ørvig 2007). Dette er teori som kan ha relevans for å beskrive strukturer i det som skjer ved tolking i dialogsituasjoner uavhengig av språkform, og er benyttet som grunnlagsteori for analysene i denne artikkelen.

Wadensjö (1998) har arbeidet med å beskrive strukturer i samtaler der deltagerne benytter tolk. Hun løfter frem at tolkemedierte samtaler fungerer når tolken ivaretar både de rent språklige, samt de interaksjonsmessige forholdene i samtalsituasjonen. Samordning og koordinering er da parallelle prosesser med det å tolke de språklige ytringene som blir sagt. Samordningen kan gå på å tydeliggjøre teksten eller å støtte turtalesprosessen i tolking. Det er også gjort tilsvarende analyser og beskrivelser for tegnspråklig tolking (Berge og Karlsdottir 2003; Metzger 1999; Roy 2000). Vi ønsker å gå videre og belyse disse strukturene ved tolking for døvblinde.

Tolkede samtalsituasjoner kan forenklet sies å være som alle andre samtalsituasjoner. I mellommenneskelige møter der døvblinde skal snakke med personer som ikke mestrer å snakke med dem direkte, må tolken ha en helhetlig forståelse for hva som er nødvendig av informasjon for at den døvblinde kan oppleve likestilt deltagelse. En målsetting for tolkenes arbeid er at de skal formidle det som de døvblinde selv ikke oppfatter pga. syns- og hørselstapet. Ved oppdrag for døvblinde inngår ledsaging, beskrivelse og orientering i situasjonen i tillegg til oppgaven det er å språktolke (Bäckman, Mortensen, Raanes og Østli 1998; Næss 2006; Rikstrygdeverket 2004; Raanes 2001; Storliløken, Martinsen, og Landrø 1991; Torbjørnsen 2008, 2009).

Gjennom syn og hørsel mottar hørende og seende

samtidig store mengder informasjon. Å formidle dette videre er tolkens oppgave og utfordring. Tolken må formidle ytringene som sies slik at budskapet til taleren blir ivaretatt. Da er det ikke nok å bare formidle ordene, men like viktig er det at talerens stil og ekspressive innlevelse kommer frem. For å forstå de språklige ytringene må den døvblinde personen også vite hva som skjer i konteksten rundt han. Derfor må tolken beskrive aktiviteten som pågår, hvem som er til stede, de andres handlinger, og hvordan de andre reagerer på det som sies og gjøres.

Dette er store mengder informasjon, og ikke alt kan bli formidlet i dybden. Ved tolking for døvblinde må tolken aktivt forholde seg til kommunikasjonssituasjonen, fokusere og løfte fram det som er mest viktig informasjon til enhver tid (Raanes 2001).

Som andre profesjonsgrupper har tolker for døve og døvblinde utformet yrkesetiske retningslinjer. I disse poengteres det at all informasjon skal tolkes (Tolkeforbundet 1997). Ved praktisk yrkesutøvelse i tolking med metoder som er tidkrevende, legges det et stort ansvar på tolkene om å utøve en vurdering av hva som er kritisk informasjon der og da i situasjonen. Det kan oppstå dilemmaer ved utvelgelse av informasjon, og hva som skal formidles og hva som må legges til siden. Disse valgene må gjøres med bakgrunn i faglige vurderinger, og er en av grunnene til at det er behov for en god opplæring og utdanning av tolker for døvblinde.

Data fra en reell tolkesituasjon

Det er en reell samtalesituasjon som er utgangspunktet for vår analyse. Empiri til studien er hentet via kontakten med en gruppe døvblinde og tolker tilknyttet en tolketjeneste i Norge. Vi ønsket et materiale som kunne fortelle oss hvordan tolker utførte tjenesten tolking for døvblinde, og vi var spesielt interesserte i å se på interaksjonsprosessen mellom deltagerne og hvordan tolkene støttet deltagerne til å opprette kontakt og opprettholde dialog med hverandre. Førløpsvinteren 2007 ba vi en gruppe døvblinde og en av tolketjenestene om hjelp til å finne en samtalesituasjon som var «grei og dagligdags». Konteksten de sammen foreslo var et ordinært styremøte i en inte-

resseorganisasjon for døvblinde. I alt deltok fem døvblinde styremedlemmer, og sju tolker var i arbeid under møtet. Årsaken til at det er flere tolker enn brukere, er at tolking med bruk av taktilt tegnspråk er krevende. Derfor er det gjerne to tolker som arbeider i et såkalt to-tolk-system, der de veksler på å være aktive formidlere. Overordnet kan man se et styremøte som en tolkesituasjon innenfor det som defineres som «dagliglivets gjøremål», og tjenesten er dekket i forskriftene, paragraf 1a) «Utgifter til tolke- og ledsagerhjelp kan dekkes for at den døvblinde skal kunne fungere i dagliglivet» (Sosial- og helsedepartementet 1997). Deltagelse i denne type aktivitet er av betydning for både enkeltindivid, gruppe og samfunn.

Metode og dataanalyse

Datamaterialet er basert på flere kiler. Videoopptak fra styremøtet der vi filmet med 4 videokameraer fra ulike vinkler, lydopptak fra situasjonen, observasjon og fortløpende notater knyttet til tolkenes handlingsvalg under styremøtet, to fokuserte gruppeintervjuer med et utvalg av tolkene, og tre individuelle dybdeintervjuer med et utvalg av styremedlemmene. Alle intervjuene ble tatt opp på lydfil og senere transkribert. Tillatelse til å videofilme situasjonen ble gitt av alle deltagerne i situasjonen, og det ble utarbeidet avtaler i tråd med godkjenningsprosedyrer for Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste og Personvernombudet for forskning. Alle deltagerne ga også tillatelse til at bilder fra situasjonen kunne benyttes til å formidle resultater fra studien.

Videomaterialet og observasjonsnotatene ble aktivt brukt for å utvikle arbeidshypoteser om hva vi mente var viktig og sentralt for at denne dialogsituasjonen kunne fungere. Disse hypotesene ble tatt med når vi intervjuet informantene, og av det endret vi vår forestilling og analysene av materialet gikk mer og mer i dybden ettersom arbeidet pågikk (Berge og Raanes 2009). De døvblinde styremedlemmene og tolkene fikk spørsmål knyttet til hva vi observerte under styremøtet, og av midlertidige antakelser vi hadde fått fra å gå gjennom filmaterialet. I intervju med tolkene ble utvalgte klipp fra filmaterialet presentert i forkant av

spørsmålene. Dette for at tolkene lettere kunne huske tilbake, se hva som faktisk skjedde og gjennom det kommentere og vurdere sine egne handlinger sammen med oss. Disse metodene ledet opp til mange spennende diskusjoner om tolking for døvblinde.

I dette arbeidet har teorier om dialog, turtaking, tolking, samordning, meningsdanning og deltagelse vært viktig for å hjelpe oss til å kategorisere materialet. Materialet er analysert med utgangspunkt i teorier om bruk av video i kvalitativ forskning der fokuset er analyse av interaksjon og samtaler (Knoblauch, Schmettler, Raab, og Soeffner 2006; Linell og Gustavsson 1987; Johannessen og Erlenkamp 2003). Ved å gå gjennom materialet gjentatte ganger og studere gjentagende handlingsmønstre, har vi kommet frem til hva som kan sies å være vesentlige strukturer når det tolkes for døvblinde. Kunnskapen kan brukes av tolker eller andre yrkesgrupper som kjenner igjen strukturer vi beskriver som sentrale, for at kommunikasjonen i dette styremøtet skal kunne fungere.

I denne studien fungerer ett enkelt tolkeoppdrag som en case for å se utøvelse av tolkevirkosomhet. Det er en kvalitativ studie, og fordelene er at det gir mulighet til å gå i dybden og studere kompliserte og sammensatte handlingsmønstre. Bruk av filmmaterialet har vært spesielt gunstig siden vi har kunnet studere detaljerte handlinger og tegnføring. Casestudier har samtidig noen klare begrensninger (Berg 2004). Ved å bare studere en situasjon, og der deltagerne er likeverdige med tanke på at alle er døvblinde, mister vi informasjon om hva som hender når det tolkes i situasjoner der døvblinde er i mindretall eller når de skal snakke med hørende som ikke er kjent med å samtale via tolk. Dette anbefaler vi at det jobbes videre med i videre studier.

Velkommen til et styremøte

Møtesituasjonen gir et førsteinntrykk som nesten er overveldende. Ingen av de fem styremedlemmene som var samlet til møtet har godt nok syn til å se hverandre. Tolkene arbeider hardt for at mest mulig av den kritiske informasjonen skal bli den døvblinde de tolker for til del. Spørsmål, kommentarer og svar tolkes fortlø-

pende og simultant. Kommunikasjonssituasjonen blir beskrevet, og tolkene formidler de andre deltagernes kroppsspråk, deres latter eller tegn til undring. Det blir informert om hvem som snakker og hvem som venter på tur, og tolkene formidler når ordet er ledig eller når det er opptatt. Det tolkes, formidles og beskrives slik at deltagerne kan håndtere diskusjonen.

Bildet i neste spalte viser kommunikasjonsmetodene som var i bruk:

Deltagelse i et tolket styremøte.

- To styremedlemmer anvendte taktilt, norsk tegnspråk (TNTS), som er tegnspråk oppfattet ved berøring av hendene. De brukte norsk tegnspråk når de skulle si noe til de andre, og deres tegn ble av tolken videreformidlet til norsk tale.
- Tre av styremedlemmene hadde en hørselsrest som med bruk av forsterkerutstyr kunne utnyttes for å oppfatte andres tale. De tre brukte sin egen stemme når de ville si noe til de andre. To av styremedlemmene oppfattet da talen direkte, mens to fikk ytringen tolket til taktilt norsk tegnspråk.
- En av brukerne vekslet mellom å utnytte hørselsrest og taktile tegn. Om talen og ordene ikke ble oppfattet, gjentok tolken dette med tydelig stemme kombinert med taktilt tegn og taktil bokstaveføring.
- Vi observerte også at det (i noe ulik grad) ble benyttet haptiske signaler. Dette er enkle, frittstående tegn som kan gi informasjon om omgivelsene (Lahtinen 2007, 2008; Næss 2006).

Bildet ovenfor viser denne kommunikasjonsituasjonen. Her er det leder som har sagt noe, og dette

gjenskapas til taktilt tegnspråk for to av styremedlemmene, mens de andre oppfatter ytringen hennes gjennom egen hørselsrest. Som bildet viser, vil det si at 3 av styremedlemmene får informasjonen tilgjengelig tilnærmet umiddelbart, mens 2 må vente til tolkene har formidlet det for dem. Det vil si at det oppstår en tidsforsinkelse i samtalen, noe som er et vanlig kjennetegn ved tolkede samtaler (Englund Dimitrova 1991).

Til tross for at samtalen involverer ulike språk (norsk og TNST), at deltagerne er avhengige av tolkehjelp og beskrivelse av kontekst på grunn av sansetap, mestrer de døvblinde styremedlemmer å ta aktivt del i møtet og holde samtalen med hverandre i gang. Videre vil artikkelen presentere eksempler på hvordan deltagerne og tolkene arbeider for at dette skal bli en situasjon der dette er mulig. Analysen viser at de for det første informerer og beskriver slik at den døvblinde får oversikt over konteksten, og at de tolker og samordner interaksjonen slik at alle kan delta og ta tur i dialogen.

Oppstarten av en tolkemediert, formell samtale

Tolking for døvblinde innebærer fokus på tre områder – tolking, ledsaging og beskrivelse (Raanes 1998, 2001). Det å oppleve deltagelse handler ofte om små ting. Konkret ser vi fra vårt materiale at den døvblinde styrelederen er informert, og kan velge hvor i lokalet hun vil sitte, hvem hun vil sitte sammen med, og hun er ori-

Ledsaging og beskrivelse

Tolking av informasjon fra muntlige og skriftlige medier.

entert om annen aktivitet som skjer i lokalet. Med bakgrunn i det kan hun ta aktivt del i det som skjer rundt henne.

Ledsaging inngikk spesielt i fasen med å komme fram til arrangementet, og ikke minst i opptartsfasen før selve møtet kom i gang.

Bilde nederst viser hvordan tolken (her til høyre i bildet) bruker sin stemme og sin hånd til å peke ut og orientere styrelederen om plassering av bord, stoler og utstyr. Styreleder er allerede blitt informert om og har selv tatt kontakt med de som arbeider på kjøkkenet der møtet avholdes. Beskjeder blir overlevert, og de siste forberedelsene til møtet blir gjort. Ledsaging og beskrivelse gir styreleder mulighet for å ta sosial kontakt og til å ordne praktiske gjøremål. Det gir en autonomi og selvstendighet i rollen som leder av foreningen. Et annet eksempel er hvordan tolken samarbeider med henne når hun har behov for å oppfatte skriftlig informasjon som ikke er tilgjengelig for henne selv direkte:

Informasjonen som tolkes til styreleder kan som illustrasjonen over viser, være av så vel muntlig som skriftlig format. Illustrasjonen over er fra en kort sekvens like før det formelle styremøtet er i gang. Møteleder får i samarbeid med tolken gjort de siste forberedelser til møtet. Møteleder ser ikke å lese sine sakspapirer, innkomne brev og egne notater etc. Disse blir lagt til rette sammen med tolken, slik at styreleder kan informere de andre, ha sine sakspapirer i rett rekkefølge og eventuelt få kontrollert noen siste detal-

jer. Dette gir styrelederen en nødvendig opplevelse av oversikt over situasjonen hun skal lede. Hun opplever også at ansvaret for situasjonen blir hos henne, men for å klare dette trenger hun «en tolk som er mine øyne og ører». Dette er et uttrykk hun gjentar flere ganger i løpet av intervjuet. Hun oppsummerer kategorisk om det å kunne lede denne type møte som døvblind: «det vil jo ikke være mulig det uten tolker, vet du» (fra intervju februar 2008). Tolkehjelp er en viktig profesjonsutførelse for døvblindes mulighet til likestilt deltagelse i det norske foreningslivet, og for å kunne etablere kontakt med andre mennesker.

Å tolke er å etablere kontakt

Tolking er å ha fokus på all informasjonen i kommunikasjonssituasjonen. Tolkene forsikrer seg om at alle vet hvem det er som snakker og hva som sies. Når styremøtet skal starte opp, er det oppgaven til den som er valgt leder å ta ordet og introdusere at møtet er i gang. Som møteleder er hun den som må finne tid og form for å «ta ordet». Utfordringen er at de andre ikke ser eller hører hennes signal om å ville starte møtet. I denne situasjonen skjer det slik: Møteleder har fått beskrevet at den sist ankomne har fått satt seg ned ved møtebordet. Hun får sjekket klokken og vet at tiden er inne. Hun starter møtet, noe som er et viktig budskap: Nå er møtet i gang. Småprat, beskrivelser og forberedelser avsluttes, og fokus blir rettet mot oppgaven man er samlet for. Styreleder har påkalt oppmerksomhet, og hevet stemmen. Hun retter seg opp, henvender seg til gruppen og sier «Velkommen til styremøtet».

I ulike tolkemetoder blir dette budskapet formidlet. Ikke bare ordene, men også stilen og sjangeren uttrykket har formidles videre. Med ulike språk og tolkemetoder får tolkene dette fram. Ordene og teknikkene er ulike, men budskapet kommer fram. Det blir markert at dette ikke bare er en kommentar, men at det er et startsignal på at selve møtet er i gang. Det blir markert med bruk av tydelighet, store tegn, markering av oppmerksomhet, etterfølgende pauser, fysiske signaler fra tolk til bruker. Dette blir tolket i et stort fysisk tegnrrom, ved stemmebruk og i tegnføring bruker tolkene tydelige ytringer klart rettet mot å få oppmerksomhet hos

alle deltagerne. Møtet er satt, den formelle delen av møtet er i gang.

Å tolke er å bidra til en felles oppmerksomhet

For en gruppe som ikke kan se og høre hverandre tydelig, er det utfordrende å vite når møtet starter og når de skal *etablere en felles oppmerksomhet* for oppstart av dialogen. Når styremøtet settes i gang, er tolkene allerede i gang med å tolke. Det utveksles hilsener, og en uformell prat pågår. Møteleder har fått aktiviteten rundt bordet beskrevet av tolken sin, men hun vil starte det formelle møtet og har derfor en intensjon om å avbryte den pågående sosiale meningsutvekslingen. Utfordringen er at de andre ikke kan se at hun sender ut signal om at det er på tide å starte møtet.

Eksemplet viser at forståelse for kommunikasjonssituasjonene og deltagerens intensjon, er styrende for tolkenes valg for *hva* og *hvordan* det tolkes. Tolkene har samtidig tilgang til flere informasjonskilder. Samtidig som de er i gang med å tolke en sosial prat mellom to av styremedlemmene, kan de oppfatte at styrelederen påkaller oppmerksomheten og vil starte opp møtet. Da blir det tolkenes oppgave nettopp å løfte fram dette som ny og kritisk informasjon. Med en slik håndtering kan det formelle møtet starte og en felles samtalsituasjon kan utvikles.

Lederens signaler knyttet til interaksjon og oppmerksomhet blir eksplisitt formidlet av tolkene. Dette er i tråd med det Wadensjö (1998) sier om at tolker i tillegg til å formidle de språklige ytringene som sies, også må være oppmerksomme på og ta aktivt ansvar for interaksjonen i tolkede samtaler. Det vi ser i vårt materiale er ikke bare at tolkene oversetter det som sies, de finner også rom for å avbryte, koordinere turtaking og gjennom beskrivelse gir de informasjon om deltagerens respons på det som sies og gjøres. Beskrivelse, tolking og samordning er parallelle og fortløpende handlinger ved tolking for døvblinde.

Forståelse for situasjon og intensjon er avgjørende for måten det tolkes på. Dette baseres på fortløpende vurderinger av hva som for deltagerne er viktig i prosessen med å gjennomføre et mellommenneskelig møte med andre (Englund Dimitrova 1991). I intervju uttal-

te tolkene at forberedelse og kjennskap til sakene som skal tas opp hjalp dem til å foreta fortløpende valg av hva som var kritisk informasjon, og for hva som skulle løftes fram av informasjon. En av tolkene spissformulerer dette da hun skulle beskrive de valg hun gjorde i tolkesituasjonen: «Det er et styremøte da. Vi komprimerer ikke bort agendaen» (intervjuopplysninger januar 2008). Materialet vårt viser at for å foreta disse vurderingene, og på en slik måte at det kan oppfattes å være en dekkende og god tolking, så kreves det at tolken har fokus mot så vel den enkelte tolkebruker, som mot den helhetlige prosessen i samtalesituasjonen. I oversettelse som tolkene formulerer ser vi at tolkene benytter strategier som å komprimere og også å utdype informasjonsmengden i sekvenser av tolkeprosessen. Dette er i tråd med Wadensjö (2002:358) sin inndeling av tolking der blant annet reduserende og ekspanderende gjengivelse tas i bruk i tolking i dialogsituasjoner, og der dette gjøres ut fra en vurdering av hva som er hensiktsmessig for å formidle meningen i den aktuelle tolkemedierte samtalen.

Å beskrive kommunikasjons handlinger

Å gi beskrivelse er en del av tolkenes og ledsagernes oppgave og arbeidsområde (Raanes 2001, 2009). Beskrivelse av omgivelsene og personer kan være noe av det som gir innspill til hvordan man møter hverandre. Det som sies er ikke alltid tilstrekkelig for å få tilgang til eller ta del i en dialog. Man må også vite hvem som snakker, og hvordan andre reagerer og hva som skjer. Hvordan personer for eksempel ser ut, alder, frisyre, spesielle ting ved klær eller væremåte. Gjesp, latter og forbausede uttrykk er også viktige input til å ta del i en situasjon. Ikke minst er denne type informasjon kanskje spesielt betydningsfull i fasen med den mer uformelle samtalen, der man etablerer kontakt og utvikler relasjoner med hverandre.

Analysen viste at beskrivelse var en viktig og integrert del av det alle tolkene gjorde i dette formelle møtet. I oppstarten av møtet vektla alle tolkene beskrivelse av hvem som var til stede, og ble utformet ut fra hver enkelts plassering rundt bordet de satt ved. Slik fikk den enkelte døvblinde informasjon om hvor

de andre var plasserte i forhold til seg selv. Underveis inkluderte tolkene beskrivelse av kommunikasjonssituasjonen, og fortalte alltid hvem det var som snakket, hvem som gjorde signal for å ta tur, aktiviteter som skjedde og hva enkelte uttrykte gjennom ansiktsuttrykk eller kroppslige gester. Eksempler på dette er ytringer som; «NN rekker opp hånda», «NN smiler», «møteleder får hjelp av sin tolk til å sjekke om datoen er i en partallsuke eller ei». Da møtet gikk mot slutten, var beskrivelse av at andre var i ferd med å ankomme lokallet noe som var med å gi informasjon om at møtetiden snart var gått (data registrert i observasjonsnotater og i filmopptak). Uten denne form for informasjon ville det vært vanskelig for de døvblinde styremedlemmene å være i dialog med hverandre, og det ville også være vanskelig å oppfatte budskapet med de språklige ytringene. Dette fordi at ord trenger kontekst for å kunne tolkes og forstås (Linell 1998). Analyser av materialet viser derfor at tolking for døvblinde ikke bare handler om formidling av ord. For å forstå situasjonen er beskrivelse av konteksten og samtalesituasjonen vesentlig for å fremme likeverdig deltagelse.

Det å beskrive, tolke og å orientere seg i omgivelsene går ofte sammen som en aktivitet. I fasen der møteleder forbereder seg til styremøtet, skjer beskrivelse som en samtalepreget avklaring mellom styreleder og hennes tolk. Tolkens beskrivelse er tilpasset det som styrelederen trenger å vite ut fra sin funksjon som leder. Med nødvendig beskrivelse, ledsaging og tolking legges det til rette for at styreleder kan være styreleder.

Å ivareta informasjons- og samtaleflyt

Tolking handler om formidling av budskap, og ikke en formidling av ord for ord, eller i dette tilfelle; tegn for tegn. Denne formidlingen bør være dekkende, for at det skal oppleves og vurderes til å være en «god tolking». Samtidig vil en god tolket samtale ikke bare handle om at alle tegn og ord var formidlet korrekt. En del handler også om muligheten til å ta del i dialogen med de andre deltagerne. Her kommer begrep som samtaleflyt inn, og dette er samtaler som kjenne-tegnes ved at partene kan ta tur, bruke ulike språklige virkemidler som for eksempel humor og ironi, og at de

får en opplevelse av spenning, driv og deltagelse. Det å møte og delta i interaksjonen kan være vel så viktig for å oppleve at det har vært en god tolkemediert samtale (Wadensö 1998).

I materialet fra styremøtet ser vi en samtale som bærer preg av å ha en god samtaleflyt. Tolken ivaretar i stor grad budskapet i ytringen som sies, og de beskriver fortløpende de kommunikative prosessene som skjer. Samtidig viser analysen at tolkene foretar valg for hva som er kritisk informasjon, og at det finnes ytringer og informasjon som ikke kommer de andre til del. Til tross for dette oppleves samtalen, både av tolkene og av brukerne, å være en god tolkesituasjon. Vi tenker at noe av grunnen til dette kan være at tolkene mestrer å ta valg for formidling slik at samtalen får et visst tempo og driv som gjør at samtaleflyten blir ivarettatt. Det å unnlate å foreta komprimerte eller sammenfattede tolkinger, kunne ført til at framdrift i diskusjonene ble stoppet.

I tolkende samtaler for døvblinde er den totale informasjonsmengden for stor til at alt kan formidles. Med tidkrevende tolkemeter og tidsforskyvning på grunn av tolkeprosessen, er det lett å se for seg at om tolkene ikke foretar en kontinuerlig vurdering av hva som er vesentlig og kritisk informasjon, så vil det påvirke deltagerens mulighet til å utvikle dialogen og etablere en samtalesituasjon preget av en viss samtaleflyt. Tolken balanserer derfor mellom idealet om at «all informasjon skal tolkes», samtidig som de må foreta valg for hva som skal løftes frem og hva som skal tones ned. Dette er ikke tilfeldige valg, men valg basert på erfaring, brukerkjennskap, situasjonsforståelse og analytiske ferdigheter til å oppfatte og formidle språklige ytringer på en klar og tydelig måte.

Et av styremedlemmene beskriver sin opplevelse av å delta i situasjonen via tolk som et forhold basert på tillit. For han fungerer tolkesituasjoner best når han kan delta i situasjoner med en tolk han opplever han er godt samkjørt med. «Det å bruke tolk godt er et samarbeid», sier han og føyer til dette om situasjoner der det kan skje misforståelser:

«Misforståelser, jo det har jeg opplevd. Og det kommer som et resultat av det å snakke sammen, og det

er lett å forstå. Og da må man bare ta selvkritikk på det. Det kan være at man har gått for fort fram, markert for dårlig overgangen. Så da må man bare gå tilbake og fullføre. Det er jo klart at i styret vårt vil jeg ikke si at det skjer ofte... For vi er jo ikke så nøye da på at om vi har satt punktum, så kan vi likevel gå tilbake igjen. Slik at den som henger litt etter da får oppklaring. Det er jo forståelig det med den kommunikasjon vi har der. Det er greit.»

*(Intervjuopplysninger fra døvblind tolkebruker
 2, juni 2008)*

Tolkemedierte samtaler har en annen rytme og flyt enn samtaler der deltagerne kan snakke direkte til hverandre. Tolken er et mellomledd og er deltagerne klar over hvordan man kan ta hensyn til at det tolkes, bidrar dette til en bedre samtalsituasjon (Englund Dimitrova 1991). Det er innarbeidet av alle deltagerne i denne tolkesituasjonen en forståelse av at de må tilpasse seg den aktuelle kommunikasjonssituasjon, og at det er et felles prosjekt om samtalen skal kunne opprettholdes.

Talking er å følge med når sjanger og stil endres

Som styremedlemmer deltar alle aktivt med innspill til diskusjonen. En kan som deltager velge å komme med innspill og velge mellom ulike løsninger som både er i tråd med en stil og en sjanger, eller en kan velge å bryte en forventet stil eller sjanger. Hvordan dette kan formidles i tolkede versjoner er utfordrende oppgaver. Basert på observasjon og analyse av filmet materiale kan dette illustreres i følgende episode:

Møteleder tar initiativ til å avrunde og gå videre til neste sak. Men da er det en av deltagerne som får en assosiasjon. Det hun vil kommentere dreier seg ikke direkte om den formelle saken, men er en historie og en assosiasjon i tilknytning til noe som tidligere er tatt opp. Tolken har da akkurat formidlet at «Da er det greit, da er vi ferdige med det», men den døvblinde ber fortsatt om ordet og tar initiativ til å fortelle sin historie. En står selvsagt som deltager fritt til å velge å følge forventninger til sjangerkrav eller ei. I dette eksemplet skjer tolkingen på denne måten: Den døvblinde slip-

per tolkens hender og starter smilende å fortelle med norsk tegnspråk. Tolken gjenspeiler hennes uttrykksmåte i måten hun velger å tolke på: Tolken hever stemmen for å avbryte, og hun gjør det i samme stil som den døvblinde – hun avbryter med et smil, en liten latter og med hodet på skakke og med en ivrig intonasjon får hun fram at dette er en kommentar som bare må formidles. Tolken søker samtidig blikkontakt med møteleders tolk og signaliserer ønsket om oppmerksomhet. Tolkens hevede stemme avbryter en annens innlegg, men får oppmerksomhet. Via tolkene blir historien delt med de andre styremedlemmene.

Styrende for utvelgelse og tolking er her iver og entusiasmen til den som vil dele noe til gruppen. Hun har noe hun vil fortelle, og tolken følger opp dette initiativet og hennes måte å ta tur på, som formelt sett er gjort som en avbrytelse av en annen som da har ordet (Linell og Gustavsson, 1987). Tolkene tok i bruk sin språklige kompetanse og sjangerkunnskap for å få fram dette initiativet og også hvilken type kommentar dette var. Her forhandles det om turtaking, og tolken støtter opp om de valg den døvblinde gjør og om det kommunikative prosjektet til en av gruppens medlemmer.

Eksemplet som er illustrert i episoden over viser hvordan både formelle og uformelle sekvenser formidles i tolkede samtaler. Dette krever at tolkene må ha et tett fokus på hva som er intensjonen, og hva som er endringer i samtalesituasjonen. Det krever god språklig kompetanse for å kunne følge opp dette, både som tolk og som deltager i mellommenneskelige møter. Episoden viser de mulighetene som ligger i mellommenneskelig kontakt i forhold til det å kunne gå inn og ut av ulike roller og agendaer i samme aktivitet (Goffman, 1972). Man kan velge å følge opp kommunikasjonen i pågående sjanger og stil, eller man kan velge å endre retning på kommunikasjonssituasjonen. Det er vanlig, og det er uforutsigbare og positive deler av det å være i kontakt med andre. I vårt materiale ser vi hvordan tolken evner å understreke og tydeliggjøre sentrale informasjonsdeler i sin måte å tolke på i så ulike teknikker som taletolking, bokstavering, haptisk kommunikasjon og taktilt tegnspråklig tolking. Og vi ser

hvordan tolkene tilpasser sin tolking til deltagerens samtalestil og endring av stil og sjanger.

Tolking er å ikle seg en rolle

Samarbeidet mellom tolk og døvblind tolkebruker er bokstavelig talt tett, med direkte fysisk kontakt og nærhet som er en forutsetning for flere av de kommunikasjonsmetodene som anvendes. Samarbeid og forhandling sikrer at kontakt og informasjon tolkes på måter så meningsdanning skjer smidig. Møteleders tolk bidrar spesielt aktivt i formidling av signaler om initiativ og respons. Sin rolle omtaler hun i intervju som «møteleder-tolk» noe hun utdyper ved å si at hun i denne situasjonen er hun jo tolk til en som har en ledende funksjon i samtalesituasjonen. Dette krever at hun som tolk også opptrer med en rolle i tråd med dette. Hun sier at hun som tolk da «ikler seg møteleders rolle» (intervju januar 2008). Ut fra denne forståelsen kan situasjonen beskrives ut fra at tolken utøver sin praksis og spiller med i den gitte situasjon ut fra sin forståelse av situasjonens krav (jamfør Goffman 1969). At tolken «ikler seg møteleders rolle» blir styrende for hvordan hun bidrar til å koordinere aktiviteten i sin måte å tolke på, og hun kan støtte opp under samtalesituasjonen som utspilles. Dette bidrar til informasjon som gjør at møteleder kan være den som leder en gruppes diskusjon og arbeidsprosess.

Oppsummering

Med å beskrive noen sekvenser fra analyse for hvordan denne type tolkemedierte samtale skjer, har vi vist til hvordan tolking tilpasses brukernes kommunikasjonsform og til behov for språktolking og beskrivelse. Måten dette skjer på er helt i tråd med det som kommer fram i teorier om tolking i flerspråklige samtalesituasjoner. Som Wadensjö (1998), Roy (2000) og Ørvig (2007) viser til, er tolkene i materialet orientert mot formidling av språklig innhold. Samtidig har tolkene fokus på samspillet i samtalesituasjonen, der de er oppmerksomme på og tar ansvar for å ivareta interaksjonen mellom deltagerne, blant annet ved å gi rom for turtaking og opplevelse av respons fra andre. Ut fra slik dette løses ser

man hvordan brukerne av tolkehjelp kan konkludere med at de opplevde stor grad av deltagelse i situasjonen.

Analyse av en tolkemediert samtale peker mot en av utfordringene ved tolking for døvblinde i situasjoner der det er flere som veksler på å ta ordet: Tolken har tilgang til informasjon og skal formidle denne uten å være den som styrer eller bestemmer hvordan situasjonen utvikles. Samtidig balanserer tolkene i ansvaret de har om å være den som har ansvaret for å koordinere og samordne rekkefølgen på hvem som kan snakke og hvem som må vente på tur. Det må være et tett samarbeid mellom tolkebrukere og tolker for at prosessen skal fungere optimalt. I en gruppesamtale kreves det også et tett samarbeid mellom tolkene, og forståelse av ansvaret både for den enkelte tolkebruker og for hele gruppen det tolkes for. Dette krever faglig kunnskap, og derfor er videre satsing på skoling av tolker viktig.

Med et blikk mot framveksten av tolke- og ledsagehjelp, og med eksempler fra analyse av en tolkesituasjon, viser våre funn hvordan deltagerne aktivt arbeider for å skape en felles diskusjon på tross av store kommunikative utfordringer. Situasjonen utvikles slik at dialogen mellom deltagerne av de døvblinde beskrives som en velfungerende «og helt ordinær møtesituasjon» (intervjuopplysninger fra døvblind bruker 2. juni 2008).

Da tolketjeneste på 1980-tallet ble utredet som en viktig hjelpeordning, var døvblinde både nasjonalt og nordisk beskrevet som en gruppe utsatt for risiko for sosial isolasjon og mangel på samfunnsmessig deltagelse. Det har skjedd mye siden den gang. En rekke ulike tilbud og tjenester har vokst fram, rehabiliterings- og diagnostiseringsarbeid er systematisert, tolke- og ledsagertjeneste er etablert som en rettighet, lovverk og forskriftsrammer er etablert og justert, personell til å tolke er utdannet. Nordiske studier har fulgt denne prosessen fra brukerperspektiv (Ravn Olesen og Jansbøl, 2005a, 2005b) og arbeid er beskrevet ut fra rehabiliteringssynspunkt (Göransson, 2007). Døvblindes muligheter for deltagelse i all type samfunnstilbud er klart forbedret fra det som

beskrives i de tidlige kartleggingene fra 1980-tallet.

Da den reviderte versjonen av en nordisk definisjon på døvblindhet ble utarbeidet i 2006, ble ikke lenger funksjonen av kombinert sansetap beskrevet med formuleringen «ekstreme vanskeligheter» som var det som sto i den første nordiske definisjonens formulering i 1980 (Petrén 1980, Edberg et al. 2009). Mye har skjedd for å bedre tilretteleggingen slik at døvblinde kan ta del i utdanning, opplæring, arbeidsliv, sosialt liv, kulturelle aktiviteter og informasjon, områder som i tidligere definisjon av døvblindhet var listet opp som lite tilgjengelige arenaer.

Veien videre?

Vår analyse av en enkelt tolkesituasjon har på alle hovedpunkter støttet opp om det deltagerne har sagt i intervjuer med oss, dette er en samtalsituasjon som deltagerne er involvert i og som oppleves å fungere godt. En av våre døvblinde informanter sa: «Tolketjeneste har alt å si for at vi kan delta, da. Og det er nødvendig og verdifullt for både oss selv og andre det» (døvblind informant, februar 2008). En av tolkene uttalte imidlertid: «Jeg skulle egentlig ha visst mer om hva det er vi gjør. Hva det er vi gjør når det blir slik at samtalen flyter, for det er ikke alltid at det skjer» (gruppeintervju med tolker, februar 2008). Som utredningen i 2008 påpekte, er det behov for mer kunnskap og fagutvikling på tolkeområdet (Hjort 2008). Vi vil også trekke frem at det er stort behov for å utvikle kunnskap om hvordan tolking for døvblinde med ulike kommunikasjonsmetoder kan tilrettelegges og gjennomføres, derfor håper vi på at det settes i gang andre prosjekter om tolking for den sammensatte gruppen døvblinde. Videre studier vil kunne avdekke mer av hvilke løsninger og hvilken kompetanse som kreves for å få tolkemedierte samtaler til å fungere slik at døvblindes mulighet til likestilt deltagelse i ulike samfunnsarenaer sikres.

SUMMARY

This article regards the development of a public interpreting service enabling deafblind persons to participate in communicative activities. During the last few decades interpreting services for the deafblind have been established in all the Nordic countries. Today deafblind persons take part in various activities in society with the assistance of interpreters. The development of this service in the Nordic countries is the focus of this paper. Examples from an authentic interpreted conversation will demonstrate how the service functions. The examples analyzed in this paper are excerpts of an authentic empirical situation where five deafblind board members are conducting a board meeting and communicating with each other through interpreters. The goal of the interpreters is to give the deafblind board members equal access to participation and interaction with each other. The analysis shows how the interpreters are involved in translating utterances, describing context and in coordinating the interaction between the board members. This article may be of interest for interpreters, for professionals working with visually and/or hearing impaired persons and for members of the general public who are interested in how one can work to increase access to society for all.

LITTERATURLISTE

- Berg, Bruce L.** (2004). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston, Mass.: Pearson.
- Berge, Sigrid Slettebakk og Karlsdóttir, Ragnheiður** (2003). *Tegnspråktolkens handlinger*. I skriftserien Klasseromsforskning. Trondheim: Tapir.
- Berge, Sigrid Slettebakk og Raanes, Eli** (2009). Kunnskapsoppbygging gjennom bruk av video og dialoggrupper i forskning på praksis *FoU i praksis 2008: rapport fra konferanse om praksisrettet FoU i lærerutdanning*: Trondheim, 17. og 18. april 2008, s. 9-20. Trondheim: Tapir akademisk forl.
- Bergh, Grete** (Ed.) (2004). *Norsk tegnspråk som offisielt språk*. Oslo: ABM-utvikling.
- Brede, Kari, Hauge, Tonhild S. og Svingen, Else-Marie** (2008). *Er det noen jeg kan snakke med? Tolk- ledsagertjeneste for personer med medfødt døvblindhet*. Prosjektrapport 27. Oslo: Skådelens kompetansesenter.
- Bäckman, Thord, Mortensen, Ole, Raanes, Eli og Østli, Elin** (1998). *Kommunikation med døvblinde*: om sprog og kommunikationsformer, tilpasning og gennemførelse af kommunikation med personer, der er døvblinde. Dronninglund: Forlaget Nord-Press.
- Collins, Steven D.** (2003). *Adverbial morphemes in tactile American sign language*. Graduate School, Union Institute and University Cincinnati.
- Edberg, P.O., Jensen, Geir, Mortensen, Ole E., Rouvinen, Ritva, Svingen, Else-Marie og Stefánsdóttir, Valgerður** (2009). *Nordisk vejleder om erhvervet døvblindhed*, Dronninglund, Danmark: NVC.
- Englund Dimitrova, Birgitta** (1991). *När två samtal genom en tredje: Interaktion och icke-verbal kommunikation i medicinska möten med tolk*. Stockholm: Universitetet, Centrum for tvåspråkighetsforskning.
- Folketryktdoven** (1981). Vedlegg 2 § 10-7 g – Liste over offentlig godkjente tolker/ledsagere for døvblinde. 31.01.2008. Hentet fra <http://www.nav.no/rettskildene/Vedlegg/104120.cms>.
- Goffman, Erving** (1969). *The presentation of self in everyday life*. London: Penguin.
- Goffman, Erving** (1972). *Relations in public: Microstudies of the public order*. New York: Harper og Row.
- Göransson, Lena** (2007). *Dövblindhet i ett livsperspektiv: Strategier och metoder for stöd*. Malmö: Harec Press.
- Hansen, Britta** (1984). *Rapport vedrørende uddannelse af tolke indenfor hørehandicapområdet*. København: Nordisk Ministerråd.
- Hauge, Sven E.** (1992). *Døvetolk ved hjelpemiddelsentraler. Et prosjekt i Sogn og Fjordane*. Oslo: Senter for industriforskning.
- Helsedirektoratet** (1977). *Helsedirektoratets engangskartlegging av Norges Døvblinde 1976/77*. Statens sentralteam for døvblinde. Helsedirektoratet, Oslo.
- Hjort, Peder** (2008). *Tolkeutredningen 2008: Framtidens tolke- og kommunikasjons tjenester for døve, døvblinde og hørselshemmede*. Oslo: NAV.
- Johannessen, Janne Bondi og Erlenkamp, Sonja** (2003). *På språkjakt: Problemer og utfordringer i språkvitenskapelig datainnsamling*. Oslo: Unipub.
- Knoblauch, Hubert, Schnettler, Bernt, Raab, Jürgen og Soeffner, Hans-Georg** (2006). *Video analysis: methodology and methods: Qualitative*

- audiovisual data analysis in sociology. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Lahtinen, Riitta** (2007). *Sociala snabbesked*. Nordisk vejleder. Arbejdstekst nr. 48 Dronninglund: Nordisk Uddannelsescenter for Døvblindepersonale.
- Lahtinen, Riitta** (2008). *Haptics and haptemes: a case study of developmental process in social-haptic communication of acquired deafblind people*. A1 Management UK, Essex.
- Linell, Per** (1998). *Approaching dialogue: talk, interaction and contexts in dialogical perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Linell, Per og Gustavsson, Lennart** (1987). *Initiativ och respons: Om dialogens dynamik, dominans och koherens*. Linköping: Linköping University, Department of Communication Studies.
- Lyng, Kolbjørn og Svingen, Else-Marie** (2001). *Kartlegging av alvorlig kombinert sanseetap hos eldre: evaluering av en sjekklistebasert screeningsmetodikk*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Metzger, Meanie, Fleetwood, Earl og Collins, Steven D.** (2004). *Discourse Genre and Linguistic Mode: Interpreter Influences in Visual and Tactile Interpreted Interaction*. *Sign Language Studies*, Washington, 4(2), 118-137.
- Metzger, Meanie** (1999). *Sign language interpreting: Deconstructing the myth of neutrality*. Washington: Gallaudet University Press.
- Mesch, Johanna** (1998). *Teckenspråk i taktil form: Turtagning och frågor i dövblindas samtal på teckenspråk*. Stockholms universitet, Avdelingen för teckenspråk, Stockholm.
- NOU (1983:36)** *Funksjonshemmedes år 1981. Handlingsplan for 80-årene*. Oslo.
- Næss, Trine** (2006). *Å fange omgivelsene: Kontekstuell tilnærming ved ervervet dövblindhet*. Heggdal: CoCo Haptisk.
- Palmgren, Elisabeth** (1993). *Dövblindas livsvillkor i Norden inför år 2000*. Nordiska nämnden för handikappfrågor, Vällingsby.
- Petrén, Finn** (1980). *Bättre livsvillkor för dövblinda i Norden: Förslag från Nordiska arbetsgruppen för dövblinda*. Bromma: Nordiska nämnden för handikappfrågor.
- Ravn Olesen, Birgitte og Jansbøl, Kirsten** (2005a). *Dagliglivet som dövblindblitt*. Herlev: Videnscentret for dövblindblevne.
- Ravn Olesen, Birgitte og Jansbøl, Kirsten** (2005b). *Om å være delaktig til tross for en progredierende funksjonshemning*. Herlev: Videnscentret for dövblindblevne.
- Rikstrygdeverket** (2004). *Nasjonal standard for tolketjenesten*. Oslo: Rikstrygdeverket, Hjelpemiddelkontoret.
- Roy, Cynthia B.** (2000). *Interpreting as a discourse process*. New York: Oxford University Press.
- Raanes, Eli** (1994). *Prosjekt tolketjeneste: Rapport om evaluering av Sosialdepartementets forsøk med tolketjeneste for døde, døvblinde og døvblitte*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for spesialpedagogikk.
- Raanes, Eli** (2001). *Beskrivelse*. Nordisk vejleder: Arbejdstekst 37, Dronninglund: Nordisk Uddannelsescenter for Døvblindepersonale.
- Raanes, Eli** (2006). *Å gripe inntrykk og uttrykk: Interaksjon og meningsdanning i døveblindes samtaler: En studie av et utvalg dialoger på taktilt norsk tegnspråk*. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det historisk-filosofiske fakultet, Institutt for språk- og kommunikasjonsstudier, Trondheim.
- Raanes, Eli** (2009). *Å samtale med døvblinde. Hørsel – språk og kommunikasjon: En artikkelsamling*, 230-241. Trondheim: Møller kompetansesenter.
- Skolöverstyrelsen** (1984). *Att göra vuxenutbildningen tillgänglig för dövblinda deltagare. Rapport med information om kursveksamhet med mer*. SÖ. Stockholm.
- Sosial- og helsedepartementet** (1997). F15.04.1997 nr. 320 Forskrift om stønad til tolkehjelp for hørselshemmede.
- Storliløkken, Magnar, Martinsen, Harald og Landrø, Jon-Morten** (1991). *Måltrettet mobilityopplæring i en funksjonell sammenheng*. Melhus: Tambartun skole.
- Tolkeforbundet** (1997). *Tolkeforbundets yrkesetiske retningslinjer*. <http://www.tolkeforbundet.no/main/dokumenter/etikuttvalget/218-tolkeforbundet-sine-etiske-retningslinjer>. Dato 15. mars 2011
- Torbjørnsen, Inger Birgitte** (2008). *Sosial talking for døvblinde: Ei observasjonsstudie av eit Tupperwareselskap*. I.B. Torbjørnsen, Høgskolen i Bodø.
- Torbjørnsen, Inger Birgitte** (2009). *Tolken si rolle under sosialt samvær*. *Fontene Forskning*, 02-09, 53-64.
- Wadensjö, Cecilia** (1998). *Kontakt genom talk*. Stockholm: Dialogos.

Gro Ulset

Cand.polit. med hovedfag i sosialantropologi,
forsker ved NTNU Samfunnsforskning,
Barnevernets utviklingssenter i Midt-Norge.
gro.ulset@samfunn.ntnu.no

Ungdoms fritid

ved opphold i barneverninstitusjon – et medvirkningsperspektiv

Denne artikkelen redegjør for sentrale funn fra en undersøkelse som omhandler barn og unges fritid ved opphold i barneverninstitusjon (Ulset 2009). Den presenterer data som synliggjør ungdommenes fritid/fritidsbruk og kaster lys over noen sentrale faktorer som er med på å forme denne. Barns rettigheter knyttet til fritid og lek beskrives, og relevant teori løftes frem og drøftes i tilknytning til dataene. Artikkelen viser at ungdommenes fritidsbruk preges av uorganisert aktivitet, men at særtrekk ved barneverninstitusjonene likevel framtvinger spesifikke mønstre i hverdagen som hindrer beboerne i å foreta frie, selvstendige valg i tilknytning til fritiden. Både indre og ytre organisatoriske og strukturelle trekk ved institusjonene gjør det i mange tilfeller vanskelig å etterfølge sentrale bestemmelser som står nedfelt i lovverket om barn og unges rettigheter knyttet til lek og fritid i barndommen generelt, og ved oppvekst i barneverninstitusjon spesielt.

Det foreligger en betydelig mengde nasjonal forskning og litteratur som omhandler barn og unge i skolen. Forskning og litteratur som omhandler barn og unges fritid er ikke like omfattende. Av nyere publikasjoner som behandler dette temaet kan nevnes Sandbæk og Einarsson (2008), Øksnes (2008), Strandbu og Øya (2007), Mjaavatn og Gundersen (2005), Säfvenbom (2005) og Ingebrigtsen og Sæther (2005). Svært få studier berører fritiden til barn og unge som bor i barneverninstitusjoner. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) gjennomførte en brukerundersøkelse i norske barneverninstitusjoner i 2005/2006 (Gautun, Sasaoka og Gjerustad 2006), men denne fokuserte i liten grad på beboernes fritid. Utover NOVAs undersøkelse er det gjort en studie av fritiden og aktivitetsmønstrene til utsatte ungdommer i Oslo, deriblant beboere i ungdomshjem (Säfvenbom 1998) og det er gjennomført et hovedfagsarbeid som belyser barneverninstitusjoners bruk av aktivitet (Studsrd 2000). Dette arbeidet baserte seg på kvalitative data fra seks langtids barneverninstitusjoner for ungdom. Studsrød begrenset sitt fokus til å favne om institusjonens forming av beboernes fritid, eller kanskje riktigere: hvordan relasjonene mellom ungdommene og de ansatte påvirket valg av fritidsaktiviteter og forming av fritid. Om en ser på stortingsmeldinger, veiledere og Norges offentlige utredninger (NOU-er) som omhandler fritid og oppvekstmiljø for barn og unge i Norge, så viser disse at så godt som ingenting er skrevet spesifikt om og for barn og unge som bor i barneverninstitusjoner. Dette er noe overraskende med tanke på den spesielle situasjon disse barna er i hvor staten, representert ved barnevernet, har ansvar for å dekke de behov og å gi den omsorg som den enkelte trenger og har krav på.

Bakgrunn

I en kvalitativ studie som omhandlet barn og unges *medvirkning* i barneverninstitusjon (Tjelflaot og Ulset 2007) ga beboere uttrykk for at noen burde studere fritiden deres, fordi de opplevde ulike problemer og utfordringer knyttet til denne. Mange mente at det var van-

skelig å styre og forvalte fritiden på egenhånd. En god del ungdommer fortalte at de foretrakk spontane, uorganiserte fritidsaktiviteter framfor planlagte og organiserte, og at de i denne forbindelse var på kollisjonskurs med institusjonen og de ansatte, som ønsket mest mulig organisering og planlegging. De signaler som ble gitt i medvirkningsstudien tydet på at en fritidsundersøkelse blant beboere i barneverninstitusjon burde gjennomføres. Barnevernets utviklingssenter (BUS) ved NTNU Samfunnsforskning gjennomførte derfor en studie i 2008 og 2009 (Ulset 2009), hvor hovedmålsettingen var å kartlegge barn og unges fritid/fritidsbruk i barneverninstitusjon, samt å få kunnskap om hvilke faktorer som var med på å forme denne. Sekundær målsetting var å belyse beboernes muligheter til medvirkning i tilknytning til fritiden samt institusjonenes vektlegging av mestringstenkning/mestring i forbindelse med fritid.

Denne artikkelen engasjerer seg fremfor alt i barn og unges rettigheter knyttet til fritid og lek, og barns medvirkning anvendes som innfallsvinkel når sentrale funn fra den ovennevnte studie behandles. Dette gjøres for å belyse og kommentere forholdet mellom barn og unges fritid ved opphold i barneverninstitusjon, perspektivet på barn og unge som subjekter og aktive deltakere i eget liv, deres rettigheter knyttet til lek og fritid i barndommen generelt og ved oppvekst i barneverninstitusjon spesielt. I samband med indre og ytre organisatoriske og strukturelle trekk ved institusjonene diskuteres de ansattes tenkemåter knyttet til fritid. I tillegg belyses forholdet mellom fritid og mestringsopplevelser og institusjonenes satsning på dette området. Artikkelen innledes med en grundig redegjørelse av utvalg og metode som også innbefatter informasjon om type data og hvordan materialet ble behandlet.

Utvalg og metode

Fritidsundersøkelsen rettet seg mot både statlige og private barneverninstitusjoner i fylkene Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Møre og Romsdal og ble på forhånd tilråddet av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS (NSD), personvernombudet for forskning. Studiens informantgrupper var ungdom mellom 13 og 18 år og

barn mellom 7 og 12 år som bodde i barneverninstitusjoner samt ansatte som arbeidet ved disse⁹). Det ble sendt ut tilpassede informasjonsskriv om undersøkelsen til henholdsvis ledere/ansatte i barneverninstitusjoner, beboere og foreldre/foresatte/barneverntjeneste. Samtykkeerklæringer for innhenting av skriftlig samtykke ble lagt ved informasjonsskrivene til alle beboere og til de foreldre/foresatte som hadde barn under 16 år plassert i institusjon, som barnevernet ikke hadde overtatt omsorgen for. For de beboere under 16 år hvor barnevernet hadde overtatt omsorgen ble det sendt ut informasjonsskriv og samtykkeerklæring til ansvarlig barneverntjeneste. Ungdom over 16 år kunne samtykke til deltakelse på selvstendig basis uten medsamtykke fra foreldre/foresatte/barneverntjeneste. Institusjonslederne fungerte som et bindeledd i informasjonsprosessen ved at de sendte/delte ut skriv og erklæringer, og mottok og oppbevarte de skriftlige samtykkene. Dette var en hensiktsmessig framgangsmåte både rent praktisk og i forhold til å ivareta kravet om anonymitet på en best mulig måte.

Det ble brukt både spørreskjema og semistrukturert intervju som metodisk verktøy i fritidsundersøkelsen. Intervjuene tilførte spørreskjemaene nødvendig substans; ved å møte informantene ansikt til ansikt fikk vi noe mer utdypende informasjon som fortalte oss mer om bakgrunnen for og meningen bak de enkelte «utbredelsessvar» som ble gitt i spørreskjemaundersøkelsen. Spørreskjemaundersøkelsen ble gjennomført høsten 2008, intervjuene ble utført i etterkant av denne. En slik framgangsmåte gjorde det mulig å bruke interessante funn fra de ulike temadeler i spørreskjemaene og gå videre med disse for å få mer utfyllende svar i intervjuene. Det gjorde det også mulig å validere usikre funn og tolkninger fra spørreskjemasvarene, fordi en kunne ta opp ulike spørsmål på nytt og få dobbeltsjekket disse. Svarene som framkom i spørreskjemaene kunne også utløse noen nye spørsmål som var essensielle, og som en hadde mulighet til å stille i forbindelse med intervjuundersøkelsen.

Som informanter i spørreskjemaundersøkelsen ønsket vi beboere som var plassert i langtids barneverninstitusjoner, fordi prosjektets tema krevde at

informantene hadde noe erfaring med å bo og leve i en institusjon. Utover dette ble ungdom med vedtak etter både omsorgs- og atferdsparagrafer invitert til å delta. Datamaterialet viste at et stort flertall av beboerne som svarte på spørreskjemaet var plassert etter § 4-4, 5. ledd og § 4-12 i Lov om Barneverntjenester. Det vil si frivillige hjelpetiltak og omsorgsvedtak¹⁰). Hovedårsaken til dette flertallet var mest sannsynlig at et langt høyere antall av de barn og unge som bodde i institusjonene var plassert etter hjelpe- og omsorgstiltak, enn etter atferdstiltak.

Vi mottok spørreskjemabesvarelser fra informanter ved 10 av de 20 institusjonene som ble invitert til å delta i undersøkelsen. I alt 28 ansatte, 14 kvinner og 14 menn, ved ti institusjoner, både statlige og private, svarte på spørreskjemaet. 16 beboere, ni jenter og sju gutter, ved sju institusjoner gjorde det samme¹¹). Ni ansatte og elleve beboere ved fem av de ti institusjonene ble i tillegg intervjuet. De sju institusjonene, som var representert i datamaterialet fra beboerinformantene, var også representert i datamaterialet fra de ansatte. Nesten halvparten av informantene hadde bodd i barneverninstitusjon i over ett år på det tidspunkt de deltok i undersøkelsen. To hadde bodd i samme institusjon i overkant av fem år. Tre hadde hatt opphold i trekvart år. De øvrige i et halvt år eller kortere enn dette. Oppholdstiden blant informantene varierende, men mange hadde lang erfaring med å bo i institusjon. Noen hadde opplevd å bo i mange forskjellige institusjoner, andre hadde opplevd å bo både i fosterhjem og i institusjon. For enkelte var institusjonen blitt et «varig» hjem, og de visste at de skulle bo der frem til myndighetsalder.

Spørreskjema og intervjuguide til ungdomsinformantene ble utformet med tanke på å fange opp deres fritid/fritidsbruk før (opphold i institusjon) og nå (under oppholdet). I tillegg var vi opptatt av å få kunnskap om deres fritidsønsker. En slik utforming la til rette for sammenligninger mellom fortid og nåtid og kunne avdekke eventuelle endringer i ungdommens fritid/fritidsbruk. Den kunne også fortelle noe om forholdet mellom ungdommenes faktiske fritid/fritidsbruk og ungdommenes fritidsønsker. Til ansatteinforman-

tene utformet vi spørreskjema og intervjuguide slik at vi kunne få opplysninger om institusjonenes tenkning rundt – og satsing på fritid og mestring, i hvilken grad de ansatte oppfattet at beboerne var med på å forme sin fritid og hvilke ønsker de hadde for beboernes fritid.

Hvert enkelt intervju ble gjennomført uforstyrret i institusjonene; informant og forsker ansikt til ansikt uten andre personer til stede. Intervjuene varte i alt fra 30 minutter til i overkant av 60 minutter, og i samråd med den enkelte informant ble det tatt lydopptak av disse. Materialet ble hørt gjennom i etterkant, og det ble nedtegnet fyldige notater fra hvert enkelt intervju. Slik ble dataene klargjort for analyse. Klassifikasjon og seleksjon av materialet ble foretatt av samme person som foretok datainnsamling. Vedkommende var innforstått med settingen, noe som ofte er en forutsetning for å kunne gjøre fruktbare klassifikasjoner (Repstad 1998).

I analyse-, tolknings- og rapportskrivingsarbeidet ble det tatt hensyn til informantenes egne fortolknin-ger. Disse ble til en viss grad justert – og utrustet med et samfunnsvitenskapelig perspektiv og samfunnsvitenskapelige begreper. I realiteten viste det seg å være glidende overganger mellom informantenes og forskerens forklaringer på ungdommenes faktiske fritid/fritidsbruk. På Repstad (1998) har tidligere belyst denne myke overgangen mellom «folk flests» og samfunnsforskernes forklaringer på væremåter og samfunnsfenomener og dermed korrigert Cato Wadels (1983) mer kategoriske skille mellom disse. Repstads betraktningsmåte har mye for seg, og den anskueliggjør på mange måter det analyse- og tolkningsarbeidet som ble gjort i fritidsundersøkelsen.

Fritid og lek – barns rettigheter

Barn og unge som barnevernet plasserer utenfor foreldrehjemmet har i tillegg til de rettigheter som står nedfelt i FNs konvensjon om barnets rettigheter (1989) og Lov om Barn og foreldre (1981), spesifikke rettigheter som formidles i Lov om barneverntjenester (1992). I Norge ble barnekonvensjonen ratifisert i 1991, og den ble norsk lov gjennom inkorporering i Lov om menneskerettigheter i 2003. Menneskerettsloven sier

at konvensjonens bestemmelser skal gå foran annen lov ved motstrid, noe som gir den stor juridisk makt. Lucy Smith (2008) hevder at inkorporasjonen har hatt stor signaleffekt i Norge, og at barns interesser i dag er på den offentlige agenda i større utstrekning enn tidligere.

Barnekonvensjonen definerer alle under 18 år som barn, og den kan ses på som et redskap som skal brukes for å fremme alle barns velferd og livskvalitet (Kjørholt, 2008). Konvensjonens artikkel 31 «Lek og fritid» anerkjenner barnets rett til hvile og fritid og til å delta i lek og fritidsaktiviteter som passer til barnets alder. Barnet har videre rett til å delta i kulturliv og kunstnerisk virksomhet. Det heter at retten til lek og fritid skal respekteres og fremmes. Retten til deltakelse og å bli hørt, som kan ses i sammenheng med artikkel 31, omtales i konvensjonens artikkel 12. Denne artikkelen garanterer barns rett til å gi uttrykk for egne synspunkter i alle forhold som vedrører barnet, og den sier at dets meninger skal tillegges behørig vekt i samsvar med alder og modenhet.

Barn og unges behov og perspektiver skal også ivaretas når de, i regi av stat og barnevern, er plassert utenfor foreldrehjemmet. Lov om barneverntjenester, som kan sies å gjenspeile både premissene for hvordan barn skal forstås samt de konkrete bestemmelser i barnekonvensjonen, har et eget kapittel (5) om barneverninstitusjoner. Barn og unges rett til medvirkning ved opphold i institusjon fastsettes i § 5-9. Her står det at institusjonene skal drives på en slik måte at beboerne selv har mulighet til å bestemme i personlige spørsmål, og at beboerne har rett til å bevege seg både i og utenfor institusjonsområdet. Sentrale forskrifter, som omhandler barn og unges fritid og medvirkning under opphold i institusjon, er forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon (2002), og forskrift om krav til kvalitet og internkontroll i barneverninstitusjoner (2008).

Med de begrensninger som fastsettes i § 5-9 i barnevernloven heter det i rettighetsforskriftens § 5 at det skal legges til rette for at beboere i institusjon skal få delta i utformingen av det daglige liv. I tillegg står det at de skal gis anledning til å dyrke sine personlige inter-

esser og fritidsaktiviteter. Videre presiseres det under § 6 at beboeren i størst mulig grad skal få nyttiggjøre seg lokalsamfunnets skole- og fritidstilbud. Kvalitetsforskriftens § 4 sier at skole- og barnehagetilbud, leke- og fritidsmuligheter, arbeidsmuligheter og offentlig kommunikasjon bør ligge gunstig til i forhold til institusjonen. Unntaket er dersom institusjonens målgruppe og målsetting forutsetter en annen lokalisering. Endelig sier § 9 i samme forskrift at: «Beboerne skal sikres deltakelse og innflytelse i saker som gjelder institusjonens daglige rutiner og gjøremål, felles fritidsaktiviteter og lignende». Mange av de lovpålagte bestemmelser som er nevnt her vil bli referert til senere i artikkelen, i forbindelse med presentasjon av empiri.

Rett til medvirkning – barnets perspektiv

§ 31 i Barneloven er den sentrale bestemmelsen i norsk rett om barns rett til å bli hørt innen det treffes avgjørelser som angår dem. Denne bestemmelsen gjelder overfor foreldre, domstoler, helsetjenester, sosiale tjenester og også barnevernet. De endringer som er blitt gjort i Barneloven og Barnevernloven de senere årene har hatt som mål å gi barnet en utvidet rett til medvirkning. Dette synliggjøres blant annet ved at barnets rett til å få informasjon og til å uttale seg om egen sak har blitt satt ned fra 12 til 7 år. I tillegg synliggjøres det i § 6-3 i barnevernloven at barn som er yngre enn 7 år, og som er i stand til å danne seg egne synspunkter, også innehar denne retten. At barnet i dag betraktes som et subjekt kan også spores i andre bestemmelser i loven; blant annet knyttet til ytringsfrihet og vern om personlig integritet (Tjelflaat og Ulset, 2008). En anerkjennelse av barn som selvstendige individer innebærer at de har rett til å komme til orde i alle saker som har betydning for dem. Barn skal ha anledning til å påvirke de avgjørelser som tas i forbindelse med spørsmål som angår dem selv. Seim (2007) hevder at barnets perspektiv i tilknytning til undersøkelser om barnevernet ofte er en nødvendighet om en ønsker å få frem et realistisk bilde av hvilke behov for hjelp de har og hva slags løsninger som fungerer best. Dette vil også gjelde for barn og unge som, i kortere eller lengre perioder av oppveksten, bor i barneverninstitusjon.

Ett av de tre grunnleggende prinsippene som barnevernloven bygger på er «barnets beste»¹⁰. Å la barn få gi uttrykk for sine synspunkter i saker som angår dem anses som helt nødvendig for å kunne [be]gripe barnets perspektiv i de enkelte saker og komme fram til hva som er barnets beste. Det anses også som nødvendig å la barn komme til orde for å ivareta deres verdighet, integritet og for å vise dem respekt. Synet på barnet som et aktivt, handlende subjekt er i tråd med den nye barndomssosiologien som ble lansert på 1990-tallet. Den framsto som en klar motsats til utviklingspsykologenes syn på barn som passive mottakere, som forklarte sosiale forhold ved hjelp av biologiske fakta (Sandbæk, 2004).

«Medvirkning kan forstås som et relasjonelt begrep; en gjør noe sammen som fører til noe, en virkning» (Ulset 2010, viser til Sandvik 2007 og Bae 2006). Å bli hørt, sett, delta aktivt sammen med andre og å ha innflytelse i saker som angår en selv beskrives som reell medvirkning. Men, det å få lov til å definere, eller være med på å definere, sin egen hverdag og fritid må nødvendigvis innebære en myndighet og frihet til å velge mellom flere mulige alternativer eller løsninger. Skivenes (2007), som skriver om barns rett til medbestemmelse i fritiden, understreker betydningen av at voksne inviterer barna inn og slipper dem til når avgjørelser skal tas. På denne måten blir barna aktive deltakere. Også i tilknytning til barn og unge som bor i institusjon fordres en slik innstilling blant de voksne ansatte. Om beboerne skal være aktive deltakere, og oppleve at de er med på å forme og bestemme sin egen fritid/fritidsbruk må det inviteres til og tilrettelegges for dette.

Fritid! Tid fri?

Øksnes (2008) peker på at det har skjedd en utvisking av skillet mellom fritid og arbeid og at vi i dag, i stadig større grad, velger våre aktiviteter ut i fra om vi oppfatter dem som nyttige eller ikke. Det handler mye om alvorlig fritid, mindre om lek. Voksnes «alvorlige» perspektiv lokaliseres også i barns fritid; leken og fritiden deres styres, den har gjerne en retning, et mål – instrumentelle formål. Vi sier at barn i dag skal lære av leken. Når voksne styrer og (over)organiserer barns livssitu-

asjon mer og mer, og på denne måten institusjonaliiserer barndommen, så påvirker dette selvfølgelig også barns frihet til selv å velge. Sagt på en annen måte: mange innordninger begrenser friheten, også den som er forbundet med fritid og lek. Men, det er ikke slik at frihet nødvendigvis handler om fravær av begrensninger. Sinding-Larsen (2007) mener at det handler om eierforholdet til begrensningene, snarere enn fraværet av disse. Om et barn, en ungdom eller en voksen oppfatter begrensningene som sine egne og ikke kun andres, så vil de sannsynligvis også oppleve å ha en viss frihet.

Kjørholt (2008) er opptatt av sammenhengene mellom en god barndom, frihet og fri tid. «*En god barndom forbindes i en nordisk kontekst blant annet med frihet og rikelig fri tid. Barndom er sett som en tid der barn kan engasjere seg i aktiviteter og lek med jevnaldrende ut fra egne interesser og behov*», skriver hun (:222). På den annen side poengterte Beck (1990) for et par tiår siden at barn og unge faktisk bruker mer og mer av sin tid på å omgås ansatte med pedagogiske kvalifikasjoner, motiver og målsettinger. Deres hverdagsliv pedagogiseres og overorganiseres, slik at den frihet de står overfor til å velge ut fra egne interesser, behov og ønsker begrenses i betydelig grad. Dette er et viktig og interessant poeng, ikke minst i samband med barn og unge som opplever å bo i barneverninstitusjon. De er i den spesielle situasjon at de omgås ansatte med pedagogiske kvalifikasjoner døgnet rundt, både hjemme, i skolen og også ofte i fritiden.

Fritid og skoletid

Å ha fri tid innebærer at en også har en tid for arbeid. I forbindelse med barn og unges hverdag og fritid i Norge anvendes ofte den samme type dikotomisering, men i deres tilfelle erstattes arbeidstid med skoletid. Også Olsen og Dahl (2008) avgrenser barns fritid i Danmark til «[...] primært at være den tid, de tilbringer udenfor skolen» (:22, 23). Skolen inntar «rollen» som arbeid, og det dannes en avgrensning mellom skoletid og fritid. Säfvenbom (2005) ønsker ikke å avgrense eller å sette en endelig definisjon på hva fritid er. Han mener at den kan betraktes på flere ulike måter; fritid kan forstås

som den tid som kommer etter/går utover skole og arbeid, eller den kan forstås som en midlertidig tilstand som oppleves både i arbeids- og skoletiden samt i tiden etter at skole og arbeid er avsluttet. Men, selv om Säfvenbom velger å fremheve betydningen av de ulike betraktningsmåter, så ser han at hverdagen til voksne og barn splittes opp i produktive og ikke-produktive deler. Denne artikkelen tar utgangspunkt i – og støtter seg til den avgrensning av fritid som Olsen og Dahl (2008) gjør, og som ungdommene som deltok i vår undersøkelse også la til grunn. Likevel anses det som viktig å være klar over, slik Säfvenbom bemerker, at betraktningsmåtene kan variere.

For barn og unge representerer ofte skoletiden den produktive delen, mens den øvrige tiden de har til rådighet, utenom skole og skolearbeid, representerer den ikke-produktive delen. Mange forbinder skoletid med arbeid og fritid med forventninger om det å kunne ta for seg av livets gode sider. I fritiden står en ikke nødvendigvis overfor en rekke obligatoriske oppgaver, slik en gjør det i arbeids- og skoletiden. Hva som anses å være det gode liv varierer fra person til person. I denne forbindelse er Säfvenbom (2005) spesielt opptatt av fritiden til utsatte barn og unge. Han mener at deres fritidsforventninger og perspektiver på det gode liv ofte ikke innfris, og at dette fører til etablering av mangler i kunnskapen rundt opplevelsen av det gode liv.

Forståelse av fritid og fritidsbruk i barneverninstitusjon

I vår studie refererte både beboere og ansatte til skolebegrepet, når de skulle redegjøre for ungdommenes fritid. De fleste ungdomsinformantene mente imidlertid at all den tid som kom etter eller gikk utover skole og lekser burde kunne betraktes som fri. Ansatteinformantene delte som regel ikke denne oppfatningen. De mente at det var noe mer, utover skolen, som bestemte hvilken tid som kunne betraktes som fri. Blant annet nevnte de ulike gjøremål i institusjonen, organiserte aktiviteter som institusjonen arrangerte for beboerne samt diverse institusjonell, bunden møtevirksomhet. Dette var foreteelser som de, ved siden av skole og lekser, mente var med på å definere beboernes fritid.

Ungdommene oppfattet det slik at disse foreteelsene skjedde i den tiden som egentlig var fri, eller som det i det minste var naturlig å betrakte som fri.

Selv om fritid i utgangspunktet kan betraktes som fri og åpen, foreligger det ofte forventninger om at den skal fylles med meningsfulle aktiviteter. Hvilke som framstår som fornuftige, sunne og givende varierer fra person til person; ikke minst mellom ungdom og voksne. Kategorier av fritidssysler som ble presentert i vår undersøkelse var; organiserte aktiviteter (idrett/fysisk aktivitet og kultur/annet), uorganiserte aktiviteter (idrett/fysisk aktivitet og kultur/annet) og sosialt samvær med venner (innenfor og utenfor institusjonen). Datamaterialet viste at det var ulike uorganiserte aktivitetsformer som særpreget beboernes fritid. Dette gjaldt både for fysiske og kulturelle aktiviteter. Materialet viste også at mange ungdommer tilbrakte mye av fritiden sin *innenfor* institusjonsområdet. Enkelte var sammen med venner utenfor institusjonsområdet i fritiden, men vennebesøk i institusjonene var lite utbredt. Om lag 30 prosent av samtlige beboere som var plassert i de ti langtids barneverninstitusjonene deltok i faste, organiserte aktiviteter utenfor institusjonsområdet i fritiden. I NOVAs brukerundersøkelse (Gautun et.al. 2006), hvor man i tillegg til en omfattende spørreskjemaundersøkelse gjennomførte intervjuer av tolv ungdomsbeboere i sju forskjellige barneverninstitusjoner, fant man også at kun tre av tolv deltok i faste fritidsaktiviteter én eller flere kvelder i uka. Selv om forholdsvis få beboere deltok i organiserte aktiviteter, ga de fleste ungdommene i vår studie uttrykk for at de ønsket en fritid som innbefattet *både* organiserte og uorganiserte aktiviteter. På den annen side sa mange at de, om de måtte velge, foretrakk en åpen fritid. De favoriserte en uformell og leken fritid framfor en formell og planlagt. Dette kom tydelig fram både i spørreskjemasvarene og i intervjuene.

De fleste ansatte som deltok i undersøkelsen ønsket at beboerne skulle bedrive mer organiserte aktiviteter. De mente at den enkelte burde planlegge mer av fritiden, og fylle den med fornuftige og nyttige aktiviteter. Forklaringen på beboernes faktiske fritid/fritidsbruk ble delvis eller helt knyttet til deres personlige

egenskaper (moralsk); at de ikke var i stand til, maktet eller rett og slett ikke orket å planlegge fritiden sin. En del hevdet at deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter fremsto som mer formålstjenlig enn deltakelse i uorganiserte aktiviteter, både i forhold til den indre strukturen i hverdagen, logistiske utfordringer (i de tilfeller hvor institusjonen var avsidesliggende), læringsaspektet i tilknytning til planlegging og gjennomføring av faste aktiviteter samt i forhold til de andre beboernes planer og ønsker i fritiden. Ved et par institusjoner pekte ansatte på at det også var formålstjenlig sett i forhold til arbeidstidsordning.

Fritidsbruk, fritidsønsker og tilfredshet

Ungdommene formidlet at de ønsket å tilbringe mest mulig fritid sammen med venner. Det viste seg imidlertid at mange opplevde fravær av venner, og flere ungdommer ga uttrykk for at de levde et liv uten nære vennerelasjoner. En særlig årsak til dette var plasseringsstedet. De fleste bodde i institusjoner utenfor hjemkommunen, gjerne langt fra hjemstedet sitt. De var ikke fortrolige med nærmiljøet og lokalbefolkningen, og de var forhindret i å opprettholde tett kontakt med tidligere venner. Om de ønsket å være sammen med venner i det daglige måtte de utvikle nye vennerelasjoner. Dette arbeidet kunne være vanskelig, det tok tid og det var ikke alle beboerne som lyktes like godt. Undersøkelsen viste også at flere ungdommer tilbrakte mer av sin fritid «hjemme», det vil si innenfor institusjonsområdet, sammenlignet med før plassering.

Halvparten av ungdommene sa at de var misfornøyde eller svært misfornøyde med institusjonsoppholdet, og det viste seg at disse også var misfornøyde med fritiden sin. Det syntes altså å være en sammenheng mellom grad av tilfredshet med opphold og grad av tilfredshet med fritid. De viktigste forskjellene med hensyn til fritidsbruk blant ungdommene som deltok i undersøkelsen fant vi i den tiden som ble tilbrakt innenfor institusjonsområdene; de fornøyde beboerne bedrev et bredere spekter av aktiviteter innenfor området, sammenlignet med de misfornøyde. Dette gjaldt spesielt for uorganisert fysisk aktivitet. De til-

fredse rapporterte også at de hadde venner, at de kunne ha besøk av venner i institusjonen og at de pleide sosial omgang med andre beboere i institusjonen. Fritiden til de tilfredse beboerne syntes å være mer allsidig og mindre fastlåst enn det som var tilfellet for de øvrige beboerne. De fleste hadde også mulighet til å komme seg til og fra fritidstilbud i nærmiljøet på egen hånd; de var ikke alltid avhengige av skyss fra ansatte. Enkelte av disse ungdommene var dessuten plassert i institusjoner som gjorde det mulig for dem å avlegge regelmessige besøk i sin hjemkommune, slik at de kunne opprettholde kontakt med familie og/eller venner.

Beboere som opplevde en fritid som samsvarte dårlig med den de ønsket, pekte på årsaker til dette som var knyttet til indre og/eller ytre forhold ved institusjonen. Noen formidlet at institusjonens avsidesliggende lokalisering hindret dem i å realisere fritidsønskene. Andre hevdet at indre institusjonsforhold – for eksempel regler og rutiner knyttet til møtevirksomhet, innetider, fastlåste aktivitetsdager og stilletid – begrenset mye i det daglige. Enkelte ga også uttrykk for at de mistrives i selskap med andre beboere som de var tvunget til å leve sammen med, og at dette påvirket hverdagen og fritiden negativt. Dette gjaldt spesielt for de ungdommene som var plasserte i avsidesliggende institusjoner. Disse ungdommene benyttet sosiale forklaringer på sin fritid/fritidsbruk; deres handlinger i fritiden var preget av institusjonsstrukturer, sosial situasjon og sosiale relasjoner.

Mening og mestring for ungdommene

I sin studie av fritiden til utsatte barn og unge i Oslo fant Säfvenbom (1998) at ungdom med problematiske oppvekster ikke var så opptatte av mestringsaspektet i betydningen å prestere noe. Meningsfulle fritidsaktiviteter var ikke uløselig knyttet til fremgang og prestasjon, men mer til det å slippe å forholde seg til hverdagens problemer. De meningsfulle aktivitetene måtte ha en slags frigjørende effekt som avfødtes fra opplevelsen. Denne effekten kunne innby til mer involvering. Opplevd mestring handlet ikke om mål på dyktighet og prestasjon i forhold til andre; det handlet om å oppleve og å nyte. Undersøkelsen viste videre at opplevelsen

av frihet var viktig for ungdommene. Det var ikke de instrumentelle aktivitetene, forbundet med rutine og kjedsomhet, som var ønskelige. De frigjørende aktivitetene ble foretrukket framfor de instrumentelle. Videre fant Säfvenbom at ungdommene ønsket å oppleve sosial støtte i forbindelse med fritiden, men de poengterte at denne ikke måtte virke kontrollerende.

Funn fra vår undersøkelse viste noen felles trekk med Säfvenboms studie. Blant annet ga mange av våre ungdomsinformanter uttrykk for at de foretrakk ikke-instrumentelle fritidsaktiviteter. Videre fortalte flere at de ønsket en fritid som var åpen og fri; den skulle ikke fylles opp med bundne, organiserte aktiviteter. Ingen ga uttrykk for at det var viktig for dem å delta i aktiviteter hvor de måtte prestere i forhold til andre. De fleste var opptatt av å ha en fritid som var meningsfull for *dem*, og hvor de i stor grad fikk lov til å definere innholdet selv. Videre formidlet informantene at gode opplevelser i fritiden var viktig. De gode opplevelsene var gjerne forbundet med vennsamvær og ulike fysiske og kulturelle uorganiserte aktiviteter: For eksempel hytteturer, friluftsliv, treningssenter, uorganisert fotballspilling, kino og bowling. Også TV og internettbruk framsto som givende fritidssysler for mange. Ut over dette assosierte en del ungdommer meningsfylt fritid med det å oppleve å være en del av et sosialt fellesskap, hvor en har glede av hverandre og hvor en blir sett, hørt og anerkjent for den en er. På spørsmål om det var ønskelig med oppmuntring og støtte fra ansatte i forbindelse med fritid/fritidsbruk var beboernes oppfatninger delte. Noen sa at de ønsket voksne ansatte som motiverte og veiledet, som brydde seg og viste en sann interesse for deres fritid. Andre syntes det var mer enn nok kontroll fra institusjonens side fra før og ønsket å bestemme over sin egen fritid. Disse ungdommene ønsket minst mulig innblanding fra de ansatte.

Ufri fritid

Som nevnt tidligere ga intervjuene oss mer utfyllende svar på noen av de spørsmål som først ble besvart i spørreskjemaundersøkelsen. Gjennom intervjuene fikk vi blant annet vite at en god del ungdommer følte seg noe ufrie i hverdag og fritid, samt at institusjonens

beliggenhet og/eller dens regler og rutiner kunne begrense livsutfoldelsen i betydelig grad. Noen fortalte at livet som beboer i institusjon føltes unormalt, og at de så fram til den dagen oppholdet tok slutt. Undersøkelsen viste at enkelte institusjoners indre strukturer og rammer begrenset beboernes frihet og fritid betydelig. Tidfestet og fastlåst møtevirksomhet mellom ansatte og mellom ansatte og beboere, praktisering av «stilletid» etter middag, faste vaskedager og faste institusjonsdager hvor beboerne måtte være til stede på ettermiddag og kveldstid, var eksempler på dette.

Også i danske barneverninstitusjoner er «den ufrie fritid» blitt registrert. Olsen og Dahl (2008) fant at hverdagen og fritiden til beboerne i stor grad var voksendefinert og planlagt. Det ble gitt lite tid og rom til spontane fritidssysler, og beboernes fritid ble ikke karakterisert som selvvalgt, men tilrettelagt i forhold til institusjonsstrukturene. Aktivitetene måtte passe inn i forhold til indre og ytre rammer. Dette førte til at mange beboere ikke så lett ble integrert i lokalmiljøet, og at de opplevde fritiden som lite lystbetont. Funnene som knyttes til institusjonsstrukturene, og hvordan disse påvirket og begrenset beboernes fritid, er i overensstemmelse med deler av vårt materiale. Responsen fra en del danske og norske beboere er altså sammenfallende; blant annet følte de at fritiden bar preg av en viss kontroll og ufrihet sammenlignet med andre ungdommers fritid. Dette kunne frembringe mistriksel under institusjonsoppholdet og en ytterligere motstand, avstandstaken og vegring mot å knytte seg til voksenpersoner.

Fritid, mestring og marginalisering

For barn og unge som bor i institusjoner kan mestringsopplevelser bero på de ansattes genuine opptatthet av beboernes fritid; at forholdene legges til rette, at ansatte evner å se muligheter fremfor begrensninger, at beboerne oppfordres til medvirkning og at en følger opp spontane, uorganiserte aktivitetsønsker så vel som planlagte og organiserte. Vedeler (1980) har presisert viktigheten av at institusjoner ikke kun vektlegger planlegging, men også verdsetter spontaniteten og evner å se og utnytte de spontane episoder som skjer i dagliglivet.

En institusjon som deltok i vår undersøkelse skilte

seg noe fra de andre med hensyn til tenkning rundt – og satsing på mestring og mestringsopplevelser. Institusjonen fremhevet betydningen av å legge til rette for at beboerne kunne oppleve mestring i fritiden, og ansatte formidlet at de så svært mange muligheter og få begrensninger med hensyn til valg av aktiviteter. I tillegg poengterte de viktigheten av at de, som voksne hjelpere, var i stand til å ta ting på sparket; de fremhevet betydningen av å kunne følge opp beboernes fritidsforslag raskt. Deres erfaring var at om de ventet i mange dager eller en hel uke for å vurdere en eventuell gjennomføring av forslaget, så mistet gjerne beboeren både motivasjonen og det ønsket han/hun i utgangspunktet hadde. En slik fremgangsmåte, hvor beboerne måtte «vente og se» fordi alt skulle planlegges og avpasses i forhold til mange institusjonelle ytre og indre faktorer, resulterte gjerne i at både hverdag og fritid ble assosiert med noe negativt. Institusjonen ønsket å unngå dette, og ansatte fremhevet i denne forbindelse betydningen av å skape en hverdag og fritid som framsto som så normal som overhode mulig. Det viste seg at mange ansatte var spesielt interessert i friluftsliv og ulike aktiviteter knyttet til fritid, og de fortalte at de selv opplevde stor glede når de fikk delta aktivt sammen med ungdommene på diverse fritidssysler, turer i naturen og så videre. Beboerne i denne institusjonen, som deltok i undersøkelsen, ga uttrykk for at de var fornøyde med fritiden sin. Årsaken til dette mente de var at institusjonene og de ansattes la til rette for såpass mange og varierte aktiviteter. Ungdommene opplevde å ha en rekke valgmuligheter, de opplevde at alburommet var stort og i tillegg kunne de som regel komme seg til og fra ulike aktiviteter på egen hånd.

Ansatte ved de øvrige institusjoner som deltok i undersøkelsen fant det ofte vanskelig å redegjøre for hvordan og/eller hvorfor mestring ble vektlagt i forbindelse med deres tenkning rundt – og satsing på fritid. Begrepet mestring var kjent, og de fleste hevdet at institusjonen koblet dette til beboernes fritid, men de syntes det var problematisk å svare på spørsmål om hvordan og/eller hvorfor de gjorde dette. Vår undersøkelse antyder derfor at kunnskap om sammenhenger mellom fritid og mestring, fritidsaktiviteter og mestringsopplevelser foreligger i de fleste institusjoner, men

at denne kunnskapen ikke nødvendigvis kan spores i de handlinger som foregår i hverdag og fritid. Tvert imot synes fritidstenkning og praksis i en del institusjoner å være formet av en innordning og tilpasning i forhold til konvensjonelle strukturer, rammer og begrensninger i hverdagen, heller enn å være formet av en oppriktig interesse for muligheter og mestring i tilknytning til denne.

Heggen m. fl. (2003) beskriver marginalisering som en prosess hvor det foregår en utstøting eller tilbaketrekking av for eksempel ungdom fra arenaer hvor det forventes at de skal kunne delta. Når barn og unge som bor i barneverninstitusjon holdes tilbake eller hindres i å delta på naturlige fritidsarenaer, kan dette forstås som en form for marginalisering. En slik situasjon vil også ha konsekvenser i forhold til beboernes mulighet til å oppleve mestring. Heggen og Øya (2005) presiserer at det er å forvente at mestring og mestringsopplevelser kommer til uttrykk gjennom sosial integrasjon, og at mangel på mestring og mestringsopplevelser kommer til uttrykk gjennom marginalisering.

Institusjonens beliggenhet og dens betydning for fritidspraksis

Det er ikke tvil om at beboernes fritid formes av den enkelte institusjons indre og ytre strukturer og rammer. Institusjonsansatte forholder seg til, utøver og «representerer» på mange måter strukturene og rammene; dette betyr at deres tenkning rundt fritid på sett og vis er vevd sammen med disse. For eksempel vil institusjonens fysiske beliggenhet påvirke både fritidstenkning- og praksis; den vil for eksempel ha betydning i forhold til *hva* de ansatte oppfatter som gjennomførbart i forbindelse med beboernes fritid.

Vår undersøkelse viste at i de tilfeller hvor institusjonens lokalisering var svært avsidesliggende, og hvor beboerne ikke hadde mulighet til å komme seg til og fra ulike aktiviteter på egen hånd, så ble beboernes fritidsønsker vanskeligere å imøtekomme sammenlignet med institusjoner hvis beliggenhet var mer sentral. I følge ansatte som arbeidet i avsidesliggende institusjoner kunne det kreve omstendelig planlegging å få gjennomført fritidsønsker; spesielt de uorganiserte og spontane. Dersom en av ungdommene ønsket å tilbrin-

ge fritid i nærmiljøet/sentrum måtte dette blant annet planlegges og avpasses i forhold til de andre ungdommene og i forhold til transporthensyn. Fritidsønsker måtte også utsettes dersom det foregikk overlappingsmøter mellom ansatte som gikk av vakt og ansatte som gikk på vakt. I de tilfeller hvor beboere ytret ulike ønsker på samme tidspunkt måtte de ansatte ofte velge å støtte opp om én av dem på grunn av personal- og/eller transportmessige hensyn. I de mer sentralt beliggende institusjonene var beboerne mer selvstendiggjorte i fritiden, og det krevdes mindre planlegging knyttet til gjennomføring av ulike fritidssysler. Beboerne var ikke avhengige av hjelp fra ansatte for å komme seg til og fra ulike aktivitetstilbud i nærmiljøet. Verken overlappingsmøter eller andre beboeres ønsker/planer for fritiden hindret den enkelte i å gjennomføre egne aktiviteter.

Ivaretagelse av rettigheter og kvalitetskrav

For å synliggjøre hvilke kvalitetskrav som stilles til institusjoner i dag og som berører beboernes fritid, samt hvilke rettigheter beboerne har som knytter an til deres fritid, må man se på Lov om barneverntjenester med tilhørende kvalitetsforskrift og rettighetsforskrift. § 4 i kvalitetsforskriften tilknyttet Lov om barneverntjenester, sier blant annet at institusjonen bør ligge gunstig til i forhold til skoletilbud, leke- og fritidsmuligheter og offentlig kommunikasjon såfremt ikke institusjonens målgruppe og målsetting forutsetter annen lokalisering. I rettighetsforskriften står det at beboeren skal kunne nyttiggjøre seg de skole- og fritidstilbud som finnes i lokalsamfunnet i størst mulig grad. Flere institusjoner som deltok i fritidsundersøkelsen i Midt-Norge lå slik til at beboere, som verken hadde rusproblemer eller var plassert på atferdstiltak, men derimot på hjelpe- og omsorgstiltak, var avstengt fra kontakt med lokalsamfunnet dersom ansatte ikke hadde tid og/eller ressurser til å kjøre dem. Beliggenheten til et par av institusjonene var så avsidesliggende at det heller ikke var lokal kollektivtransport i området. For disse institusjonene var det verken mulig å imøtekomme kvalitetsforskriftens krav til lokalisering eller rettighetsforskriftens krav om at beboere skal kunne nyttiggjøre seg fritidstilbud i lokalsamfunnet. Ut fra et rettighets-

og medvirkningsperspektiv er det utilfredsstillende at barneverninstitusjoner begrenser beboernes frihet, livsutfoldelse og fritidsmuligheter samt deres muligheter til medvirkning og selvbestemmelse i forbindelse med egen fritid og dermed ikke ivaretar de rettigheter og krav som står nedfelt i lovverket.

Arbeidstidsordningens betydning for fritidspraksis

I fritidsundersøkelsen fant vi også at institusjonenes arbeidstidsordninger påvirket beboernes fritid. En del ansatte arbeidet i institusjoner som praktiserte vanlig turnus; det vil si tre arbeidsskift i døgnet. De mente at denne ordningen påvirket både tenkning om fritid og praksis negativt. Turnusen var ikke tilrettelagt for ungdommene og deres behov, muligheter og ønsker knyttet til fritiden. Det viste seg at institusjoner som praktiserte vanlig turnus sjelden gjennomførte turer eller lengre utflukter i helgene, nettopp fordi de ansatte måtte tilbake til institusjonen for å foreta skift midt på dagen, på kvelden eller om morgenen. Ansatte opplevde også at det var vanskelig å motivere ungdommene til felles turer eller aktiviteter i fritiden, når det var så mange og hyppige arbeidsskift. Det ble for lite ro og stabilitet. Enkelte følte at institusjonen de arbeidet ved kunne gi beboerne en bedre, mer fleksibel og opplevelsesrik fritid om den hadde valgt en annen arbeidstidsordning. Vi fant ikke den samme typen problematikk ved de institusjonene som praktiserte medlevertturnus. Ansatte ved disse institusjonene opplevde ikke at arbeidstidsordningen begrenset eller «stjal» fritid/fritidsopplevelser fra beboerne, snarere tvert imot. Medlevertturnusen, som innebar at de ansatte var til stede og arbeidet i institusjonen over flere døgn før det ble foretatt skift, åpnet opp for gode tur- og utfluktsmuligheter, og den la til rette for en mer fleksibel og allsidig fritid både i ukedager og helger sammenlignet med vanlig turnus.

Institusjonsstrukturer og tenkemåters betydning for fritidspraksis

Studsrød (2000) peker på at barneverninstitusjonene kan fortolke fritidsaktiviteter ulikt ut fra hvilke definisjoner de har på institusjonen. Om de ansatte defi-

nerer den som en behandlingsinstitusjon, eller om de definerer den som et hjem, vil ha betydning for hvordan fritiden blir forstått og hvordan den blir brukt. Hun fant blant annet at barneverninstitusjoner som evnet å skape en så «normal» hverdag som mulig for beboerne også evnet å skape «normale ungdommer». Våre tenkemåter modelleres av mange idé- og erfaringsbaserte aspekter. I en barneverninstitusjon vil for eksempel ansattes oppfatninger knyttet til beboernes fritid være berørt av de strukturer og rammer som er nedfelt innenfor settingen og som har blitt skapt og vedlikeholdt, gjerne over lang tid. Det er ikke tvil om at strukturene, rammene og organiseringen som gjaldt ved de fleste institusjonene som deltok i vår undersøkelse divergerte fra de som gjelder i mer «ordinære», hjemlige omgivelser. Like fullt hadde disse innflytelse på den tenkning som ansatte formidlet til oss om fritiden og fritidsmulighetene til beboerne. Når det er sagt var det ikke nødvendigvis slik at beboerne ertvirket og tilegnet seg de ansattes tenkemåter. Mye var avhengig av hvordan og hvor mye de ansatte tilrettela for fritidssysler og mestringsopplevelser, og om de evnet å motivere beboerne til deltakelse.

Som nevnt tidligere i artikkelen var det én institusjon som skilte seg noe fra de andre. Den la stor vekt på betydningen av mestring i forbindelse med beboernes fritid, og sammenlignet med de øvrige institusjonene, søkte den mer direkte etter de veiene som kunne avstedkomme mestringsopplevelser. Den tenkning som lå til grunn for og styrte denne institusjonens vurderinger og valg i tilknytning til fritid/fritidsbruk, syntes å ligge nærmere beboernes enn det mange av de øvrige institusjonenes tenkemåter gjorde. I tillegg var institusjonen spesielt opptatt av «det normale». De ansatte så viktigheten av å tenke og gjøre ting så familielikt som mulig. De ansattes innstillinger syntes ikke i like stor grad å være preget av tanken om å opprettholde stramme strukturer og rammer, slik de kunne være i de andre institusjonene⁹. Om en ønsker å ivareta viktige sider ved barn og unges medvirkningsrettigheter og legge til rette for at de som bor i institusjon skal kunne myndiggjøre seg selv under oppholdet, er denne typen fritidstenkning gunstig. Det synes med andre ord mulig å bygge opp om og styrke beboernes med-

virkning, mestring og myndiggjøring også gjennom institusjonenes fritidstenkning og praksis.

Avslutning

Alle barn og unge har rett til fritid og lek uavhengig av om de bor hjemme hos sine foreldre eller er plassert utenfor foreldrehjemmet. Vår undersøkelse har imidlertid vist at det ligger en form for makt i ulike faktorer som er spesifikke for barneverninstitusjoner sammenlignet med «ordinære» hjem. Denne «makten» fortøner seg som begrensninger, og beboerne har som regel ikke et eierforhold til disse (jf. Sinding-Larsen 2007), siden de sjelden er med på å [ut]forme eller bestemme hvilke begrensninger som skal gjelde. Det synes i denne forbindelse å være rom – og behov – for et sterkere og mer aktivt arbeid ved institusjonene som tar sikte på å myndiggjøre beboerne ved å legge bedre til rette for innflytelse og reell medvirkning i hverdag og fritid, slik Lov om barneverntjenester, kvalitetsforskriften og rettighetsforskriften sier at de skal gjøre.

En meningsfylt fritid som byr på mestringsopplevelser for barn og unge som bor i institusjon synes å betinge ansatte som viser imøtekommenhet og engasjement, slik at det etableres et visst samsvar mellom forventninger og handlingsrepertoar. Ansatte som har forventninger til beboeres fritid som samsvarer dårlig med den enkeltes handlingsrepertoar, vil sannsynligvis ikke lykkes så godt i sitt arbeid; i slike tilfeller vil ansatte og beboere dra i ulike retninger. På samme måte vil institusjoner som sjelden ser muligheter – fordi de først og fremst beskjeftiger seg med å opprettholde strukturer og rammer – heller ikke lykkes med å tilrettelegge for en fritid hvor beboerne gis makt og innflytelse og kan oppleve myndiggjøring og mestring. Denne artikkelen har ikke engasjert seg direkte i miljøarbeidet og miljøterapien som bedrives i institusjonene, men det kan likevel være på sin plass her å minne om at miljøterapi i stor grad bør dreie seg om å organisere for å muliggjøre (Larsen 2004); ikke å organisere for å begrense eller hindre.

De fleste ungdommene som deltok i vår undersøkelse syntes å foretrekke den åpne, uformelle fritiden hvor det var rom for spontanitet. På den annen side ga de fleste ansatte uttrykk for at beboerne burde vist mer

interesse for formell, organisert og planlagt fritid. Det viste seg også at en del strukturelle og organisatoriske ordninger ved institusjonene var av en slik karakter at de gagnet organisert fritid. De la føringer i forhold til hvilke aktiviteter de ansatte anså det mulig å gjennomføre, og de begrenset den tiden som beboerne kunne disponere fritt. Faktorene kunne være av både indre og ytre karakter; det være seg rutiner og regler innenfor institusjonssettingen, bestemte sanksjoner ved brudd på rutiner og regler, arbeidstidsordning blant ansatte, den enkelte beboers oppholdstid og/eller institusjonens lokalisering. De ansatte forholdt seg til og representerte på sett og vis institusjonens ordninger, og det er ikke tvil om at disse la premisser i forhold til beboernes faktiske fritid/fritidsbruk. Dette er også i tråd med funn som er gjort tidligere, i forbindelse med undersøkelser gjennomført både i Norge og Danmark (Säfvenbom 1998, 2005, Studsrød 2000 og Olsen og Dahl 2008).

Vår undersøkelse har vist at det er vanskelig å ivareta barn og unges rettigheter knyttet til fritid og lek, dersom en i hverdagen må forholde seg til mye byråkratisk, instrumentell institusjonstenkning og mange indre og ytre begrensninger. Colton (1988) viste for et par tiår siden at barn og unge som bor i institusjon tilpasser seg byråkratiske strukturer, og at det lett utvikler seg særegne kulturer med ubevegelige, stereotype holdninger innenfor institusjonssettingen. Dette betyr ikke at barneverninstitusjoner i 2011 og i årene som kommer ikke har anledning til «å være i bevegelse» og bli mer fleksible. Ut fra et medvirknings- og rettighetsperspektiv er det nettopp dette de bør tilstrebe slik at de barn og unge, som opplever å bo i barneverninstitusjon i kortere eller lengre perioder ev oppveksten, gis gode og reelle muligheter til aktiv deltakelse i forming av egen hverdag og fritid. Å oppleve frihet i tilknytning til fritid handler om valgmuligheter, og det handler om å forstå de begrensninger som gjelder og helst kjenne et eierforhold til disse.

NOTER

- I) Informasjon fra den yngste informantgruppen presenteres ikke i denne artikkelen.
- II) Ved plassering av barn utenfor hjemmet skjer dette enten som et frivillig hjelpetiltak (§ 4-4, 5. ledd), som et omsorgs-tiltak (§ 4-12), eller det kan også skje som et atferdstiltak (§ 4-24) ved plassering i institusjon.
- III) Seks av de ti institusjonene blir definert som ungdomshjem, tre som omsorgsinstitusjoner og én som bo- og arbeids-kollektiv. I utvalget er det institusjoner som er geografisk plassert i bygder, byer og institusjoner som er bynære (i utkanten av byer). Fire institusjoner er godkjente for å ta imot ungdom plassert etter § 4-4, 5. ledd, § 4-6 og § 4-12, tre er godkjente for å ta imot ungdom plassert etter § 4-4, 5. ledd og § 4-12. Én er godkjent for å ta imot ungdom plassert etter § 4-4, 5. ledd, § 4-6, § 4-12, § 4-24, § 4-25 og § 4-26, én tar imot ungdom plassert etter § 4-4, 5. ledd, § 4-12, § 4-24, § 4-25 og § 4-26 og én mottar ungdom som plasseres etter § 4-4, 5. ledd, § 4-12, § 4-24 og § 4-26.
- IV) I tillegg til «barnets beste» inngår «det biologiske prinsipp» og «det mildeste inngreps prinsipp» som grunnleggende prinsipper i barnevernloven. (Her: Se for eksempel Høst-mælingen, N., E.S. Kjørholt og K. Sandberg (red.), 2008). «Til barnets beste» er også FNs barnekonvensjons artikkel 3.
- V) De øvrige institusjonene var selvfølgelig ikke identiske. Det varierte med hensyn til i hvor stor grad den enkelte insti-tusjon var opptatt av stram struktur og rigide rammer, men ingen av disse skilte seg ut på samme måte som den ene som omtales her.

SUMMARY

This article discusses the main findings from a study of the leisure time of children and young people living in residential care facilities (Ulset 2009). It presents data which illustrates the young people's leisure time and recreational activities and highlights some of the important factors which help to shape these. Children's rights with regard to leisure time and play are described and relevant theory is presented and discussed as it relates to the data. The article shows that the young people's use of leisure time is characterized by unorganized activities, but that special features of the residential care facilities nonetheless impose specific patterns on daily life which hinder the residents in making free and independent choices with regard to their leisure time. Both internal and external, organizational and structural characteristics of the facilities often make it difficult to adhere to important rules and regulations which are mandated by laws on children's and young people's rights relating to leisure time and recreational activities for children in general, and for those living in residential care facilities in particular.

LITTERATUR

- Bae, Berit, Brit J. Eide, Nina Winger og Aud E. Kristoffersen** (2006). *Temahefte om barns medvirkning*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Beck, Christian** (1990). *Det organiserte vanvidd: Et kritisk blikk på barn og ungdoms oppvekst*. Oplandske bokforlag.
- Colton, Matthew J.** (1988). *Dimensions of Substitute child care: A comparative study of foster and residential care practice*. Aldershot: Avebury.
- Gautun, Heidi, Karin, Sasaoka og Cay Gjerustad** (2006). *Brukerundersøkelse i barneverninstitusjonene*. Rapport nr. 9. Oslo: NOVA.
- Heggen, Kåre og Tormod Øya** (2005). *Ungdom i endring. Mestring og marginalisering*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Heggen, Kåre, Gunnar Jørgensen og Gry Paulgaard** (2003). *De andre. Ungdom, risikosoner og marginalisering*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Høstmælingen, Njål, Elin S. Kjørholt og Kirsten Sandberg** (red.) (2008). *Barnekonvensjonen – barns rettigheter i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ingebrigtsen, Jan Erik og Stig Arve Sæther** (2005). *Ungdoms fysiske aktivitet i Møre og Romsdal*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning, Senter for idrettsforskning.
- Kjørholt, Anne T.** (2008). Retten til lek og fritid. I Høstmælingen, Njål, Elin S. Kjørholt og Kirsten Sandberg (red.) *Barnekonvensjonen – barns rettigheter i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Larsen, Erik** (2004). *Miljøterapi med barn og unge. Organisasjonen som terapeut*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mjaavatn, Per E. og Kari Gundersen** (2005). *Barn – bevegelse – oppvekst: betydningen av fysisk aktivitet for småskolebarns fysiske, motoriske, sosiale og kognitive utvikling*. Oslo: Akilles.
- Olsen, Bente M. og Karen M. Dahl** (2008). *Fritidsliv i børnehøje. Beretninger fra utsatte barn*. København: Det nationale forskningscenter for velfærd.
- Repstad, Pål** (1998). *Mellom nærhet og distanse: Kvalitative metoder i samfunnsfag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandbæk, Mona** (2004). Barn i hjelpeapparatet – kompetente og sårbare aktører. I *Nordisk sosialt arbeid*, nr. 2: 98-109.
- Sandbæk, Mona og Jóna H. Einarsson** (2008). *Barn og unge rapporterer til FN om rettighetene sine*. Rapport nr. 2. Oslo: NOVA.
- Sandvik, Ninni** (2007). De yngste barnas medvirkning i barnehagen. I *Barn* nr. 1: 27-43. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Säfvenbom, Reidar** (1990). *Idrett som sosialiserende/resosialiserende faktor for ungdom på ungdomshjem? En teoretisk analyse av idretten benyttet som et sosialpedagogisk verktøy innenfor barneverninstitusjoner – samt en case-studie av ungdom på ungdomshjem i Oslo*. Hovedoppgave. Oslo: Norges Idrettshøgskole.
- Säfvenbom, Reidar** (1998). *Four thousand hours a year: Leisure time and its developmental potential for adolescents and youth protection institutions*. Doktoravhandling. Oslo: Norges Idrettshøgskole.
- Säfvenbom, Reidar** (2005). *Fritid og aktiviteter i moderne oppvekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Seim, Sissel og Tor Slettebø** (red.) (2007). *Brukermedvirkning i barnevernet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sinding-Larsen, Henrik** (2007). Relativt frie ettertanker om frihet. I Hylland Eriksen, Thomas og Arne J. Vetlesen (red.) *Frihet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skivenes, Marit** (2007). Rett til medbestemmelse – også i fritiden. *Voksne for Barn* nr. 5: 19-20.
- Smith, Lucy** (2008). FNs konvensjon om barnets rettigheter. I Høstmælingen, Njål, Elin S. Kjørholt, Kirsten Sandberg (red.) *Barnekonvensjonen. Barns rettigheter i Norge*.
- Strandbu, Åse og Tormod Øya** (2007). *Ung i Norge: Skole, fritid og ungdomskultur*. Oslo: Cappelen akademiske forlag.
- Studsred, Ingunn** (2000). *Det er litt slik med aktiviteter, det er stort og vanskelig og – En kvalitativ studie av barneverninstitusjonens bruk av aktivitet*. Trondheim: NTNU, Institutt for sosialt arbeid.
- Tjelflaat, Torill og Gro Ulset** (2007). *Barn og unges medvirkning i barneverninstitusjon*. Et forskningsbasert temahefte. Rapport nr. 11. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning, Barnevernets utviklingssenter i Midt-Norge.
- Tjelflaat, Torill og Gro Ulset** (2008). Kan rutiner og regler hindre barn og unges medvirkning i barneverninstitusjon? *Norges barnevern* nr. 1: 21-28.
- Ulset, Gro** (2010). Tilværelse og oppvekst i barneverninstitusjon. I *Tidsskrift for ungdomsforskning*, nr. 1: 49-71.
- Ulset, Gro** (2009). *Ungdoms fritid ved opphold i barneverninstitusjon. Fritid! Tid fri?* Rapport nr. 15. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning, Barnevernets utviklingssenter i Midt-Norge.
- Vedeler, Gerdt H.** (1973). *Samspill: en studie av ungdom og behandlere – med spesiell referanse til miljøterapi i ungdomspsykiatriske institusjoner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wadel, Cato (1983)**. *Om den sosiale konstruksjon av virkeligheten: i dagliglivet og blant samfunnsforskere*. Tromsø: Universitetet i Tromsø. Institutt for samfunnsvitenskap.
- Øksnes, Maria** (2008). *Hvis det er noe vi ikke får lov til, så sniker vi oss til det! Perspektiver på fritid og barns muligheter til å skape alternative fluktlinjer*. Doktoravhandling. Trondheim: NTNU, Pedagogisk institutt.
- Lover og offentlige dokumenter**
- FNs konvensjon om barns rettigheter (1989).
 - Lov om barneverntjenester (1992 nr. 100).
 - Forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon (2002 nr. 1594) (Rettighetsforskriften).
 - Forskrift om krav til kvalitet og internkontroll i barneverninstitusjoner (2008 nr. 580) (Kvalitetsforskriften).

Marit Kollstad

Amanuensis, avdeling for helse- og sosialfag,
Høgskolen i Lillehammer.
marit.kollstad@hil.no

Fritidens muligheter

Illustrasjoner: Eldbjørg Ribe

Artikkelen omhandler fire jenters tanker og erfaringer med et selvstendig liv i fritiden. Jentene har en funksjonsnedsettelse som innbefatter en lettere form for utviklingshemning og er avhengige av hjelp i dagliglivet. Hovedspørsmålet er: Hvordan er jentenes muligheter for et selvstendig liv på fritiden? Artikkelen presenterer et teoretisk utgangspunkt for å forstå jentenes muligheter i så måte. Videre bygger den på en undersøkelse av fire jenters erfaringer og tanker om livet på fritiden. Undersøkelsen er en del av forskningsprosjektet «I kryssilden mellom utdanning og praksisfeltets krav» (Kryssildprosjektet) ved Høgskolen i Lillehammer (HIL).

Flere undersøkelser har trukket fram fritiden som et problemområde etter Reformen for helsevern for psykisk utviklingshemmede (HVPU-reformen). Det argumenteres for at fritidsaktiviteter bør gjøres til et satsningsområde (Kittelsaa 2008, Olsen 2001, Tøssebro 1996). Aktiviteter som før HVPU-reformen fantes i institusjonene er blitt borte, uten at nye er etablert. Allmenne fritidsaktiviteter brukes i begrenset omfang, og foreldrene er bekymret for barnas deltakelse i fritidsaktiviteter når de flytter hjemmefra (Olsen 2001).

Selvstendighet beskrives som en sentral verdi etter HVPU-reformen (Askheim 2003, Grue 2001, 2004, St.meld. nr. 28 (1999-2000), St.meld. nr. 40 (2002-2003)). Målet er at mennesker med funksjonshemning har en hverdag der fritiden er preget av deltakelse, valgmuligheter og inkludering i samfunnet i sin alminnelighet. Samtidig skal alle være trygge for at en får nødvendig bistand slik at en kan leve et verdig liv (NOU 2001:22).

For å belyse hva en selvstendig fritid kan innebære, er det sentralt å vite mer om hvilke erfaringer unge mennesker med utviklingshemning har. Det er særlig viktig å få kunnskap om hva de selv mener om sin deltakelse, om valgmuligheter, om inklusjon i samfunnet og om behov for hjelp. Artikkelen tar utgangspunkt i fire unge jenters oppfatninger om sin egen fritid. Jentene har en lettere form for utviklingshemning og er avhengige av hjelp. Artikkelen handler om jentenes muligheter til å delta i fritidsaktiviteter, og til å være inkludert i et sosialt fellesskap de selv ønsker å være del av.

Hovedspørsmålene som drøftes i artikkelen er: Hvordan er jentenes muligheter for et selvstendig liv på fritiden? Hva kjennetegner fritidsaktivitetene jentene deltar i? Hvordan begrunner de sine valg av fritidsaktiviteter? Hvilken betydning har fritid og fritidsaktivitetene for jentene? Artikkelen avsluttes med en diskusjon om jentenes muligheter for en selvstendig fritid, ut fra perspektiver fra tenkning om normalisering, hverdagslivets naturlige segregering og sosial kapital.

Hverdagsliv og fritid

Gullestad (1989) beskriver hverdagsliv som det livet som leves hjemme, på skole, i arbeid og fritid. Det dreier seg om den daglige organiseringen av oppgaver og virksomheter, erfaringer og opplevelser, samt hvordan enkeltpersoner håndterer og skaper sitt daglige liv. Hverdagslivet handler om relasjoner og samhandling i tilknytning til daglige aktiviteter. Dette betyr at studier av jenters hverdagsliv gir en anledning til å få kunnskap om hvordan de lever sine liv på fritiden.

Fritid er et begrep som rommer flere betydninger (Fauske og Øya 2003, Grue 1999, Klepp 1993). Fritid kan beskrives som de oppgaver en har lyst til å gjøre, men ikke må gjøre. Den gir frihet fra alle former for arbeid, skole og utdanning. Valgte lystbetonte oppgaver får den tid de trenger. Det gir avkobling fra klokkeslett og forpliktelser. Mye av fritiden har sammenheng med andre arenaer som unge deltar i.

Ideelt sett er fritiden fri i den forstand at den er resultat av frie valg. Den står i motsetning til de forpliktelser som samfunnet pålegger en. Samtidig er ikke fri-

tiden uten plikter. Som andre sosiale fenomen er den underlagt forpliktelser til å gjøre bestemte oppgaver, møte til bestemte tider etc, slik vi kan se det i aktiviteter som kor og trening i idrettslag (Grue 1999, Klepp 1993). Mye uformell læring foregår gjennom dagens fritidsaktiviteter. Gjennom fritiden skal en realisere seg selv og leve ut sin personlighet. Fritid kan også forstås som en livsstilsarena for bygging og styrking av identitet (Fauske og Øya 2003, Klepp 1993).

Selvstendighet

Vår forståelse av selvstendighet har betydning for hvordan vi tilrettelegger for et selvstendig liv i arbeidet med funksjonshemmede. Her presenteres tre måter selvstendighet kan forstås som.

Selvstendighet forstått som uavhengighet.

Denne forståelsen av selvstendighet innebærer et mål om at jentene kan leve et liv på fritiden, uavhengig av andre. Uavhengighet og selvhjulpenhet er idealer som er sett på som normale, idealer som er høyt verdsatt i en normaliseringstenkning (Askheim 2003, Solum, og Stangvik 1987, Søder 1992). Normaliseringstenkningen innebærer at det finnes en atferd som var normal og derved rett. Innen denne tenkningen argumenteres det for at mennesker med utviklingshemning skal ha rett til et uavhengig liv, der målet er integrering og normalisering av dagliglivet.

Flere forfattere har fremstilt mål om uavhengighet, for den som er avhengig av hjelp til å gjennomføre daglige gjø-

remål, som problematisk (se for eksempel Askheim 2003, Hegerstrøm 2002, Selboe, Ellingsen, Bollingmo 2005). Disse forfatterne mener det er brukt mye tid for å lære mennesker med utviklingshemning å være selvhjulpne i daglige aktiviteter. Dette er mål som er satt av andre, ikke av funksjonshemmede selv. Normalisering har mange ganger fungert som autoritære og disiplinerende inngrep i deres hverdagsliv. Forfatterne har også argumentert for at mål om uavhengighet kan føre til at hjelpeavhengige blir betraktet som uskikket til å ha kontroll over eget liv. For sterkt fokus på uavhengighet kan bidra til underlegenhet og dårlig selvfølelse hos hjelpeavhengige, og til tilsøring av behovet for hjelp. (Askheim 2003, Hegerstrøm 2002, Selboe, Ellingsen, Bollingmo 2005).

Selvstendighet forstått som selvbestemmelse

Etter hvert har mennesker med utviklingshemning begynt å kreve sin rett til selv å definere hvilke verdier som skal legges til grunn for sine liv, og rett til anerkjennelse for sitt særpreg (Askheim 2003, Oliver 1996). Flere forskere argumenterer for å øke funksjonshemmedes muligheter til selvbestemmelse (Askheim 2003, Hegerstrøm 2002, Selboe, Ellingsen, Bollingmo 2005).

Verdien av selvbestemmelse er ytterligere styrket i tenkning omkring empowerment (Askheim 2003, Tuntland 2006). Disse forfatterne har tatt til orde for at selvstendighet for mennesker med utviklingshemning innebærer at de skal ha styring og kontroll over eget liv. Empowerment har med maktoverføring å gjøre. De som er avmektige tar eller får makt og framtrer som myndige personer (Askheim 2003, Tuntland

2006). Ut fra denne oppfatningen av selvstendighet er målet at jentene skal kunne ta beslutninger om sitt eget liv, men ikke at de er uavhengige av andres hjelp.

Selvstendighet forstått som

deltakelse i samspill mellom indre og ytre betingelser

Inspirert av sosiokulturell forståelse ser jeg en tredje måte å forstå selvstendighet på. Kultur kan forstås som et fellesskap av tanker og verdier som påvirker handling (Gullestad 1989). Det vil si at den fungerer som retningsgivende for hva jentene gjør og tenker. I et sosiokulturelt perspektiv er kultur et fellesskap av tanker og verdier som påvirker handling og former våre liv. Det skjer i samspill mellom indre og ytre betingelser (Grue 2004, Nilsen, Fauske og Nygren 2007). Selvstendighet forstått på denne måten står ikke i motsetning til selvbestemmelse. Snarere er det en utvidelse av hvordan begrepet kan forstås.

Ut fra en sosiokulturell forståelse innebærer selvstendighet å kunne delta i aktiviteter ved hjelp av indre og ytre betingelser (Grue 2004, Kollstad 2008, Fauske og Nygren 2007). Det betyr at jentene kan gjennomføre sine fritidsprosjekter i et sosialt fellesskap ved å: 1) Selv velge hva de vil gjøre, 2) mestre fritidsaktiviteter de deltar i, og 3) å få støtte og hjelp om nødvendig. Selvstendighet omfatter handlinger, valg, tanker og opplevelser gjennom fritidsaktiviteter som er basert på betingelser hos jentene og deres omgivelser. Støtte og hjelp kan eksempelvis være fra personer, hjelpemidler og fritidsaktiviteter som er tilrettelagt slik at jentene kan mestre aktivitetene. Det er ikke funksjonsnedsettelsen i seg selv som hindrer deltakelse i ønskede aktiviteter og sosiale fellesskap. Det er summen av tanker og verdier som påvirker valg av fritidsaktiviteter, funksjonsevner og tilgang til støtte og hjelp. Det er dette perspektivet som er lagt til grunn i denne undersøkelsen.

Forskning om utviklingshemmede og fritid

Forskning viser at deltakelse i fritidsaktiviteter er et problemområde etter HVPU-reformen (Kittelsaa 2008, Olsen 2001, Tøssebro 1996). Det rapporteres at utviklingshemmede først og fremst deltar i spesielt tilret-

telagte fritidsaktiviteter, og i liten grad i ordinære aktiviteter. De har et fattig sosialt nettverk med få venner. Nære venner er først og fremst andre som er utviklingshemmede. (Askheim 2009, Gustavsson 1998, Kittelsaa 2008, Neumayer og Bleasdale 1996, Tøssebro 1996). Kittelsaa (2008) beskriver at segregerte tilbud kan medføre stigmatisering og utestengning fra samvær med mennesker uten funksjonsnedsettelser. Samtidig argumenterer hun og andre (Gustavsson 1998) for at de fleste vil velge samvær med andre som er lik oss selv. Mange med en funksjonsnedsettelse velger venner med felles erfaring i å ha funksjonsvansker, som gjør at de kan dele felles erfaringer fra skoletida og felles interesser gjennom aktiviteter. Å dele felles erfaringer kan gi et godt grunnlag for vennskap (Gustavsson 1998, Kittelsaa 2008).

Forskere som har undersøkt hvordan personer med utviklingshemning selv oppfatter sin fritid, viser til at treffsteder i nærmiljøet har en viktig betydning (Bach Olsen, & Perl 1997, Gustavsson 1998,

Holm, Kittelsaa 2008). De hevder at deltakelse i fritidsaktiviteter er styrt av glede over aktivitetene, av å gjøre noe en liker, og at de oppfatter det som fint å treffe andre. Gjennom fritidsaktivitetene er det mulig å presentere seg som kompetent, det vil si en som er dyktig og som får til noe. I slike sammenhenger er det hva en får til som er det sentrale, og ikke funksjonsnedsettelsen. Slik presenterer en seg selv, og oppfattes av andre, i et positivt lys. Gjennom fritidsaktivitetene kan en være med i et fellesskap både fordi en kan noe, og fordi andre liker å være sammen med en (Bach Olsen, & Perlt 1997, Gustavsson 1998, Kittelsaa 2008).

Forskning viser at utviklingshemmede ikke understår sin funksjonsnedsettelse eller sitt behov for hjelp. Hjelp oppfattes som nødvendig for å kunne leve samme fritidsliv som andre. Når nødvendige tjenester er til stede, kan en leve sitt hverdagsliv på samme måte som andre. Utviklingshemmede oppfatter seg i slike sammenhenger både som utviklingshemmede og som vanlige (Gustavsson 1998, Kittelsaa 2008).

Metodisk tilnærming

Utvalg og noen etiske refleksjoner

Til grunn for artikkelen ligger en intervju- og observasjonsundersøkelse. Kriteriene for utvalg av informanter var at de er unge med en funksjonsnedsettelse som innbefatter en lettere form for utviklingshemning. De har flyttet fra barndomshjemmet, er etablert i egne hjem og har arbeid. De kjenner hverandre, og deltar på samme fritidsaktiviteter. Det var også et kriterium at de kan formidle tanker om sin deltakelse i fritidsaktiviteter og selv kan svare på om de vil delta i undersøkelsen. I tillegg var det et kriterium at de var tildelt hjelp etter Lov om sosiale tjenester mv. §4-2 til praktisk bistand i hjemmet som følge av særlige hjelpebehov.

Fire jenter som svarte til kriteriene, og som er bosatt i en by på Vestlandet, ble rekruttert i samarbeid med hovedansvarlig for funksjonshemmede i kommunen. Den første kontakten med jentene ble opprettet gjennom kommunens kontaktperson. Det ble arrangert et møte der jentene ble informert om prosjektets hensikt og gjennomføring. Skriftlig informasjon ble også delt ut. Det ble presisert at det var jentenes tanker og erfaringer om egen fritid jeg ønsket informasjon om. Sam-

tidig ble det presisert at det var frivillig å delta, at det var mulig å trekke seg underveis og at datamaterialet ville bli anonymisert. Kommunens kontaktperson var til stede som støttespiller. Det ble gitt betenkningstid og støtte på at de kunne diskutere med andre om de skulle være med i undersøkelsen. Alle jentene svarte ja og ga skriftlig samtykke på dette.

To mødre og tre helse- og sosialarbeidere som kjenner jentene godt ble også intervjuet. Disse er valgt ut i samarbeid med jentene. Undersøkelsen er godkjent av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste. Datamaterialet er anonymisert. Det innebærer at navn, geografisk bosted og liknende er fiktive. Enkelte faktaopplysninger er endret uten at meningsinnholdet er endret.

Metodiske overveielser og gjennomføring

Den metodiske tilnærmingen har vært kvalitativ (Hammersley og Atkinson 1983/1995, Kvale 2001, Wadel 1991) basert på intervju og observasjon som er gjennomført vår og høst samme år. Ettersom jentene var en del sammen, traff jeg ofte flere av dem da jeg intervjuet og observerte en av dem.

Mennesker med utviklingshemning er ofte ikke gode fortellere (Gustavsson 1998). Samtidig er det viktig å komme på talefot med informantene når en skal utforske andre menneskers liv (Hammersley og Atkinson 1983/1995). I studier om personer med utviklingshemning har ofte andre, som pårørende og bistandsyttere, vært informanter (Sundet 1997 og Kittelsaa 2008). Samtidig finnes det forskning der mennesker med utviklingshemning som informanter har gitt god informasjon om sin situasjon (Flynn 1986, Gustavsson 1998, Kittelsaa 2008, Neumayer og Bleasdale 1996 og Sundet 1997). I disse studiene understrekes at bruk av kvalitative metoder, kontakt med informanter over tid og visualisering ved hjelp av bilder, gir gode muligheter til å få god informasjon om hvordan mennesker med utviklingshemning selv oppfatter sin situasjon.

Intervju og observasjoner av jentene tok utgangspunkt i en temaguide, samtidig som deres interesser ble fulgt opp. De fortalte hva de gjorde, hvem de var sammen med, hva de tenkte og opplevde. Overfor jentene ble det presisert at undersøkelsens hensikt var å

få kunnskap om hvordan de selv oppfattet sin situasjon på fritiden. Det første intervjuet tok utgangspunkt i spørsmål fra temaguiden og omhandlet hva jentene gjorde i fritiden. I det andre intervjuet ble jentene bedt om å beskrive fritiden en dag i foregående uke. Jentene fortalte om hva de gjorde og tanker og opplevelser i den sammenheng. De fortalte også om både tidligere erfaringer og fritidsaktiviteter fram i tid. Det tredje intervjuet ble gjennomført på høsten, etter intervjuet med mødrene og helse- og sosialarbeiderne. Dette intervjuet fulgte opp tidligere intervjuer og observasjoner, og jentene ble spurt om sine tanker og erfaringer fra sommerens og høstens hendelser. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd og transkribert.

Observasjonen kan beskrives som delvis deltakende (Hammersley og Atkinson 1983/1995). Jeg var til stede, snakket med jentene om selve aktiviteten og om hvilke tanker de hadde rundt aktivitetene og skrev notater underveis. Notatene ble skrevet ut rett etter observasjon. Det ble gjort notater over hendelser, utsagn, omgivelsene og egne refleksjoner. Også her ble temaguiden lagt til grunn. Ved observasjonene fikk jeg se hva jentene fortalte om i intervjuene, og jeg opplevde at feltnotatene fra observasjonene ga bedre innsikt i hva jentene fortalte, og at det ga grunnlag for å stille nye spørsmål.

Erfaringene viste at det var ved intervjuene og observasjonene av konkrete hendelser at jentene utfoldet seg. Da fortalte de om sine erfaringer og opplevelser. Det andre intervjuet, der jentene beskrev hva de konkret gjorde og hvilke tanker de hadde rundt aktivitetene, er et eksempel på dette. Det syntes å være lettere for dem å reflektere rundt konkrete hendelser enn ut fra spørsmål av mer generell karakter som «hvilke fritidsaktiviteter deltar du i». Tid, at vi ble kjent og at de fikk tillit til meg som forsker, har også hatt betydning for at jentene utdypet sine tanker og opplevelser om fritiden. Den lange perioden med sommer og en høst og intervjuene med mødrene og helse- og sosialarbeiderne, medførte at det var mye å spørre jentene om i det tredje intervjuet. Jentene hadde mye å fortelle om fra sommerens og høstens fritidsaktiviteter. For eksempel var en ferietur tema i vårens datainnsamling. I det tredje intervjuet fortalte jentene levende og detal-

jert om feriens hendelser. Både det som var positivt og det som var vanskelig.

Analyse

Hammersley og Atkinson (1983/1995) beskriver analyse som et møysommelig arbeid på leit etter mønster som kan gi forståelse for det som utforskes. Et fram og tilbake-arbeid som starter i datainnhentingsfasen, men har hovedfasen etterpå. Dataene er bearbeidet ved hjelp av NVIVO 2.0, et analyseprogram for kvalitative data. Tema og analysespørsmål er utviklet ved å lese data-materialet fra jentene, og intervjuet fra mødrene og helse- og sosialarbeiderne om og om igjen. Det er lest for å finne mønster som kunne gi forståelse for hvordan jentene oppfatter sine muligheter til en selvstendig fritid.

Parallelt med datainnhenting og analysearbeid, pågikk arbeidet med å finne teori som kunne gi inngang til å forstå jentenes situasjon. I den sammenheng har en sosiokulturell forståelse av selvstendighet vært fruktbar (Grue 2004, Kollstad 2008, Fauske og Nygren 2007). Den viste vei til jentenes tanker og erfaringer med muligheter for å delta i fritidsaktiviteter ut fra egne forutsetninger og betingelser i omgivelsene. Ideer fra normaliseringstenkning (Askheim 2003, Solum, og Stangvik, 1987, Søder 1992), Gustavssons (1998) idé om hverdagslivets segregering og Putnams (2000) idé om sosialkapital ga nyttige perspektiver til å forstå jentenes muligheter til selvstendig liv på fritid.

Analysens hovedtemaer er: Fritid og fritidsaktiviteter, valg av fritidsaktiviteter og betydning av fritidsaktiviteter. Hovedtemaet fritid og fritidsaktiviteter er analysert etter deltemaene: Fritid, organiserte og selvorganiserte aktiviteter. Hovedtemaet valg av fritidsaktiviteter er analysert etter deltemaene: Interesser og mestring, den sosiale sammenhengen og betingelser i omgivelsene. Betydningen av fritidsaktiviteter er analysert ut fra deltemaene: Lyst og glede, læring og utvikling og sosiale fellesskap. Ut fra disse hoved- og deltemaene er det gjort en tematisk analyse av innholdet i datagrunnlaget. Artikkelen avsluttes med en diskusjon om hvilken betydning jentenes fritidsaktiviteter har for en selvstendig fritid. Spørsmålet diskuteres ut fra ideer fra normalisering, hverdagslivets naturlige segregering og sosial kapital.

Tanker om undersøkelsen og presentasjon av funn

Undersøkelsen har få informanter. Datagrunnlaget er lite sett i sammenheng med at datainnsamlingen foregikk over en vår og høst. I kvalitative studier er det sentrale ikke antall personer, men tilgang til informasjon gjennom å komme på talefot med informantene (Hammersley og Atkinson 1983/1995). Ut fra kunnskap om å ha mennesker med utviklingshemning som informanter (se avsnitt om metodiske overveielser), var tanken at det ville være lettere å bli kjent og å komme på talefot med et lite antall personer.

Mine erfaringer med å bruke jentene som informanter viser noe av det samme som Flynn (1986), Gustavsson (1998) og Kittelsaa (2008) finner i sin forskning. Det vil si at de gir god informasjon om sin hverdag. Min tolkning er at de gir et åpent og fyldig bilde av sin fritid. Intervjuene med mødrene og helse- og sosialarbeiderne styrker dette inntrykket. Informasjon fra intervjuene med dem gir et sammenfallende bilde med datagrunnlaget fra observasjon og intervjuene med jentene.

I denne artikkelen er det jentenes meninger som framstilles. Dette fordi hensikten er å presentere jentenes oppfatninger og erfaringer om fritiden. Mødrene og helse- og sosialarbeiderne fortalte de samme historier som jentene. Selv om jentene er enkeltmennesker med sine erfaringer og opplevelser, synes funnene å være av allmenn interesse. Andre studier viser lignende funn (Askheim 2009, Gustavsson 1998, Holm, Bach Olsen, & Perl 1997, Kittelsaa 2008, Neumayer og Bleasdale 1996, Tøssebro 1996). Det allmenne grunnlaget er også knyttet til utvalgskriteriene, de teoretiske perspektivene, temaene som løftes fram og ikke minst til muligheten til å gjenkjenne jentenes erfaringer i tilsvarende situasjoner.

Jentene

De fire jentene deltar i de samme fritidsaktivitetene. Alle er interesserte i sang og musikk. Tre bor i leilighet i kommunale bofellesskap, og trives der. Her opplever de tilhørighet i et fellesskap og får hjelp ved behov. Den fjerde jenta har leilighet i borettslag. Jentene har arbeid med tilrettelagte vilkår på verksted med butikkutsal, verksted med monteringsarbeid og i barnehage. Sine funksjonsvansker beskrev ei av jentene slik:

Jeg vet ikke helt, kanskje jeg lærer seinere. Jeg har i hvert fall en lettere form for utviklingshemning, også spesielle behov. Noen sier at jeg er funksjonshemma.

Ei anna jente fortalte:

Jeg har en hjerneskada, men hjerneskaden går på at jeg ikke har bein å gå på. Jeg er sterk i arma, men jeg har ikke full bevegelse. Jeg kan lese fra ei bok, men å forstå hva lange tekster handler om og få tak i det som er under – det er vanskelig. Det er ikke det at jeg ikke vil. Men det er fordi at hjernen min ikke klarer det.

Disse utsagnene er typiske for jentenes beskrivelse av sin funksjonsnedsettelse. De beskriver hva som er vanskelig, og at de har spesielle behov. Samtidig med at de beskriver hva som er vanskelig, forteller de ofte om hva de kan.

Jentene får hjelp av profesjonelle hjelpere, men også av familie og venner. Antall timer hjelp innvilget etter Lov om sosiale tjenester mv. §4-2, varierer fra 59 timer til en og en halv time pr. uke. De mottar hjelp til hverdagslige gjøremål som personlig hygiene, husarbeid, innkjøp, men også til fritidsaktiviteter. Når noe er vanskelig, synes jentene det er nødvendig og godt med hjelp. De forteller om gode relasjoner til profesjonelle. Ei sa:

Støttekontakten min (leder i bofellesskap) er kjempefin. Hun er så grei, hun er så rolig. Jeg kan snakke med henne om alt.

Enkelte av de profesjonelle hjelperne har jentene samarbeidet med i mange år. Ei forteller at hun har samarbeidet med samme hjelper helt fra tida på barneeskolen. Hun sa:

Anne (profesjonell) forstår meg fullt ut, så da går jeg heller til henne. Vi har et nært forhold til hverandre. Vi kjenner hverandre så godt. Anne er den som kjenner meg best, uansett utskiftninger og hva dem får av opplysninger av meg.

Samtidig som jentene setter pris på hjelp og oppfatter den som nødvendig, synes de også det er vanskelig å være avhengig av hjelp. Ei fortalte:

Sjøl om jeg klarer meg veldig bra og har det stort sett bra, så er det ikke lett å være funksjonshemma. Det er femten ansatte. Det er ikke så lett å skulle vite at så mange ansatte skal stelle deg. Dem skulle ha sitti i badekaret hver sin tur og stelt seg.

Jentene forteller også om at det kan være vanskelig når relasjonen til profesjonelle oppleves som utrygg, og når hjelperne ikke kan bistå med den hjelp jentene ønsker.

Tanker om fritid

Dette avsnittet presenterer jentenes tanker og erfaringer med deltakelse i fritidsaktiviteter. Framstillingen er strukturert etter: Fritid og fritidsaktiviteter, valg av fritidsaktiviteter og betydningen av fritidsaktiviteter.

Fritid og fritidsaktiviteter

Jentene omtaler fritid som tida utenom arbeid der de er frie til å gjøre hva de vil. Fritidsaktivitetene i data-materialet kan beskrives som organiserte og selvorganiserte. En av jentene sa det slik:

Fritid er tida utenom arbeid, da jeg kan gjøre som jeg vil. Jeg har ikke så mange faste ting som jeg driver med. På Klubben foregår det mye. Men jeg er bare med i koret.

Av organiserte fritidsaktiviteter deltar alle jentene først og fremst i kommunens tilbud om tilrettelagte aktiviteter for mennesker med funksjonsnedsettelse. Det er klubb og kor som vi ser i uttalelsen ovenfor. Det er teater, avisgruppe, korps, datagruppe, engelsk og matkurs. Jentene er også med på enkelte tilrettelagte aktiviteter i regi av frivillige foreninger. Av organiserte aktiviteter for alle mennesker, går ei jente på treningssenter og ei på kurs i kommunens voksenopplæring.

Selvorganiserte fritidsaktiviteter er aktiviteter jentene selv organiserer. Dels dreier det seg om å gjøre det som jentene kaller «ikke faste ting», som å drive med data, se på fjernsyn og høre på musikk. Det dreier seg også om det de omtaler som en «en tur på byen» for å gå på kafe, se i butikkvinduer, gå innom en kiosk eller bare drive litt rundt for å se på livet i byen. En tredje form er «å besøke hverandre». I selvorganiserte fritidsaktiviteter er jentene sammen med de samme vennene som de møter i de organiserte tilrettelagte aktivitetene og på arbeid. Dette er venner som de har felles interesser og erfaringer med og som de liker å være sammen med.

At jentene først og fremst deltar i tilrettelagte fritidsaktiviteter er ikke et uventet funn. Andre undersøkelser viser det samme (Gustavsson 1998, Kittelsaa 1999 og 2008, Neumayer og Bleasdale 1996). Det som er interessant er å få innblikk i jentenes tanker og oppfatninger om sine valg av fritidsaktiviteter og hvilken betydning fritidsaktivitetene har. Det skal vi se nærmere på i det følgende.

Valg av fritidsaktiviteter

Når hensikten er å undersøke muligheter for selvstendig fritid, er jentenes tanker om valg av fritidsaktiviteter interessante. Tre former for valg beskrives her. Det er valg basert på: Interesser og mestring, den sosiale sammenhengen og betingelser i omgivelsene.

Interesser og mestring

En av jentene fortalte om sin deltakelse i koret:

Det er ganske moro. Jeg er glad i å synge. Stemmen er det ikke noe i veien med, og jeg har absolutt gehør. Jeg har tatt sangtimer både på musikkskolen og privat. Det jeg gjør, er ordentlig.

Denne uttalelsen viser noen felles trekk for alle jentene. Interesser og mestring er en viktig grunn for jentenes valg av fritidsaktiviteter. Dette er aktiviteter jentene kan velge om de vil delta i, eller la være. Jentene velger aktiviteter de mener at de har forutsetninger for å utføre, eller som de lærer seg. Valg grunnlagt på interesser og mestring betyr at jentene velger aktiviteter som gir dem glede og avveksling. Det innebærer også at aktivitetene oppleves som meningsfulle og trygge. Jentene velger ikke aktiviteter som de mener de ikke mestrer, som de ikke kan lære eller som de ikke har interesse for. Jentenes valg av både organiserte og selvorganiserte fritidsaktiviteter er basert på interesse og mestring. Samtidig kan også grunnen til deres valg av selvorganiserte fritidsaktiviteter være at de mangler andre tilbud.

Den sosiale sammenhengen

En av jentene fortalte:

Det er godt å komme ut for å treffe folk. Vi liker å gjøre det samme, og kan gjøre de samme tinga. For eksempel på Klubben, det er liksom sånn at det er likt nivå

på oss. Alle liker det samme, synge for eksempel. Vi er ganske like føler jeg. Liker de samme tinga.

Denne uttalelsen viser at muligheten for å treffe venner er en viktig grunn til jentenes valg av fritidsaktiviteter. Jentene forteller at de velger aktivitetene fordi det gir dem anledning til å treffe venner de liker å være sammen med. Dette innebærer at de noen ganger velger aktiviteter uten å være særlig interesserte i dem, men fordi de treffer sine venner.

Jentene forteller også at de har sluttet med noen aktiviteter som de har interesse for, fordi de ikke trivdes sosialt. Alle jentene trekker fram betydningen av det sosiale fellesskap som en viktig grunn til å velge en aktivitet eller ikke, men de legger ulik vekt på det.

Betingelser i omgivelsene

Betingelser i omgivelsene er en tredje faktor som avgjør om jentene velger en aktivitet, slik en av jentene uttrykte det:

Jeg har lyst til å trene. Men jeg har ikke lyst til å begynne på Treningssenteret selv om venninna mi går der. Jeg er nesten sikker på at jeg ikke vil klare å følge med på øvelsene. Det er ikke så lett når du ikke kan. Da blir jeg veldig ukonsentrert og uttafor. Jeg skulle ønske at det var en trening som er tilrettelagt. Å være selvstendig er å klare seg selv. Hvis det er noe som er vanskelig, da synes jeg det er fint å få hjelp.

Datamaterialet viser særlig to forhold som betyr noe for jentenes valg. For det første at det eksisterer aktiviteter jentene er interesserte i og har forutsetninger for å mestre eller tror de kan lære. Det er avgjørende for om jentene velger en aktivitet eller ikke. For det andre har tilgang på hjelp betydning for om de velger en aktivitet eller lar være. Som uttalelsen ovenfor viser, gir jentene uttrykk for at de ønsker og setter pris på hjelp, når de er avhengig av den for å delta i en ønsket fritidsaktivitet. De forteller om aktiviteter som de ønsker å delta i, men som de velger vekk av mangel på hjelp.

Det varierer hvor mye hjelp jentene får, og hva de får hjelp til. Det kan handle om både støtte og praktisk tilrettelegging til å gjennomføre sine ønsker om fritidsaktiviteter. Hjelp handler om kompetanse til å sette seg inn i jentenes situasjon, til å se muligheter, være en

samtalepartner, inngå i relasjoner og gi praktisk hjelp. Hjelp kan også være å ha kontroll over ytre forhold, for eksempel kontroll over hva økonomi og innvilget antall timer hjelp kan brukes til. Hjelpen kan komme fra helse- og sosialarbeidere, ansatte i kultursektoren, men også fra familie og venner.

Betydning av fritidsaktiviteter

Jentenes valg av fritidsaktiviteter har også sammenheng med hvilken betydning det har for dem. De peker på tre ulike dimensjoner: Lyst og glede, sosialt fellesskap og læring og utvikling.

Lyst og glede

Når jentene forteller om hva deltakelse i fritidsaktiviteter betyr, forteller de om noe som gir glede og er lystbetont. Ei jente fortalte:

Fritid betyr veldig mye for meg. Det er der jeg henter kreftene mine. Det er dette med sang. Jeg er så heldig at jeg er med i en gruppe som gjør at jeg kan utfolde det. Hadde jeg ikke hatt fritidsinteressene mine, hadde jeg vært innesperra. De betyr mye for meg. Det er så moro. Det gir salve, det gir energi. Jeg opplever det som en ny kraft.

Denne jenta synes hun er heldig som er med i en sanggruppe, det gir salve og energi. Alle jentene beskriver deltakelse i fritidsaktiviteter som noe positivt som gir lyst og glede. Det gjelder både organiserte og selvorganiserte fritidsaktiviteter. Her kan de utfolde sine talenter. Gjennom fritidsaktiviteter kan de realisere seg selv. Fritidsaktivitetene er noe de driver med for egen del. De kan velge å delta, eller la være. Samtidig viser materialet at fritidsaktivitetene også er kilde til problemer. Problemene gjelder fortrinnsvis mangel på aktiviteter en mestret eller var interessert i, eller det oppstår vanskelige situasjoner.

Samtidig som fritidsaktiviteter representerer frihet innebærer de også forpliktelser. I koret må jentene for eksempel øve og lære seg sangene, de må møte på korøvelse til gitte klokketider, og de må følge korets spilleregler. Selvorganiserte fritidsaktiviteter som turer på byen, kafebesøk, besøk hjemme hos hverandre, innebærer forpliktelser i form av å følge alminnelige spilleregler.

Sosiale fellesskap

Jentene inngår i det sosiale fellesskapet koret representerer. En sa det slik:

Venner det har jeg gjennom klubben og koret. Vi har felles interesser. Er like. Og så blir jeg veldig godt tatt i mot.

Fritid og fritidsaktiviteter medfører å være inkludert i et sosialt samvær med jevnaldrende venner. Gjennom deltakelse i fritidsaktiviteter oppstår vennskap med andre mennesker som har felles interesser med jentene. Det sosiale nettverket består av venner som de trives sammen med. Det består også av familie, slekt og kultur-, helse- og sosialarbeidere.

Jentene forteller at de opplever fellesskap og tilhørighet i samvær med venner som er ganske like dem selv. De forteller at de først og fremst finner venner på skolen, arbeid, kurs, organiserte fritidsaktiviteter og klubbkvelder. Dette er arenaer med aktiviteter som primært er tilrettelagt for mennesker med en funksjonshemming som innebærer en utviklingshemning.

Læring og utvikling

Jentene forteller at de lærer å mestre aktiviteter og sosiale spilleregler gjennom deltakelse i fritidsaktiviteter. Ei sa:

Jeg lærer når jeg er på ferie. En gang sa jeg til Lars, nå skal du få se hva jeg gjør. Så tar jeg kniven i handa, har på leverpostei utover kniven og smører på brødskiva. Du skulle sett blikket hans. Helt forbausende. Hva er det som skjer med deg, sa han. Og så måtte jeg forklare at jeg har vært på ferie. Det er der jeg henter kreftene mine. Der får jeg ro i sjelen. Og så kan jeg tenke sjøl fra A til Å. Alt sånn som du klarer. Ingenting blir borte.

Det som læres på fritiden kan også overføres til å mestre dagliglivets handlinger, slik vi ser i uttalelsen ovenfor. I koret lærer de å synge sammen med andre og å forholde seg til korets spilleregler. Under turene på byen læres byens sosiale spilleregler. Ei forteller at hun liker å ta seg en tur på byen og se etter mennesker hun liker. Hun vet når det passer å snakke med dem. Når de ser travle ut, har hun lært at hun ikke skal ta kontakt.

Datagrunnlaget viser at deltakelse i fritidsaktiviteter og sosialt samvær betyr erfaringer med problemer som er viktige å finne løsninger på for å fortsette fri-

tidsaktivitetene og/eller vennskapene. Livet på fritiden synes å gi mye uformell læring både i aktiviteter som skal utføres og sosiale samspill. Ei av jentene forteller at hun ikke kunne fortsette i koret da hun begynte på et kurs som kolliderte i tid med noen av korøvelsene. Hun deltok istedenfor som publikum på konserter, og som samtalepartner om korlivet med gamle korvenner. Slik fortsatte hun å holde kontakten med koret og vennene der. Slik lærte hun å finne en løsning på et problem. Hun lærte aktivitetenes spilleregler og fant en annen måte å være sammen med vennene fra koret.

Jentene oppfatter seg selv med identitet som for eksempel: sosial, god til å synge, korjente, ut på byen-type, klubbjente og idrettsjente, og på samme måte gjør de seg kjent for omverden. Folk i jentenes omgivelser oppfatter også jentene med de samme kjennetegnene. Kjennetegnene kan være både personlige, «den sosiale», eller den som er god til å synge, og de kan være knyttet til ei gruppe: «korjente». Dette er med å utvikle jentenes identitet utover en identitet som funksjonshemmet med en lettere form for utviklingshemning. Slik sett har den betydning for deres psykososiale utvikling.

Muligheter for et selvstendig liv på fritiden

Hvordan er jentenes muligheter til selvstendig fritid? Undersøkelsen viser at jentene deltar i fritidsaktiviteter som de mestrer og har glede av, de utvikler seg og de er inkludert som en del av et sosialt fellesskap. De velger fritidsaktiviteter ut fra egne forutsetninger og interesser, og ut fra betingelser i omgivelsene gjennom tilrettelagte aktiviteter og hjelp. Ut fra et sosiokulturelt perspektiv (Grue 2004, Kollstad 2008, Nilsen, Fauske og Nygren 2007) kan jentenes fritid forstås som selvstendig.

Segregering som forutsetning for deltakelse?

Samtidig viser undersøkelsen at jentene lever et segregert liv på fritiden. De er primært med i fritidsaktiviteter som er tilrettelagt for mennesker med funksjonsnedsettelse. Venner er primært andre som er i samme situasjon som dem selv. Flere forfattere har påpekt at segregering kan medføre utestenging fra ordinære fritidsaktiviteter, samvær med andre som

ikke har en utviklingshemning og stigmatisering (Kittelsaa, 2008, Neumayer og Bleasdale 1996, Tøssebro og Lundebj 2002). Deler av *normaliseringstenkning* oppfatter det som uheldig å samle mange utviklingshemmede på avgrensede områder, fordi det vil bekrefte deres status som lavt verdsatte, og hindre dem i å ha verdsatte personer som rollemodeller (Askheim 2003, Solum, og Stangvik, 1987, Søder 1992). Ut fra dette perspektivet kan jentenes segregerte liv på fritiden forstås som uønsket. Samtidig viser jentenes fortellinger at de oppfatter sin fritid som positiv. Å tolke jentenes tanker og erfaringer som uønsket fritid, vil bety at en ikke anerkjenner jentenes egen oppfatning av sin situasjon.

Det Gustavsson (1998) omtaler som det moderne *hverdagslivets naturlige segregering*, gir en annen forståelse av jentenes fritid. Den innebærer at folk i sin alminnelighet velger hva de vil gjøre, og hvem de vil være sammen med. Gustavsson (1998) finner at personer med lettere utviklingshemning liker å delta i aktiviteter som er tilpasset deres funksjonsevner. De vil delta i aktiviteter som de mestrer eller kan lære å mestre. De ønsker å delta i samfunnet, og de framholdt sin rett til å få støtte og hjelp for å kompensere for de vanskeligheter deres funksjonsnedsettelse skapte. De vil være sammen med personer de liker, oppfatter som likesinnede, og som de har felles erfaringer med. Hos mennesker med liknende erfaringer får de bekreftet egne erfaringer. Likheter skaper følelse av trygghet fordi de vet hva de skal si og hva de kan vente seg.

Gustavsson (1998) mener at det moderne hverdagslivets naturlige segregering betyr at nærhet og likhet er avgjørende når mennesker velger hva de vil gjøre, og hvem de vil være sammen med. Gjennom hverdagslivets naturlige segregering søker mennesker seg til likesinnede for å få bekreftet og forme sin identitet. Det betyr at i dagens samfunn bor mennesker vegg i vegg, møtes på gata, men kjenner hverandre ikke.

Undersøkelsen av jentenes sosiale liv på fritiden viser de samme trekk som Gustavsson (1998) finner i sine studier. Jentenes fritid kan forstås som et uttrykk for det moderne hverdagslivets naturlige segregering. Det innebærer at de velger som folk flest å delta i aktiviteter som de liker og mestrer ved hjelp av egne forutsetninger. De vil delta i samfunnets fritidsaktiviteter.

Når det er nødvendig, ønsker de støtte og hjelp for å kunne delta i fritidsaktivitetene. Jentene velger venner som de oppfatter er likesinnede, og som de kan dele felles erfaringer med. Gustavssons idé om det moderne hverdagslivets naturlige segregering gir, i motsetning til deler av normaliseringstenkningen, en anerkjennelse av jentenes tanker om egen fritid. Jentenes historier viser at hverdagslivets naturlige segregering er grunnleggende for deres muligheter til et selvstendig liv på fritiden.

Sosial kapital som forutsetning for deltakelse?

Jentenes forutsetninger for et selvstendig liv på fritid kan forstås som en form for *sosial kapital*. Sosial kapital innebærer at sosiale relasjoner kan være en form for kapital som mennesker har utbytte av å være en del av. Den kan beskrives gjennom Robert Putnams begreper *bonding* og *bridging* (Askheim 2009, Putnam 2000).

Bonding beskriver homogene grupper med felles identitet, sterkt lojalitet og sterke nære relasjoner. Undersøkelsen viser at det er først og fremst gjennom fritidsaktiviteter i samvær med likesinnede, at jentene etablerer en sosial kapital preget av *bonding* med tette og nære relasjoner. I det sosiale fellesskapet deler de et innenfra-perspektiv på livet utenfor. Dette er et fellesskap som gir muligheter til å mestre livet på fritiden og til å utvikle sin mestringskompetanse. Et eksempel på dette finner vi fra koret. Som tidligere beskrevet, deler jentene erfaringer om koret med hverandre. De viser forståelse for hverandres gode og dårlige erfaringer, og de gir hverandre tips på hvordan de kan lære sanger til en kommende konsert. Dette har de erfaringer med, og kjenner seg igjen i hverandres fortellinger. Den felles ferieturen som er nevnt i avsnittet om metodisk tilnærming er et annet eksempel. Her utveksler jentene tanker og erfaringer både i forkant og etterkant av turen om hva som er viktig for en vellykket ferie. Dette er et tema som opptar jentene fordi ei av jentene er med for første gang. Hun har litt andre interesser og er mer ute på byen enn de andre. Alle synes det er viktig at ferien er vellykket for alle.

Bridging kjennetegnes av løsere og svakere sosiale bånd mellom mennesker som ikke har tette relasjoner (Askheim 2009, Putnam 2000). En er på hils og kan slå

av en prat. Denne formen for sosial kontakt fører mennesker fra ulike sosiale sammenhenger sammen. Sosial kapital med svakere sosiale bånd gir særlig muligheter for å bygge broer over barrierer og mellom ulike sosiale grupper. Undersøkelsen viser at mens tette sosiale bånd først og fremst etableres gjennom organiserte tilrettelagte fritidsaktiviteter, etableres svake sosiale bånd gjennom selvorganiserte og organiserte fritidsaktiviteter på fritidsarenaer som er tilgjengelig for alle. Derimot er det ikke grunnlag for å si at jentene etablerer nære kontakter med nye sosiale grupper når de er på fritidsarenaer som er for alle.

Samtidig som sterke sosiale bånd mellom likesinnede har positive kvaliteter, advarer Askheim (2009) om at slike bånd kan fungere negativt. Utfordringen med sosiale fellesskap preget av tette relasjoner er risikoen for framdyrking av egne regler og normer, og intoleranse mot grupper som oppfattes som annerledes. Et snevert fokus på sosial kapital i form av tette bånd kan derfor ha negativ effekt på jentenes sosiale liv på fritiden. Askheim (2009) advarer mot dette fordi en i dag ser tendenser til en reinstitusjonalisering. Svake bånd som bygger bro over ulike miljøer kan bidra til å motvirke eller balansere de problematiske sidene ved alt for tette sosiale nettverk.

Hvis jentene skal leve og utvikle et selvstendig fritidsliv er det behov for sosial kapital med nære relasjoner der en kan dele felles erfaringer. Samtidig er det

behov for løse relasjoner som bygger bro over til andre miljøer. Det er med andre ord en viktig utfordring for det profesjonelle hjelpeapparatet å skape arenaer for nære fellesskap, men samtidig også for bridging. Slik kan repertoaret over aktiviteter og arenaer for fellesskap med nære og svake bånd utvides.

Oppsummering

I en sosiokulturell forståelse framstår jentenes fritid som selvstendig. Det ser ut som at viktige betingelser for et selvstendig liv på fritiden er grunnlagt på hverdagslivets naturlige segregering, og sosial kapital i form av nære bånd (bonding) og sosiale nettverk av løsere karakter (bridging). Jentenes budskap er at det er fint å delta i fritidsaktiviteter som en har interesse for og kan mestre, og å være inkludert i sosiale fellesskap med likesinnede. Nødvendig hjelp er bra. Deres valg og opplevelser er som for folk flest preget av det moderne hverdagslivets segregering.

Ideene fra hverdagslivets segregering gir forståelse og anerkjennelse for jentenes valg. Dersom jentene skal leve og utvikle et selvstendig fritidsliv, er det behov for både sosial kapital i form av bonding og bridging. Et snevert fokus på bondingkapital kan derfor ha en begrensende effekt på jentenes sosiale liv på fritiden. Dette er viktige utfordringer for det profesjonelle hjelpeapparatet både på individ og samfunnsnivå.

SUMMARY

This article draws on personal narratives given by four young girls with learning disability and need for help and assistance. The main question is: How is the girls possibilities for an independent leisure life? They tell us about their experiences with an independent leisure life. The girls tell about how they organise and perform their leisure activities, why they choose their leisure activities and what leisure activities mean for them.

It appears fair to conclude that the chance of succeeding in living an independent leisure life is based on the natural segregation of modern day living and on social capital creating closer (bonding) and more peripheral (bridging) relationships. The natural segregation in modern day living offers an understanding and recognition of the girls' own choices. To enable the girls to develop an independent leisure time they need social capital, but a narrow focus on bonding capital can have a negative effect on the girls' social life in their leisure time.

LITTERATUR

- Askheim, Ole Petter** (2003) *Fra normalisering til empowerment. Ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*. Oslo: Gyldendal.
- Askheim, Ole Petter** (2009) «Sosial capital som grunnlag for politikk og tiltaksutvikling for utviklingshemmede». I Rønning, R. og Staarrin, B. (red): *Sosial kapital i et velferdsperspektiv*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Flynn, M.** (1986) Adults who are Mentally Handicapped as Consumers. *Journal of Mental Deficiency Research*, 30, side 369–377.
- Fauske, Halvor og Øya, Tormod** (2003) *Oppvekst i Norge*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Grue, Lars** (1999) *Funksjonshemmet ungdom og livskvalitet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Grue, Lars** (2001) *Motstand og mestring. Om funksjonshemning og livskår*. NOVA rapport 1.
- Grue, Lars** (2004) *Funksjonshemmet er bare et ord. Forståelser, fremstillinger og erfaringer*. Oslo: Abstrakt Forlag AS.
- Gullestad, Marianne** (1989) *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gustavsson, Anders** (1998) *Inifrån utanförskapet. Om at vara annorlunda och delaktig*. Stockholm: Johansson og Skyttmo Förlag.
- Hammersley, Martyn og Atkinson, Paul** (1983/1995) *Ethnography. Principles in Practice*. London and New York: Routledge.
- Hegerstrøm, Turid** (2002) *Om relasjoner i hjemmetjenesten*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holm, Per, Holst, Jesper, Bach Olsen, Søs, og Perlt, Birger** (1997) «Efter normaliseringen». I Tøssebro, Johan (red): *Den vanskelige integreringen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kittelsaa, Anna M.** (1999) *Mellom avhengighet og selvstendighet. Om fem unge menneskers livsopplevelse – sammen med og ved siden av hverandre*. Hovedoppgave i sosialt arbeid, NTNU Trondheim.
- Kittelsaa, Anna M.** (2008) *Et ganske normalt liv. Utviklingshemning, dagligliv og selvforståelse*. PhD-avhandling Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse. Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap.
- Kollstad, Marit** (2008) *Klare seg selv? – Faglige utfordringer i arbeidet med unge funksjonshemmede*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Klepp, Asbjørn** (1993) «Den mangetydige fritiden». I Klepp, Asbjørn, Thorsen, Liv Emma (red.) *Den mangfoldige fritiden*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Kvale, Steinar** (2001) *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Neumayer, Robert og Bleasdale, Michael** (1996) Personal Lifestyle preferences of people with an Intellectual Disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*. Nr. 2, side 91.
- Nilsen, Sigrun, Fauske, Halvor og Nygren, Pär** (2007) *Læring i fellesskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- NOU 2001:22**. *Fra bruker til borger – strategi for nedbygging av funksjonshemmedes barrierer*.
- Oliver, Michael** (1996) *Understanding disability. From Theory to Practice*. Hampshire: Macmillan.
- Olsen Rappana, Benedicte C.** (2001) *Med barnet i hverdagen. Omsorgserfaringer til foreldre med barn med cerebral parese*. Oslo: Forskningsprosjekt ved Høgskolen i Oslo i samarbeid med Cerebralpareseforeningen.
- Putnam, Robert D.** (2000) *Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Somson and Schuster.
- Selboe, Aud, Ellingsen, Karl Elling, Bollingmo, Leif** (2005) *Selvbestemmelse for tjenestenytere*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Solum, Eilif og Stangvik, Gunnar** (1987) *Livskvalitet for funksjonshemmede, bind 2: Et hjelpemiddel for planlegging og utvikling av tiltak og tjenester*. Oslo: Universitetsforlaget.
- St.meld. nr. 28** (1999–2000) *Innhold og kvalitet i omsorgstjenestene*. Omsorg 2000.
- St.meld. nr. 40** (2002–2003) *Nedbygging av funksjonshemmedes barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne*.
- Sundet, Marit** (1997) *Jeg vet jeg er annerledes – men ikke bestandig*. En antropologisk studie av hverdagsliv til fem personer med psykisk utviklingshemning. Uppsala: Kulturanthropologiska Institutionen.
- Søder, Mårten** (1992) «Normalisering og integrering: Omsorgsideologier i et samfunn i endring». I Sandvin (red): *Mot normalt? Omsorgsideologier i forandring*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Tuntland, Hanne** (2006) *En innføring i ADL: Teori og intervensjon*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Tøssebro, Jan** (1996) *En bedre hverdag. Utviklingshemmedes levekår etter HVPU-reformen*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Tøssebro, Jan, Lundeby, Hege** (2002) *Å vokse opp med funksjonshemning – de første årene*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Wadel, Cato** (1991) *Feltarbeid i egen kultur*. Flekkefjord: SEEK A/S

Nyheter fra Universitetsforlaget

Unni Heltne og Per Øystein Steinsvåg (red.)

Barn som lever med vold i familien

- grunnlag for beskyttelse og hjelp

Bokas røde tråd er hvordan man kan forstå og avdekke volden og hvordan man kan ta opp vold med barnet og familien. Boka gir barnevernet og deres samarbeidspartnere nødvendig bakgrunnskunnskap om barn som lever med vold i familien.

Kr 329,-

Asgeir Solstad

Pengene og livet 2.utg

- økonomisk rådgivning i sosialt arbeid

Boka gir en innføring i økonomisk rådgivning i sosialt arbeid. Denne andre utgaven har et eget kapittel om inntektssikring og er oppdatert i forhold til nyere forskning om fattigdom og følgene av NAV-reformen.

Kr 299,- / Utgivelse ultimo juni

Jørn Kroken

Bruk av tvang og makt

- sosialtjenesteloven kapittel 4A i praksis

Forfatteren redegjør for hvordan sosialtjenesteloven regulerer bruk av tvang og makt i tjenester til utviklingshemmede, og følger opp med grundige eksempler. Boken er sentral for alle som yter tjenester til utviklingshemmede.

Kr 269,-

Anders Johan W. Andersen og Bengt Eirik Karlsson (red.)

Variasjon og dialog

- perspektiver på psykisk helsearbeid

Boka springer ut av erfaringene med Tidsskrift for psykisk helsearbeid og bygger videre på de tradisjoner og perspektiver som har utviklet seg i redaksjonen gjennom de første fem årene.

Kr 329,-

Monica Dalen

Intervju som forskningsmetode 2. utg.

- en kvalitativ tilnærming

I den nye utgaven er litteraturen oppdatert og noen temaer utvidet. Det gjelder særlig intervju med barn og etiske perspektiver knyttet til bruk av kvalitativt intervju som forskningsmetode. Det er også trukket inn nye eksempler på presentasjon av forskningsresultater.

Kr 269,- / Utgivelse ultimo juni

Karin Kildedal, Lars Uggerhøj, Sigrud Nordstoga og Solveig Sagatun

Å bli undersøkt

- norske og danske foreldres erfaringer med barnevernsundersøkelsen

I denne boken møter vi danske og norske foreldres erfaringer med det å bli undersøkt av barnevernet. Ved å få fram foreldrenes erfaringer, viser boken hvordan undersøkelsen kan brukes til å skape et bedre samarbeid mellom barnevernet og familiene.

Kr 299,-

Kjøp bøkene i bokhandelen eller på

- bestilling@universitetsforlaget.no
- www.universitetsforlaget.no
- tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

Helle Cathrine Hansen

Forsker, Sosialforsk,
Høgskolen i Oslo
Helle-Cathrine.Hansen@sam.hio.no

Carolina Ohls

Master International Social Welfare
and Health Policy
carolina.ohls@gmail.com

Samspill skaper Ny sjanse

– erfaringer fra et kvalifiseringstiltak

I denne artikkelen drøftes hvordan deltakeres medvirkning kommer til uttrykk i programmet Ny sjanse. Formålet med Ny sjanse er å kvalifisere innvandrere, som står utenfor arbeidsmarkedet og som er langtidsmottakere av sosialhjelp, til arbeid. Brukermedvirkning er en integrert del av metodene i programmet. Metodene omfatter blant annet grundig kartlegging, skriftlig individuell plan og tett oppfølging, med fokus på mestrings- og motivasjonsarbeid. Forhold ved metodene, prosjektmedarbeiderne, deltakerne og systemet rundt spiller inn, men viktigst er samspillet mellom prosjektmedarbeiderne og deltakerne for at medvirkningen skal være reell. Artikkelen bygger på materialet fra en kvalitativ studie om Ny sjanse gjennomført på oppdrag fra IMDi (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet) høsten 2008.

«Ny sjanse» handler om å gi mennesker som har hatt problemer med å etablere seg på arbeidsmarkedet en mulighet til å komme i lønnet arbeid. Det dreier seg om mennesker med innvandrerbakgrunn, og som har bodd i Norge i flere år. Deltakerne i Ny sjanse er personer med liten arbeidserfaring, mangelfulle norskkunnskaper, begrenset utdanning, og sammensatte problemer, og de har mottatt sosialhjelp i lang tid.

Til tross for at Ny sjanse-programmet kan vise til gode resultater, er det også store utfordringer i arbeidet

med brukergruppen (IMDi-rapport 4-2008, 5-2009). Mange av deltakerne i Ny sjanse har omfattende problemer som skaper begrensninger i deres muligheter på arbeidsmarkedet (Wel m.fl. 2006; Stortingsmelding nr. 9 2006-2007; Rambøll Management 2008; IMDi-rapport 4/2008; IMDi-rapport 5-2009; Legard, Schafft og Spjelkavik 2009). Det er mange forventninger og behov som ønskes dekket hos deltakerne, samtidig som det er begrensninger i ressurser, tid og tiltak i prosjektene. Under disse betingelsene skal prosjektmedarbeiderne gjøre grundig kartlegging, lage skreddersydde opplegg, drive tett individuell oppfølging og sør-

ge for at deltakernes behov og interesser blir ivaretatt.

I denne artikkelen drøfter vi hvordan (bruker)medvirkning kommer til uttrykk i praksis, i et program hvor medvirkning skal være integrert i arbeidsmetodene. Medvirkning forstås i denne sammenheng som brukermedvirkning på individnivå. I dette legger vi at den enkelte borger har rettigheter og muligheter til å definere sitt hjelpe- eller bistandsbehov, og dernest påvirke hva slags bistand hun eller han vil motta fra det offentlige (Andreassen 2005, 2009; Jenssen 2009). For deltakerne i Ny sjanse innebærer dette at de skal være med på å ta beslutninger om hvilke tiltak som er hensiktsmessige for å kvalifisere seg for arbeidsmarkedet.

Artikkelen bygger på materialet fra en kvalitativ studie «Å se hele personen: en studie om årsaker til frafall og gode grep for å forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene» (Ohls, Rugkaasa, Malmberg-Heimonen og Hansen 2009). Hensikten med studien var å samle informasjon om årsaker til frafall, og å komme med forslag til tiltak for å øke antallet deltakere som fullfører programmet. Studien er basert på intervjuer med prosjektmedarbeidere og deltakere i seks forskjellige Ny sjanse-prosjekter. Materialet fra studien viser at forhold ved metodene, prosjektmedarbeiderne, deltakerne og systemet rundt spiller en stor rolle for realisering av deltakernes medvirkning. I artikkelen vil vi vektlegge samspillet mellom prosjektmedarbeidere og deltakere. Temaet «medvirkning» ble ikke spesifikt fokusert på i intervjuene. Dette er en begrensning for analysen. Ettersom deltakers medvirkning inngår som del av arbeidsmetodikken i Ny sjanse, mener vi likevel å ha grunnlag for å analysere materialet for å undersøke hvordan medvirkning praktiseres i prosjektet.

Først presenterer vi Ny sjanse som program, samt arbeidsmetodene i programmet, og redegjør for det empiriske grunnlaget, studien «Å se hele personen: en studie om årsaker til frafall og gode grep for å forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene» (Ohls m.fl. 2009) som artikkelen bygger på. Deretter viser vi til noen erfaringer om brukermedvirkning i kvalifiseringstiltak, og teori om brukermedvirkning og motivasjon. Til slutt presenterer vi studiens resultater med en oppsummerende diskusjon.

Ny sjanse som program

Ny sjanse startet opp i 2005 som et intensivt program med mål om å kvalifisere innvandrere som etter mange år i Norge fortsatt står utenfor arbeidsmarkedet, og som er mottakere av sosialhjelp. Hensikten med programmet er at innvandrere som er sosialhjelpsmottakere skal kvalifiseres til arbeidslivet for å bli selvforsørgende, og for å bli sosialt inkludert og integrert i det norske samfunnet (St.meld. nr. 9 (2006-2007)).

På bakgrunn av lave sysselsettingstall for innvandrere fra Somalia, Irak, Afghanistan, Pakistan, Marokko og Tyrkia, er personer fra disse gruppene blitt rekruttert til Ny sjanse-prosjektene (Blom og Henriksen 2008; IMDi-rapport 4/2008). Det ble satset spesielt på kvinner med bakgrunn fra disse landene. Kvalifisering av kvinner gjennom Ny sjanse-programmet anses som et ledd i fattigdomsbekjempelsen, ved at kvinners deltakelse i arbeidslivet sikrer inntekt og bidrar til å bedre levekårene for hele familien. Videre antas kvalifisering av innvandrerkvinner å ha positive konsekvenser for likestilling mellom kjønnene og for integrering av barna (St.meld. nr. 9 (2006-2007); St.meld. nr. 49 (2003-2004)).

Fra oppstarten i 2005 til utgangen av 2007 var det 901 deltakere i Ny sjanse. I 2008 var deltakerantallet 692, fordelt på 26 prosjekter i 23 kommuner og bydel (IMDi-rapport 5-2009). I 2009 var antallet Ny sjanse-prosjekter økt til 40, fordelt på 27 kommuner og bydeler (deltakerantall ikke oppgitt) (IMDi 2010). Evaluering av Ny sjanse fra 2008 og 2009 viser at man til en viss grad har lyktes med målet om å få deltakere i jobb (IMDi-rapport 4-2008; IMDi-rapport 5-2009). 43 prosent av dem som gikk ut av Ny sjanse i 2008 gikk til ordinært arbeid, arbeid med lønnstilskudd eller utdanning (IMDi-rapport 5-2009). I perioden 2005-2007 var tallet 46 prosent (IMDi-rapport 4-2008). I rapportene vises det imidlertid ikke til spesifikke tall for henholdsvis overgang til ordinært arbeid, arbeid med lønnstilskudd og overgang til utdanning. Man vet dermed ikke hvor mange som faktisk har kommet i jobb. Man vet heller ikke hvorvidt arbeidsmarkedstilknytningen er langvarig.

Arbeidsmetodene i Ny sjanse

Metodene i Ny sjanse er hentet fra introduksjonsprogrammet for flyktninger. Ifølge rapporter fra IMDi har dette programmet gitt positive resultater (IMDis rapporter 3-2007, 4-2007, 4-2008, 5-2009). Viktige elementer i dette programmet er *grundig kartlegging av deltakere, skriftlig individuell plan, tett oppfølging, heldagsprogram, helårsprogram, kvalifiseringsstønad, fraværsreglement og bruk av en fast kontaktperson* (IMDis rapporter 3-2007, 4-2007, 4-2008, 5-2009).

Grundig kartlegging av deltakernes kompetanse, interesser, ønsker og ambisjoner vurderes som viktig for å gi prosjektmedarbeiderne god kunnskap om deltakerne. Samtidig kan kartleggingsprosessen være bevisstgjørende for deltakerne (IMDi-rapport 4-2007). På bakgrunn av kartleggingsprosessen skal det utarbeides en individuell plan for den enkelte deltaker. Utarbeidelse av planen skal gjøres i samarbeid mellom prosjektmedarbeider og deltaker, og skal sikre at deltakers forutsetninger og mål ligger til grunn for kvalifiseringsløpet (IMDi-rapport 4-2007). Denne prosessen har vist seg å være spesielt utfordrende, og det rapporteres at individuell plan i liten grad benyttes (IMDi-rapport 4-2007).

Tett oppfølging defineres som *individuell oppfølging* av deltakeren. Det er lagt vekt på å bygge tillit, gi ærlige tilbakemeldinger, utfordre deltakerne på egne ønsker og planer for fremtiden og å sikre aktiv medvirkning fra deltakeren. Tett oppfølging vurderes som den viktigste faktoren for å lykkes med at deltakeren etablerer seg i arbeid eller med utdanning. At deltakerne har *en fast kontaktperson* vurderes også som viktig for kontinuitet og forutsigbarhet i den individuelle oppfølgingen. Brukermedvirkning understrekes her som essensielt for at deltaker skal nå sine mål (IMDi-rapport 4-2007).

Kvalifiseringsstønaden hevdes å være et viktig insitamment for deltakere til å være med i og fullføre Ny sjanse (IMDi-rapport 4-2007). Beløpet er på 2G, det vil si 2 x folketrygdens grunnbeløp, som i 2009 utgjorde ca. 140 000 kroner i året. Kvalifiseringsstønaden virker som et insitamment ved at den er fast og forutsigbar, og den oppfattes av deltakere som lønn for å delta i et fulltidsprogram med normal arbeidstid. Kvalifiserings-

stønaden utbetales med et fast beløp hver måned og er knyttet til at deltakeren gjennomfører sitt ukentlige program.

Empirisk grunnlag – metode og materiale

Artikkelens empiriske grunnlag er intervjumaterialet fra den kvalitative studien *Å se hele personen: En studie om årsaker til frafall og gode grep for å forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene*, (Ohls, Malmberg-Heimonen, Rugkaasa og Hansen 2009). I denne studien var fokuset på frafallsproblematikk og gode grep som kunne hindre frafall av deltakere i Ny sjanse-programmet. Undersøkelsen var initiert og finansiert av Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi), og gjennomført av forskere fra Sosialforsk ved Høgskolen i Oslo. Målet med undersøkelsen var i utgangspunktet gitt og problemstillingene delvis formulert av IMDi på bakgrunn av deres erfaringer og kunnskapsbehov. Undersøkelsen ble gjennomført i perioden oktober til desember 2008. Søknad om å gjennomføre undersøkelsen ble behandlet av NSD (Norsk Samfunnsvitenskapelig Datateneste), som fant at prosjektet ikke medførte meldeplikt eller konsesjonsplikt etter personopplysningslovens §§ 31 og 33, ettersom ingen personopplysninger ble registrert og datamaterialet var anonymisert.

Undersøkelsen ble gjennomført som en kvalitativ studie med semistrukturerte intervjuer av til sammen seks prosjektledere og prosjektmedarbeidere i Ny sjanse-prosjektene i seks utvalgte kommuner og bydeler; Bergen, Trondheim, Skien samt Oslo-bydelene Bjerke, Grorud og Søndre Nordstrand. Prosjektene ble valgt ut på bakgrunn av at de utgjør de største Ny sjanse-prosjektene i landet. På tidspunktet for intervjustudien var det til sammen 25 Ny sjanse-prosjekter i virksomhet. Hensikten var for det første å samle informasjon om årsaker til at deltakerne i Ny sjanse enten avbrøt programmet underveis, eller avsluttet uten å gå over i arbeid eller utdanning. For det andre skulle prosjektet komme med velbegrunnede forslag til tiltak, metodikk eller samtaleverktøy for å øke antallet deltakere som fullfører programmet og som går over til en arbeidsrettet aktivitet etter endt deltakelse.

Det ble gjennomført tre fokusgruppeintervjuer med til sammen 17 prosjektmedarbeidere og prosjektledere. Fokusgruppeintervjuene ble foretatt av forskerne i forbindelse med nettverkssamling for prosjektmedarbeiderne i Ny sjanse, arrangert av IMDi i Oslo i desember 2008. Gruppeintervjuene ble foretatt etter at prosjektmedarbeidere og deltakere i Ny sjanse hadde blitt intervjuet i løpet av høsten 2008. På bakgrunn av kunnskap fra disse intervjuene ble temaene for fokusgruppeintervjuene valgt ut. Temaene var sentrert rundt frafallsproblematikken. Det ble stilt spørsmål om årsaker til frafall, hva som ble gjort for å forebygge frafall, om helseproblematikk og manglende norskkunnskaper som risikofaktorer for frafall, om arbeidsmetodikken som verktøy for motivasjon og begrensning av frafall, samt incentivordningen med pengepremiering av kommuner som fikk deltakere i jobb, og spørsmål om bruk av tolk. Fokusgruppeintervjuer som metode gir deltakerne en mulighet å drøfte, diskutere og argumentere for forskjellige synspunkter på de valgte temaene. Samtidig er det begrensninger med metoden ved at det kan være vanskelig å styre diskusjonen. Enkelte deltakere kan ta for mye plass, mens andre kanskje ikke våger å uttrykke sine synspunkter på grunn av gruppetrykk (Bryman 2008).

Vi intervjuet 17 daværende og tidligere deltakere i Ny sjanse. De intervjuede deltakerne tilhørte Ny sjanse-prosjektet i Bergen, Trondheim og Oslo. Deltakerne ble intervjuet i bydels- eller kommunesentrene hvor Ny sjanse-prosjektene var lokalisert. For intervjuene brukte vi en semistrukturert intervjuguide. Spørsmålene dreide seg blant annet om hvordan deltakerne hadde kommet med i Ny sjanse, hvor lenge de hadde vært med, hva slags program og aktiviteter de hadde, hva deres målsetting med deltakelsen i Ny sjanse var, om det var noe som gjorde det vanskelig å delta, relasjon til og støtte fra ansatte og andre deltakere i prosjektet og betydningen av de ansattes arbeidsmetoder. Rekrutteringen av intervjudeltakerne gikk gjennom prosjektmedarbeiderne. De intervjuede ble valgt ut på bakgrunn av eget ønske om å delta. Deltakerne fikk et gavekort på to kinobilletter for tiden de brukte på å delta i intervjuet. Deltakelsen i intervjuene var fri-

villig, men det kan likevel ha spilt en rolle for rekrutteringen at den foregikk gjennom prosjektmedarbeiderne. Dette kan ha medvirket til at noen følte seg forpliktet til å delta, eller at de ga et mer positivt bilde av egen deltakelse i programmet enn de ellers ville ha gjort. Det ensidig positive inntrykket de fleste av intervjudeltakerne ga av prosjektet og av prosjektmedarbeiderne kan være farget av ønske om å opprettholde et godt forhold til prosjektmedarbeiderne, og at negative sider dermed har blitt underrapportert.

Erfaringer fra andre

aktiviserings- og kvalifiseringstiltak

Evalueringer av programmer rettet mot personer som står langt fra arbeidsmarkedet viser at det er store utfordringer knyttet til å motivere deltakerne, å realisere brukervedvirkning og til å nå målene om å komme i arbeid (Legard m. fl., Schafft og Spjelkavik 2009; Rambøll Management 2008; Ohls m. fl., Rugkaasa, Malmberg-Heimonen og Hansen 2009). Arbeidsforskningsinstituttets (AFI) evaluering av Kvalifiseringsprogrammet (Legard m.fl. 2009) viste at det er mange utfordringer, blant annet med tett individuell oppfølging. Kartleggingen av den enkelte brukers behov er ofte mangelfull, det er gjort lite bruk av individuelt tilpassede tiltak og mer bruk av gruppebaserte tiltak. I rapporten fra AFI stilles det spørsmål ved om brukervedvirkningen blir godt nok ivarettatt fordi mange av brukerne er lite motiverte, og at det følger er vanskelig å ta utgangspunkt i deres ønsker og behov (Legard m.fl. 2009). Riksrevisjonens rapport om Nav (2009) påpekte mangler ved oppfølgingsarbeidet med deltakere i Kvalifiseringsprogrammet, blant annet ble det kritisert at mange deltakere verken hadde fått utarbeidet arbeidsevnevurdering eller individuell plan. Disse dokumenter er viktige som utgangspunkt for at deltakeren skal kunne medvirke til beslutninger om hans/hennes bistandsbehov (Nav 2011, Helsedirektoratet 2008). En brukerundersøkelse med deltakere i samme kvalifiseringsprogram viser derimot at deltakerne i stor grad mener at deres ønsker blir hørt, og at de er svært fornøyd med programmet (Reichborn-Kjennerud 2009). Svarprosenten i undersøkelsen var

imidlertid noe lav, så det kan være at resultatet ikke er representativt for deltakerne. I evalueringen av Tettere Individuell Oppfølging (TIO) vises det til at brukermedvirkning var en av nøkkelfaktorene for at langtidsmottakere av sosialhjelp kom i arbeid, utdanning, tiltak eller over på trygd (Rambøll Management 2008:64). Det sies imidlertid ikke noe i rapporten om hva brukermedvirkningen i TIO i praksis gikk ut på.

I en studie om langtids sosialklienter og mestring (Eriksen 2007) fremheves betydningen av medvirkning som motivasjon for å oppnå økt mestring. Studien viser til at brukerne opplevde økt generell mestring gjennom deltakelse og medvirkning. Eriksen (2007) fant at utfordringene fra hjelpeapparatets side var å bistå brukeren i å bli bevisst sine styrker og ressurser og hvordan de kunne bruke disse.

Jenssen (2009) hevder i sin avhandling om brukermedvirkning i sosialtjenesten, at det er sosialarbeiderens situasjonsdefinisjon som blir utgangspunktet for samhandlingen mellom sosialarbeider og bruker. Den institusjonelle logikken i sosialtjenesten hindrer sosialarbeiderne fra å se hele mennesket og å la den enkelte bruker legge premissene for beskrivelse av sin situasjon. Dette fører til at «brukermedvirkning» reduseres til å gi og få informasjon (Jenssen 2009). Også Böcker Jakobsen og Mik-Meyer (2001) og Järvinen og Mik-Meyer (2003) viser i sine studier om sosialt arbeid i aktiviseringsinstitusjoner fra Danmark at det er institusjonen og dens representanter som definerer situasjonen i møte mellom institusjonen og bruker. Brukerne blir «diagnostisert inn» i velferdsinstitusjonens på forhånd fastlagte kategorier for problemer og løsninger, for å passe inn i de hjelpetilbud institusjonen har. Slik setter både ytre rammer for tiltak og sosialarbeidernes tenke- og handlemåter rammer for brukers medvirkning til å løse sine problemer.

Medvirkning, motivasjon og mestring

Medvirkning, motivasjon og mestring er viktige ingredienser i arbeidet med deltakere i Ny sjanse. Et mål i programmet Ny sjanse *«er å ta utgangspunkt i den enkeltes ressurser samt å tilby kvalifisering som er individuelt tilpasset den enkelte bruker»* (St.meld. Nr. 9 (2006-

2007)). Mestrings- og motivasjonsarbeid er ifølge prosjektmedarbeiderne viktige faktorer for at Ny sjanse-deltakerne skal nå sine mål med deltakelsen (Ohls m.fl. 2009). Eriksen (2007) hevder i en studie om sosialklienter og mestring at brukermedvirkning spiller en vesentlig rolle for mestring hos sosialklienter. Motivasjon og mestring henger sammen gjennom at utfordringer oppfattes som verdt å engasjere seg i (Antonovsky 2000). Dette forutsetter mestringstillit; at deltaker har tro på egen kraft til endring (Bandura 1997). Miller og Rollnick (2002) har i sine studier om motivasjons- og endringsarbeid med klienter med sammensatte problemer vist at endringsarbeidet må ta utgangspunkt i klientens indre motivasjon. I dette arbeidet er det en forutsetning at klient og terapeut inngår i en likeverdig samarbeidsrelasjon (Miller og Rollnick 2002).

Begrepet *brukermedvirkning* anvendes for å beskrive ulike typer, grader og nivåer av innflytelse og deltakelse befolkningen har i forhold til offentlige tjenester og tilbud (Andreassen 2005, 2009; Eriksen 2007; Jenssen 2009). Andreassen (2009) skiller mellom brukermedvirkning på individnivå og systemnivå. Brukermedvirkning på individnivå handler om den enkelte brukers innflytelse og deltakelse i forhold til egne rettigheter, tjenester og tilbud fra det offentlige. Det omfatter spesifikke saker, situasjoner, eller forhold mellom enkelt-individer og det offentlige tjenesteapparatet. Ifølge Slettebø og Seim (2007) skal medvirkning: *«... innebære at brukerne har mulighet til aktiv deltakelse, og at de har makt eller innflytelse til å påvirke utfallet av sin egen sak.»* (Slettebø og Seim 2007, 45). Brukermedvirkning på systemnivå, også kalt kollektiv brukermedvirkning, handler om befolkningens innflytelse og deltakelse på tilbud om velferdstjenester generelt (Seim og Slettebø 2007; Andreassen 2009). Det omfatter for eksempel befolkningens innflytelse og medvirkning til utforming av helsetilbud.

I begrepet *medvirkning* inngår et virkningsaspekt. Bae (2006) poengterer at virkningsaspektet innebærer en prosess der man påvirker sin situasjon, og deltakelsen leder til endring. Vi forstår medvirkning som en situasjon hvor brukeren/klienten er aktiv, og virker

sammen med sosialarbeider for å oppnå endring. Det felles virket eller *samspillet* mellom den enkelte brukeren/klienten og sosialarbeideren blir ofte viktig i deltakers endringsprosess. For å understreke betydningen av samspillet mellom deltaker og prosjektmedarbeider anvender vi derfor begrepet medvirkning i stedet for brukermedvirkning. I denne sammenhengen dreier det seg om *medvirkning* på individnivå.

For å drøfte sammenhengen mellom medvirkning, motivasjon og endring viser vi til Miller og Rollnicks (2002) teori om og metode for motivasjon og endring hos personer med ulike utfordringer og problemer, «motivational interviewing» eller motiverende samtale. Teorien bygger på «self-determination theory», som innebærer at endring skjer som et resultat av individets indre motivasjon. Motivasjonsarbeidet tar utgangspunkt i avstanden mellom nåværende situasjon og ønsket situasjon (Miller og Rollnick 2002). Veilederens rolle i denne modellen er å støtte klienten slik at avstanden mellom nåværende situasjon og ønsket mål blir tydelig for klienten. Det legges stor vekt på likeverdighet i relasjonen mellom klient og veileder i denne prosessen. Metoden benyttes i noen institusjoner i helse- og sosialsektoren og har vist seg å ha god effekt i arbeidet med endring hos pasienter og sosialklienter (Miller og Rollnick 2002; Wahab 2005; Kirkehei m.fl. 2008).

Navnet på studien «Å se hele personen», er inspirert av Jane Addams sin klassiske definisjon av sosialt arbeid, og henspeiler på å se personen i situasjonen (Levin 2005). Dette innebærer at sosialarbeidere forholder seg til klienten med empati, og forsøker å sette seg inn i dennes forestillingsverden for å forstå hans eller hennes definisjon av situasjon (Levin 2005:70). Å ta utgangspunkt i klientens «definisjon av situasjonen» er viktig for å lykkes med motivasjon og endring (Miller og Rollnick 2002, Levin 2005). I drøftingen av hvordan medvirkning kommer til uttrykk i Ny sjanse, vil vi trekke på dette perspektivet.

Deltakernes og prosjektmedarbeidernes erfaringer fra Ny sjanse

Det fremkommer av intervju materialet fra studien at samspillet mellom deltaker og prosjektmedarbeider

er avgjørende for hvordan deltakernes mulighet til å medvirke realiseres. Gjennom eksempler fra materialet fra Ny sjanse-studien (Ohls m.fl. 2009), vil vi se på hvordan dette samspillet fungerer i praksis, og hvilken betydning det har for deltakers medvirkning. Vi presenterer først deltakernes erfaringer og deretter prosjektmedarbeidernes erfaringer.

Deltakernes erfaringer

De fleste deltakerne uttrykte at de var fornøyd med opplegget i Ny sjanse og med kontaktpersonene sine i prosjektet. Deltakerne ga uttrykk for at de fikk god støtte av sine kontaktpersoner, og at programmet var fleksibelt og tilrettelagt for deres behov og ønsker. Mange la vekt på at de hadde behov for norskkopplæring og praksisplass, og mente at det var det som skulle til for å få jobb. Spesielt kvinnene så Ny sjanse som en mulighet til å komme ut av isolasjon. Noen så på Ny sjanse som viktig for egen integrering i det norske samfunnet, for eksempel gjennom at de ble kjent med nordmenn mens de hadde praksisplass. En av deltakerne sa:

«Det var derfor jeg søkte Ny sjanse, fordi jeg ville ha praksis og at jeg skulle fortsette på skolen også, fordi jeg kan ikke nok for å snakke norsk, ikke sant. Jeg trenger å lære mer norsk, for å forstå hva andre sier. Og det er en sjanse... Og... etterpå, når jeg går i praksis eller jeg er i Ny sjanse, så tenker jeg at det er mulig å få jobb på steder. Når jeg jobber på steder, i praksis, etterpå, kanskje det er mulig å få jobb. Jeg ser den sjansen, ja... Og jeg syns at når jeg går i praksis, noen steder, at jeg deltar i samfunnet. Det er viktig for meg. Ikke bare at jeg er i Ny sjanse og får penger. Jeg tenker også på integrering, å ta kontakt og bli kjent med nye som jeg ikke kjente før. Det er bra for meg.»

De fleste deltakerne vi snakket med sa at de var veldig motiverte for deltakelsen i Ny sjanse, og at deres mål var å få jobb. Samtidig var mange av deltakerne opptatt av at Ny sjanse er et opplegg som de fikk betalt for å delta på. Stønad ble oppfattet som lønn for arbeid, og dette var et viktig moment for å søke om plass i Ny sjanse. Flere ga uttrykk for at de mislikte å være mottakere av sosialhjelp. Det å motta lønn for

deltakelse i programmet var derfor knyttet til stolthet og verdighet for familien, og gjorde at de slapp å søke om sosialhjelp hver måned.

«Målet mitt var å få jobb... og jeg har fast jobb... Da har jeg sluppet å gå på sosialkontoret. Jeg har egen inntekt nå. Så jeg betaler alle ting sjøl, alle utgifter... For eksempel, jeg venter på neste år til å skulle kjøpe leilighet. Til familien. Vi må ha egen leilighet, ikke sant. Første målet mitt er det.»

Deltakerne ga også uttrykk for at det var svært vært viktig for dem å lære norsk og å få økt kunnskap om norsk historie, politikk og samfunnsforhold for å kunne hjelpe sine barn med skolearbeid. Flere kvinnelige deltakere uttrykte stolthet over å motta lønn, og at barna deres var stolte av at mor kom hjem med lønn og kunne gi dem lommepenger. En deltaker sa: «Barna mine sier; «mamma har penger og kommer med lønn», «mamma jobber og går på skole». En dag sa min jente til en venn at «mamma-en min jobber i matbutikk»».

Å motta kvalifiseringsstønad i form av lønn, virket som en motivasjonsfaktor for deltakelse og aktivitet i programmet. Flere betraktet deltakelse i Ny sjanse som å gå på jobb. De oppfattet det også som viktig å bidra med noe tilbake til samfunnet, i form av å betale skatt.

Av de 17 deltakerne vi intervjuet var det kun to som hadde noe kritisk å si til opplegget. Den ene deltakeren hadde falt fra programmet fordi kurset han hadde deltatt på var for krevende for ham i forhold til hans norsk-kunnskaper. Han uttrykte at kontaktpersonen hans var hyggelig, men at hun hadde bestemt for mye over hva slags kvalifiseringsopplegg han skulle ha. Den andre deltakeren som ikke var fornøyd med programmet, syntes at det var slitsomt å delta i et heldagsopplegg sammen med andre. Det var mye forstyrrende støy fra «kvinner som snakker veldig høyt hele dagen» på et språk hun ikke forsto. Deltakeren sa også at hun ikke orket å jobbe på grunn av helseproblemer, men at hun ikke hadde noen annen mulighet til å forsørge seg enn å delta i Ny sjanse.

Prosjektmedarbeidernes erfaringer

Prosjektmedarbeiderne la vekt på at de to sentrale faktorene for å lykkes med arbeidet med Ny sjanse-delta-

kerne, var deltakernes motivasjon og tett oppfølging av dem. De mente at arbeidet med individuell plan var vanskelig og at bruk av praksisplasser kunne være veien til jobb, men at praksisplass ikke var like gunstig for alle. Under belyser vi noen av disse utfordringene med eksempler.

Motivasjon

Motivasjon var et sentralt tema i intervjuene med prosjektmedarbeiderne, både i gruppeintervjuene og i enkeltintervjuene. Prosjektmedarbeiderne uttrykte at det kunne være krevende og utfordrende å følge opp deltakere som er svake eller har lite motivasjon for arbeid. De mente at de deltakerne som lyktes er de som selv har motivasjon, vilje og/eller ressurser til å komme i jobb. En av prosjektmedarbeiderne beskrev dette slik:

«De som jobber iherdig og tar det seriøst, er de som kommer i jobb. De som blir igjen her tar kanskje ikke ting så seriøst, er kanskje motvillige mot jobb... Mange deltakere trenger veldig tett oppfølging og vi har ikke ressurser til det. Disse er det ikke lett å jobbe med. Det er lettere å jobbe med de som har ressurser selv til å gjøre ting. Det er da lettere å ta stilling til hva som er bra for deltakerne og hva vi ønsker skal bli gjort for dem.»

Uttalelsen fra denne prosjektmedarbeideren peker på at det er lettere å få kjennskap til deltakerens ønsker og behov dersom deltakeren er motivert. Det er da også lettere for deltakeren selv å medvirke til beslutninger om hvilke tiltak som er hensiktsmessige. Prosjektmedarbeiderne forklarte deltakernes manglende motivasjon med at de tidligere hadde vært i tiltak som ikke fungerte, eller at de hadde urealistiske forventninger til hva slags type jobb de kunne få. De mente også at det var for stor avstand mellom deltakernes ønsker og hva prosjektmedarbeiderne oppfattet som realistiske muligheter, noe som bidro til dårlig motivasjon.

Manglende motivasjon beskrives av en prosjektmedarbeider i fokusgruppeintervju som at «noen har tatt noe fra deg – noe har skjedd som har gjort at du har mistet håpet og troen på at du kan få til noe». For å være motivert må man tro at man kan få noe til. Prosjektmedarbeideren mente at mange av deltakerne hadde mis-

tet troen på at de kan lykkes, og at motivasjon derfor handler om å gi deltakerne håp gjennom å vise at de har tro på dem. Denne måten å skape motivasjon og mestring på støttes av teoriene til Miller og Rollnick (2002) og Bandura (1997). Mestringstillit, å ha tro på sin egen kraft, er den viktigste faktoren for motivasjon til handling (Bandura 1997:3). Gjennom empatisk lytting gir veilederen uttrykk for å ha tro på klienten. Dette vil styrke klienten i å få tak i sin indre motivasjon for endring/handling, og samtidig styrke troen på egen kraft til å endre noe (Miller og Rollnick 2002).

En prosjektmedarbeider forteller at hun jobber med motivasjon av deltakere ut fra en modell som hun kaller «å være sosialt bundet, men åndelig fri». Dette innebærer at deltakerne må være lydige overfor systemet, foreldrene, programmet eller annet, men beholde den åndelige friheten og følge det som man kjenner er rett inni seg, og ikke å gå til angrep på verden, systemet eller foreldre. Prosjektmedarbeidere sier: «...for jo mer aggressiv hun er, jo mer vil de dytte henne bort». På denne måten begynner personen å kjenne etter hva som er viktig for henne, og hun søker etter skritt å ta som fører henne i en positiv retning hvor hun kan lykkes. For å motivere til utvikling og deltakelse gjelder det ikke å gå for mye inn på deltakers lidelse og smerte, men heller trekke frem for deltakeren de ressurserne og mulighetene vedkommende har, sier denne prosjektmedarbeideren. Dette er i tråd med Miller og Rollnicks teori om å gripe tak i det som klienten forteller om å forandre sin situasjon, og å fokusere på klientens ressurser for å skape indre motivasjon for endring (Miller og Rollnick 2002).

«Samme hvor elendig det er, så har alle noe bra i seg... Man må lære å ta de riktige stegene for å få en positiv respons. ...her har du muligheten, og du griper den, hvis ikke må du ta konsekvensene. Hvis du ikke selv tar ansvar for eget liv, kommer Nav til å bestemme hvilket kurs du skal gå.»

I sitatet over gir prosjektmedarbeideren også uttrykk for at deltakeren har store muligheter til å medvirke for å få til endring i egen situasjon, men hvis deltakeren ikke selv er aktiv vil «systemet» virke over hodet på ham/henne. I realiteten kan dette innebære

at medarbeiderne i prosjektet avgjør hvilke tiltak deltakerne får i Ny sjanse dersom deltakerne ikke selv er aktive og motiverte.

Arbeidsmetoder

I intervjuene fokuserte prosjektmedarbeiderne særlig på problemer med noen av arbeidsmetodene: å bruke individuell plan, bruk av praksisplass og spørsmålet om langsiktige eller korte løp for deltakerne, samt hva det innebærer å drive tett oppfølging.

Individuell plan er et av arbeidsverktøyene i Ny sjanse som forutsetter medvirkning fra deltakeren. Individuell plan skal være deltakerens plan og skal stadfeste personens medvirkning til eget program. Deltakeren skal være med på å vurdere hvilke tiltak som er relevante og beslutte hva han/hun selv skal gjennomføre av kvalifiserende tiltak. I intervjuer med prosjektmedarbeidere kom det fram at individuell plan i liten grad er tatt i bruk. Prosjektmedarbeiderne forklarte det med at det er vanskelig å få deltakerne til «å eie sin plan» og at «plan» ser ut til å ha liten relevans for deltakerne. Mange av deltakerne har problemer med å forstå hva hensikten med en slik plan er, særlig når de ikke er vant til skriftlighet eller å planlegge for fremtiden. En prosjektmedarbeider uttrykte de slik:

«Jeg syns på en måte at alt fungerer til en viss grad, men som jeg sa i sted, så er det for mange vanskelig å forstå dette med individuell plan fordi at den er så abstrakt for dem. Det er... vi har mange damer som er over 40 år som ikke kan skrive, som aldri har gått på skole, og som ikke er spesielt gode i norsk. For dem å skulle bygge en plan for fremtiden er veldig rart å forstå. Men det er noe med å bevisstgjøre seg selv da, man må jo jobbe med dette hele veien. Men... det er det som er en virkelig utfordring, da. Å få dem til å forstå at det er deres program, at de kan få ut av det som de ønsker selv da.»

Som prosjektmedarbeideren beskriver er det avgjørende at deltakeren er aktivt med i å utvikle den individuelle planen, slik at han/hun føler at det er sin egen plan og har et eierskap til den. Planen er sånn sett et «bevis» på deltakers medvirkning til eget program. Det er derfor en utfordring hvis planen ikke oppfattes som

hensiktsmessig av deltakeren. Ifølge en prosjektmedarbeider er det:

«Å gjøre bruker en bjørnetjeneste gjennom å ikke sette henne inn i hensikten med og nytten av å «tenke plan», ettersom det norske samfunnet og arbeidslivet er basert på skriftlighet og planlegging».

Tett oppfølging på flere arenaer

Prosjektmedarbeiderne fremhever at det er nødvendig å følge opp Ny sjanse-deltakerne på flere arenaer, ikke bare på «kontoret» eller «senteret». Dette er nødvendig for å lære deltakerne å kjenne, og for å kunne tilby det mest hensiktsmessige tiltaket med utgangspunkt i deltakers situasjon. En prosjektmedarbeider forteller at det var først da hun ble med deltakeren på et livsmestringskurs at hun så henne som en person med ressurser. Tidligere hadde hun bare sett hennes mangler; dårlige norskkunnskaper, manglende skriveferdigheter og ingen arbeidserfaring. Prosjektmedarbeideren beskrev det slik at hun gjennom deltakelse på dette kurset «så hele personen». Hun så at deltakeren var sterk, at hun hadde ressurser og at hun var selvstendig. Prosjektmedarbeiderne medgir likevel at de står i fare for å ta for mye ansvar for deltakerne, og derved hindre deltakernes aktive medvirkning. En prosjektmedarbeider uttrykte det slik:

«...samtidig, gå ved siden av folk slik at de får eie sitt liv, og at de får en følelse av at det faktisk er dem selv som styrer. For det er de som skal eie prosessen, og det har vært en lang utvikling for min del å erkjenne... jeg har sett at jeg har gjort feil, fått folk inn i tiltak som de ikke var klare for... Men nå erkjenner jeg å vise folk mer tillit, at de vet noe om seg selv, og da fungerer det bedre i forhold til matching.»

Bruk av praksisplass

Praksisplass er ifølge IMDis rapporter (4-2008) og intervjuer med prosjektmedarbeiderne en av de viktigste og sikreste veier for deltakerne til å få jobb. Flere av deltakerne i Ny sjanse uttrykte også stor tro på at praksisplass vil føre til jobb. Samtidig har mange av dem opplevd å ha hatt flere praksisplasser uten at det har ført til jobb. Flere av deltakerne uttrykte frus-

trasjon over at de ofte måtte skifte praksisplass og over at de ikke fikk ordinær ansettelse der de var i praksis. De følte seg utnyttet av arbeidsgivere ved at de ikke fikk ordinær lønn og ansettelse. Spørsmålet er om deltaker har et reelt valg om å takke nei til praksisplass. Selv om praksisplass anses å være et av de viktigste verktøyene for å få jobb, både fra prosjektmedarbeidernes og deltakernes side, kom det frem i intervjuene med prosjektmedarbeiderne at det var viktig å vurdere hvorvidt deltakerne var klare for praksisplass, eller om de først trengte annen type kvalifisering, for eksempel mer norskopplæring, før praksis.

Det ble også diskutert hvorvidt man skulle satse på kortsiktige eller langsiktige løp for kvalifisering av deltakerne. Flere prosjektmedarbeidere hadde erfaring med at deltakere kom tilbake til programmet etter kortvarige arbeidsforhold. Gjennom langsiktig kvalifisering ville deltakerne ha større sjanse for å få en stabil tilknytning til arbeidsmarkedet. Prosjektmedarbeidernes dilemma var at de også måtte forholde seg til «systemets» og den politiske forventning om måloppnåelse; at deltakerne raskest mulig kommer i jobb.

Medvirkning – å se personen i situasjonen?

Det er tydelig at viljen til å skape nye forutsetninger for deltakerne i Ny sjanse er sterk. Programmet er designet for å gi deltakerne redskaper til å få innpass på arbeidsmarkedet eller å finne andre hensiktsmessige løsninger. Medvirkning løper som en rød tråd gjennom arbeidet i Ny sjanse. De ulike arbeidsmetodene som individuell plan, tett oppfølging, bruk av praksisplasser og samarbeid med andre aktører er tatt i bruk for å kunne realisere visjonen om en aktivt medvirkende deltaker. Intervjumaterialet viser at prosjektmedarbeiderne er engasjerte i jobben med deltakeren i Ny sjanse og at deltakerne stort sett er motiverte, både for å være med på opplegget i Ny sjanse og for å komme i jobb. Likevel er det utfordringer både i deltakernes forutsetninger og i bruk av arbeidsmetodene som bidrar til at medvirkningen blir reell.

For å kunne benytte et program som Ny sjanse fullt ut, viser studien at det er viktig at deltakerne er motivert for programmet. Motivasjonen ser også ut

til å bygge på samspillet mellom deltakeren og prosjektmedarbeideren. Hvis prosjektmedarbeideren har evnen til å få frem deltakerens indre motivasjon, kan programmet lede til nye muligheter for deltakeren. På den andre siden finnes det også deltakere som ikke er motivert til å gjennomføre programmet. Årsaken kan være tidligere erfaringer med tiltak som ikke har fungert eller at avstanden mellom ønsker og realistiske mål anses å være for stor. I Miller og Rollnicks (2002) teori om endring er det nettopp diskrepansen mellom nåværende situasjon og ønsket mål som er drivkraften for motivasjon til endring (Miller og Rollnick 2002). De hevder at når avstanden mellom nåværende situasjon og mål blir tydelig nok, vil klientens indre motivasjon føre til endring. Hvis utfordringene som ligger i avstanden mellom nåværende og ønsket situasjon oppfattes av klienten som verdt å engasjere seg i, vil dette skape motivasjon for endring (Antonovsky 2000). Gjennom å lytte empatisk og uttrykke tro på deltaker, ville prosjektmedarbeideren kunne bidra til at deltakeren får tak i sin indre motivasjon, og samtidig styrket troen på egen kraft til å endre noe (Miller og Rollnick 2002, Bandura 1997). Slik skapes mestringstillit og motivasjon for handling i et samspill mellom prosjektmedarbeider og deltaker. Ved å ta utgangspunkt i deltakers situasjonsbeskrivelse og gripe tak i utfordringene, kan prosjektmedarbeideren bistå på vei mot deltakerens egne mål og ut fra deltakerens indre motivasjon. Deltakeren og prosjektmedarbeideren vil da kunne «samvirke» på veien mot deltakerens mål, men med deltaker som eier av prosessen.

Noen av uttalelsene fra Ny sjanse-medarbeiderne tyder på at de ikke ser muligheter til å gå inn i deltakers definisjon av situasjonen, og være med på å skape en indre motivasjon til endring hos deltaker, dersom det trengs. I stedet blir det prosjektmedarbeiders definisjon av deltakers situasjon som blir rådende. Dette beskrives også av Mik-Meyer (2003) og Jenssen (2009) i studier fra henholdsvis dansk aktiveringsprogram og norsk sosialkontor. Utfordringene med å drive systematisk motivasjonsarbeid i Ny sjanse kan ha flere årsaker. Det kan bunne i manglende kompetanse hos prosjektmedarbeiderne, eller manglende tid, ettersom

dette er omfattende og tidkrevende individuelt oppfølgingsarbeid.

Individuell plan er et verktøy som skulle sikre brukernes medvirkning. I beste fall ble det ikke brukt, og i verste fall virket planen mot sin hensikt fordi den ikke gjenspeilet deltakers ønsker og behov. Mange av deltakerne snakker og skriver dårlig norsk, og studien viser at deltakerne ikke følte stort eierskap til den individuelle planen. Hvis verktøyet ikke er hensiktsmessig for deltakerne, vil heller ikke medvirkningen den skal sikre bli reell. Prosjektmedarbeiderne hevdet at det var viktig å lære deltakerne opp til skriftlighet og planlegging, ettersom det norske samfunnet og arbeidslivet i stor grad er basert på dette. Det kan likevel stilles spørsmål om individuell plan er et egnet verktøy for deltakerne, og om «planen» heller er mer i forvaltningens interesse.

En del av prosjektmedarbeiderne har tett og omfattende oppfølging av deltakerne i Ny sjanse. Dette viser at de har både engasjement og interesse for å sette seg inn i deltakernes liv og for «å se hele personen». Samhandling med deltakerne i flere ulike kontekster gir prosjektmedarbeiderne en mulighet til å få en «tykk beskrivelse», (Geertz 1973; Sørhaug 1996), av personene og deres situasjon. Ved å følge opp deltakerne i flere kontekster får prosjektmedarbeiderne innsyn i hvordan den enkelte agerer i ulike situasjoner, hvilke relasjoner personen inngår i og hvilke styrker og ressurser personen har. Prosjektmedarbeideren vil kunne få se et større spekter av personen. Dette kan igjen skape større forståelse for deltakerens situasjon, og dermed gjøre det lettere å anerkjenne og ta utgangspunkt i vedkommendes situasjonsbeskrivelse (Levin 2005). I og med at prosjektmedarbeiderne har mulighet til å følge opp på flere arenaer, gir programmet en stor mulighet for deltakeren til å medvirke, til å «presentere seg i sin situasjon», og dermed til også å «definere sin situasjon» i møte med hjelpeapparatet. Slik vil deltakerne ha mulighet til, i samarbeid med prosjektmedarbeideren, å finne frem til tiltak som de selv mener er hensiktsmessige og ønskelige.

Arbeidsmetodikken i Ny sjanse legger ikke bare til rette for medvirkning. Den forutsetter også medvirkning. Dette betyr at deltaker både har en rett til å

medvirke og at medvirkning forventes. Samtidig skal «medvirkningen» skje innenfor rammene av programmet. I tilfeller hvor deltakere av ulike grunner ikke kan eller ikke ønsker å medvirke, kan dette være problematisk. Det kan være situasjoner hvor deltaker ikke evner å medvirke til beslutninger om program, tiltak eller aktiviteter, eller ikke ønsker det. Det kan være at vedkommende ikke har ønske om å kvalifisere seg til noe, eller ikke har helsemessige forutsetninger for å delta i arbeidslivet, noe som var tilfelle med en av deltakerne vi intervjuet. Å ønske seg et opplegg som ikke har mål om å komme i arbeid eller utdanning er i prinsippet grunn til å skrives ut av programmet. Å være passiv deltaker i et program som har medvirkning som premiss, setter prosjektmedarbeiderne i et dilemma: tvangskvalifisering eller utskriving. I intervjuene kom det frem at prosjektmedarbeiderne tøyer reglene for fravær for å holde deltakere lengst mulig i programmet. Det er her et dilemma at reglene og programmets intensjon kan gå på tvers av deltakers interesser. Å ta deltakers ønsker om ikke å kvalifisere seg på alvor gjør at prosjektmedarbeider på egen hånd enten må definere deltakers program og aktivitet, eller skrive dem ut, ettersom deltakelse i Ny sjanse forutsetter arbeidsrettet aktivitet. Dette viser at deltakernes mulighet til «medvirkning» i Ny sjanse er avgrenset av rammene for og målsettingen med programmet. Dersom deltaker definerer sitt behov for bistand som annet enn arbeids-

rettet, risikerer han at det ikke blir tatt hensyn til. Deltakers medvirkning er altså bare reell så lenge den rettes mot programmets målsetting om at deltakeren skal komme i jobb.

Hvorvidt deltakerens «presentasjon eller beskrivelse av sin situasjon» blir utgangspunkt for beslutning om hvilke tiltak han eller hun skal delta i, avhenger dermed både av prosjektmedarbeiderens evne til å ta deltakeren på alvor, og av at deltakeren er aktiv medspiller. Deltakerens mulighet for medvirkning avhenger også av om hans «definisjon av situasjonen» faller innenfor det som defineres som arbeidsrettet av medarbeiderne i Ny sjanse. Arbeidsmetodene synes å være gode hjelpemidler, men er ikke en forutsetning for å praktisere medvirkning. Som vi har sett kan de være en hindring, dersom deltakerne ikke oppfatter dem som hensiktsmessige. Basert på studien anser vi at deltakerens medvirkning i stor grad avhenger av prosjektmedarbeiderens innstilling til og mulighet for å ta utgangspunkt i deltakers definisjon av situasjonen, og hva hun/han konkret gjør for å støtte deltakeren i å få frem den indre motivasjonen. Dersom prosjektmedarbeideren klarer å ta utgangspunkt i klientens «definisjon av situasjonen» (Miller og Rollnick 2002, Levin 2005:70), og derigjennom skaper forutsetninger for en aktiv medvirkning sammen med deltakeren, tror vi også at deltakeren gjennom Ny sjanse får en reell ny mulighet.

SUMMARY

In this article, we discuss different ways in which user participation is practiced in the public administrative programme Ny sjanse. The programme is designed to help immigrants to establish themselves in the Norwegian labour market. Empowerment and user participation are implemented elements of the Ny sjanse programme. Other elements include thorough mapping of user's needs and resources, a written individual plan, close individual follow-up and focus on self-efficacy and motivational work. The program's framework, including the work elements, the project coordinators, the participants and the program administration, play a major role in the enabling of user's participation. However, the study shows that the interaction between the project coordinators and the programme participants is of the greatest significance in the practice of enabling user participation in the programme. The article is based on a qualitative research on Ny sjanse, initiated by the Directorate of Integration and Diversity, carried out in the autumn of 2008.

REFERANSER

- Andreassen, Tone Alm** (2005) *Brukermedvirkning i helsetjenesten: arbeid med brukerutvalg og andre medvirkningsprosesser*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Andreassen, Tone Alm** (2009) *Brukermedvirkning i Nav*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Antonovsky, Aaron** (2000) *Helbredets mysterium*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bae, Berit, Brit Johanne Eide, Nina Winger og Aud Eli Kristoffersen** (2006) *Temahfte om barns medvirkning*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Bandura, Albert** (1997) *Self-efficacy – The exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Blom, Svein, og Kristin Henriksen** (2008) *Levekår blant innvandrere 2005/2006*. Rapport 2008:5. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Bryman, Alan** (2008) *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Böcker Jakobsen, Tørf og Nanna Mik-Meyer** (2001) Modsigelse og paradoks ved brukerinddragelse. *Nordisk Sosialt Arbeid*, 2 (21): 101-107.
- Eriksen, Rita Elisabeth** (2007) *Hverdagen som langtids sosialklient – mestring i et (bruker)-medvirkningsperspektiv*. Trondheim: NTNU.
- Geertz, Clifford**. 1973. Thick description: toward an interpretive theory of culture. In *The interpretation of cultures*, chapter 1, pp. 3-30. New York: Basic Books, Inc.
- Helsedirektoratet** (2008) *Gjør det så enkelt som mulig – tipshefte om Individuell plan*. Oslo: Helsedirektoratet.
- IMDi**. 2010. <http://www.imdi.no/no/Kvalifisering/Ny-sjanse/> (hentet 27.05.2010).
- IMDi-rapport 3** (2007) *Kvinner og arbeid. Utfordringer for kvinner med innvandrerbakgrunn*. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet.
- IMDi-rapport 4** (2007) *Ny sjanse. Deltakere og prosjektsystem i 2005 og 2006*. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet.
- IMDi-rapport 4** (2008) *Fra sosialhjelp til arbeid. Resultater fra 25 Ny sjanse-prosjekter*. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet.
- IMDi-rapport 5** (2009) *Resultater for Ny sjanse 2008*. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet.
- Järvinen, Margaretha og Nanna Mik-Meyer** (2003) Indledning: At skabe en klient, I *At skabe en klient – institutionelle identiteter i socialt arbejde*, Kapittel 1 (9-29). København: Hans Reitzels forlag.
- Jenssen, Anne Grete** (2009) *Brukermedvirkning i sosialtjenesten. En studie av sosialarbeidernes perspektiv*. Doktoravhandling for graden phd. Trondheim: NTNU – Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Legard, Sveinung, Angelika Schafft og Øystein Spjelkavik** (2009) *Evalueringsprogrammet. Underveis-rapport*. Oslo: AFI – Arbeidsforskningsinstituttet – WRI – Work research institute.
- Levin, Irene og Jan Trost** (2005) *Hverdagsliv og samhandling. Med et symbolsk interaksjonistisk perspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kirkehei, I., K.A. Leiknes, K. Hammerstrøm, L. Larun, J.G. Bramness, R. Gråwe, H. Haugerud, V. Helseth, A. Landheim, K. Lossius og H. Waal** (2008) *Dobbeldiagnose – alvorlig psykisk lidelse og ruslidelse. Del 2. Effekt av psykososial behandling*. Rapport fra Kunnskapssenteret nr. 25-2008. <http://www.kunnskapssenteret.no/publikasjoner/4201.cms> dato: 22.06.2010
- Mik-Meyer, Nanna** (2003) Anne er sygdomsfikset: Forhandling af en institutionel diagnose, I *At skabe en klient – institutionelle identiteter i socialt arbejde*, Kapittel 4 (82-109) og 9. København: Hans Reitzels forlag.
- Miller, William R. og Stephen Rollnick** (2002) *Motivational Interviewing – preparing people for change*. New York: The Guilford Press.
- Nav**. <http://www.nav.no/Arbeid/101790.cms>, hentet 15.01.2011.
- Ohls, Carolina, Marianne Rugkåsa, Ira Malmberg-Heimonen, Helle Hansen** (2009) *Å se hele personen. En studie om årsaker til frafall og gode grep for å forhindre frafall i Ny sjanse-prosjektene*. HiO-rapport 2009 nr. 7. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Rambøll Management** (2008) *Evalueringsprogrammet Tettere individuell oppfølging. Sluttrapport*. Oslo: Arbeids- og velferdsdirektoratet.
- Reichborn-Kjennerud, Kristin** (2009) *En ny mulighet – brukernes opplevelse av Kvalifiseringsprogrammet i Nav*. Notat 11/2009. Oslo: AFI Arbeidsforskningsinstituttet – WRI – Work Research Institute.
- Riksrevisjonen** (2009) *Riksrevisjonens rapport om revisjon av Arbeids- og velferdsetaten for budsjettåret 2008*. Oslo: Riksrevisjonen.
- Seim, Sissel og Tore Slettebø** (2008) *Brukermedvirkning i barnevernet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stortingsmelding nr. 9.** (2006-2007) *Arbeid, velferd og inkludering*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Stortingsmelding nr. 49.** (2003-2004) *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse. Ansvar og frihet*. Kommunal- og regionaldepartementet.
- Stortingsproposisjon nr. 1** (2006-2007) *Handlingsplan mot fattigdom*, vedlegg til St.prp. nr. 1. Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Sørhaug, Hans Christian** (1996) *Tykke beskrivelser. I Fornuftens fantasier: Antropologiske essays om moderne livsformer*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wahab, Stephanie** (2005) *Motivational Interviewing and social work practice. Journal of social work*, 5: 45-60.
- Wel, Kjetil van der, E. Dahl, I. Lødemel, B. Løyland, S. Ohrhem Naper og M. Slagsvold** (2006) *Funksjonsevne blant langtidsmottakere av sosialhjelp*. HiO-rapport 2006 nr. 29. Oslo: Høgskolen i Oslo.

Carina Fjelldal-Soelberg
Stipendiat i sosiologi
Carina.Fjelldal-Soelberg@uin.no

Hva er oppskriften på et normalt menneske?

Stigmatisering av personer som skader egen kropp

Å skade egen kropp er et økende fenomen. Tematikken har til nå vært belyst i et psykologisk og medisinsk perspektiv, der en ser kroppsskading knyttet til individuelle prosesser. Denne artikkelen belyser de sosiale faktorene og de samfunnsmessige betydningene av det å skade egen kropp ut fra et sosiologisk perspektiv. Kroppsskading regnes i dag som avvikende, og atferden er stigmatisert. Personer som skader egen kropp skjuler sine sår og arr, for å passe inn i den normative forventningen til hvordan en kropp skal se ut. Artikkelen belyser hvordan kroppsskading ikke nødvendigvis er avvikende i seg selv, men at det kan være samfunnets reaksjoner som medfører et avvikstempel og klassifisering av kroppsskadere. Dette vil være med på å påvirke personer som skader egen kropp. Materialet artikkelen bygger på er 12 dybdeintervjuer med personer som skader/eller har skadet sin egen kropp.

Hva betyr det å skade egen kropp? En opererer med mange ulike begrep om handlingen, men i nasjonal sammenheng ser en ofte begrepet «selvskading» brukt. I følge Skårderud (2007) er selvskade en skade av «selvet», men ut fra en kroppssosiologisk forståelse er det kroppen som skader og blir skadet. En kan ikke skille selvet fra kroppen, «for det er via kroppen vi kontrollerer normalitet og sosial identitet» (Måseide 2001:75). Kroppen er det første en ser ved en person og det er gjennom kroppen en viser frem selvet (Bauman and May 2004). På bakgrunn av dette anvendes «kroppsskade» og ikke «selvskade» i denne artikkelen når personer skader egen kropp. Det eksisterer ikke en felles definisjon på handlingen, og i denne artikkelen blir fenomenet definert i tråd med Favazza og Rosenthals (1993) definisjon: kroppsskading er å påføre egen kropp skade med overlegg, uten en bevisst suicidal hensikt. Ulike definisjoner og begrepsbruk av kroppsskading har vært et hinder i forhold til epidemiologiske studier, både når det gjelder omfang og sammenligning av forskningsresultater fra ulike studier (Fox and Hawton 2004). Men studier, både nasjonalt og internasjonalt, viser at det er høy forekomst av personer (ungdom) som skader egen kropp, og at kroppsskader er foreholdt flere jenter enn gutter (Madge et al. 2008; Ystgaard et al. 2003). Rubæk (2009) mener epidemiologiske studier også byr på utfordringer, da dette regnes for en «skjult» lidelse som er underrapportert. Den vanligste formen for å skade egen kropp er kutting (Madge et al. 2008), ofte på steder på kroppen som en kan skjule for omgivelsene.

Det å skade egen kropp regnes i dagens samfunn som avvikende, og handlingen er sterkt stigmatisert (Thorsen 2006; Øverland 2006). I følge Levenkron (2006) er ikke skading av egen kropp et nytt fenomen. Handlingen har vært sosialt akseptert i mange kulturer innenfor religiøse og rituelle kontekster (Farber 2000). I dagens vestlige samfunn praktiseres ulike former for skading av egen kropp, både med piercing, tatovering, scarification⁹ og ulike former for kroppsmodifikasjon. Dette er handlinger som mer eller mindre er sosialt akseptert i dag, men grensene mellom hva som er

avvikende og ikke kan være diffuse. Claes et al. (2005) stiller spørsmål ved hvorfor noen dekorerer kroppen med tatoveringer og piercing for å se bra ut, mens andre med vilje påfører seg selv skade på kroppen for å gjøre den mindre tiltrekkende. Men til forskjell fra kroppsmodifikasjonsfeltet, vil som oftest ikke personer som skader kroppen sin vise dette for omverden. Distinksjonene mellom hva som er body harm og body care kan være vanskelige, men må sees i sammenheng mellom meningen med handlingen og den sosiale konteksten og kulturen som en deltar i (ibid.). Denne artikkelen belyser ikke den sosialt aksepterte formen for skading av egen kropp, og heller ikke skading av egen kropp som er religiøst eller kulturelt motivert.

Forskningen på fenomenet har vært dominert av et psykologisk og medisinsk perspektiv (McAllister 2003; Hodgson 2004), der fokus i stor grad har vært «indre/psykiske prosesser». Slike perspektiver er sentrale, men dekker i liten grad «ytre» faktorer ved kroppsskadingen som også kan være av betydning i en større forståelse av fenomenet. Denne artikkelen vil belyse kroppsskadingens sosiale aspekter, der fokus vil være på de samfunnsmessige og de sosiale faktorene ved fenomenet. Et sosiologisk perspektiv har til nå vært lite vektlagt i forskning på kroppsskading, og vil kunne bidra til ny kunnskap om fenomenet sett i en sosial kontekst. Personer som skader egen kropp er et produkt av det samfunn og den tid de vokser opp i, der de lever i samfunn som de både påvirker og blir påvirket av. Handlingen bryter med normative forventninger samfunnet har til individer. For utenforstående kan fenomenet være vanskelig å forstå, men for personer som skader egen kropp gir kanskje handlingen mening?

Hovedproblemstilling i artikkelen er: Hva er det som bidrar til at kroppsskading regnes som en sosialt avvikende handling? For å belyse problemstillingen er det stilt følgende forskningsspørsmål: Hvorfor regnes kroppsskading som sosialt avvikende? Opplever personer som skader egen kropp fenomenet som like avvikende som resten av samfunnet? Hva gjør det med personer som skader egen kropp å bli stemplet som sosialt avvikende?

Metode

Empirigrunnlaget denne artikkelen baserer seg på er 12 dybdeintervjuer med unge kvinner mellom 18 og 30 år, som skader eller har skadet kroppen sin. Informantene er rekruttert gjennom utekontakter, en lukket internett-side for personer som skader eller har skadet egen kropp, studentrådgivninger og helsestasjoner. Intervjuene ble gjennomført våren og høsten 2009, der lengden på hvert intervju i gjennomsnitt var på ca en og en halv time. Det ble også gjort oppfølgingsintervju med fem av informantene, da det var behov for supplerings av data. Da intervjuene fant sted hadde åtte av informantene sluttet, mens de fire resterende fortsatt skadet kroppen sin. Men selv for de informantene som hadde sluttet, opptok kroppsskadingen dem fortsatt i stor grad. For selv om de ikke fysisk skadet kroppen, var lysten til å skade den ofte der.

I følge Järvinen er ikke et intervju «en 'tapning' af interviewpersonens subjektive erfaring og mening, men et sosialt møte, hvor erfaring bliver fortolket og meninger bliver skabt» (2005:29-30). Intervjuene var en interaksjon mellom forsker og informanter, der vi sammen produserte kunnskap. Det ble brukt en semi-strukturert intervjuguide, som hadde forhåndsbestemte temaer. Men intervjuguiden ble revidert underveis i intervjuprosessen ved at det også var andre temaer som ble skapt gjennom intervjuene. Analysen er basert på en Grounded Theory – tilnærming, der dataene «snakker» før teorier (Strauss and Corbin 1998), og der informantenes stemmer er framtreddende. Men prosjektet har på ingen måte en teoriløs inngang til feltet eller som mål å skape ny teori (Glaser and Strauss 1999). De transkriberte intervjuene ble kategorisert og kodet, for så å bli fortolket og analysert. Stigmatisering, sosial identitet og sosialt avvikende var kategoriene som utpekte seg, og som danner grunnlaget for denne artikkelen.

I et forskningsprosjekt er etiske refleksjoner sentralt i hele prosessen, og som forsker bør en være bevisst både sin posisjon og sin framferd i intervjusituasjonen. Personer som skader egen kropp har vanskelig for å snakke med andre om tematikken (Moe and Ribe 2007), og i forkant av intervjuene ble det brukt tid på å

bygge tillit og skape en god relasjon til informantene. Det er viktig at informantene skal føle seg ivaretatt i intervjusituasjonen, samt i den ferdigstilte teksten. De ble informert om prosjektet og deres rettigheter ved å stille som informanter. Prosjektet er godkjent av NSD.

Teoretisk tilnærming

Med utgangspunkt i hva det er som bidrar til at kroppsskading regnes som en sosialt avvikende handling vil den teoretiske tilnærmingen bygge på et interaksjonistisk-konstruktivistisk perspektiv med fokus på Goffmans stigmatteori og Beckers stemplingsteori. Et stigma er ifølge Goffman (2000) et kroppslig merke som avviker fra andres forventninger om hvordan et normalt individ skal være, og stigma oppstår i mellommenneskelige forhold og får betydning i møte med andre. Det er et fysisk stigma kroppsskadere besitter som de må bære med seg resten av livet, og et individ som bærer et stigma «besidder en egenskap, der ikke kan undgå at tiltrække opmærksomhed» (Goffman 2000:17). Stigma er en sosial prosess, som er preget av en devaluering av en uønsket sosial stempling av en person eller en gruppe (Scambler 2009). Personer som skader egen kropp er bærere av et fysisk stigma relatert til sår og arr etter skading på egen kropp og blir av denne grunn stemplet som avvikere. Både det å være bærer av et stigma, samt å bli oppfattet som et avvik, vil prege personer som skader egen kropp og deres identitet. En stigmatisert person vil dele oppfatningen av stigma med sine omgivelser, og vil derfor prøve å innfri både egne og andres forventninger til normalitet. En skjuler sitt stigma i redsel for å bli avslørt som avvikende. Måseide (2001) mener et stigma er et kroppslig symptom på en persons underliggende moralske mangel, og for personer som bærer et stigma vil den sosiale identiteten være truet. Goffman (2000) hevder at en kan inneha flere sosiale identiteter, og der en mister én sosial identitet vil en bli tilbudt en ny identitet (Goffman 1952). De ulike sosiale identiteter en kan ha, både som stigmatisert og normal, vil hele tiden være utsatt for samfunnets normative forventninger til hvordan en skal opptre (ibid.). For personer som skader egen kropp vil det skje en endring i deres

offentlige identitet hvis deres stigma gjøres kjent, og ved avsløring som avviker vil kroppsskadere få en ny status.

Ifølge Becker (2005) er ikke avvik en objektiv realitet, for verken avvik eller avvikere eksisterer før omgivelsene har definert en handling som avvikende. Avvik er et sosialt fenomen som skapes i mellommenneskelige forhold, og det er andres reaksjoner som bestemmer om en handling er avvikende eller ikke. Skog (2006:37) mener at det ikke bare er handlingene i seg selv som er avvikende, personer som utfører avvikende handlinger vil også oppleves som avvikende. Et stempel som avviker får følger for ens videre deltakelse i samfunnet, og kan medføre hinder i møter med andre (Becker 2005). Lemert (1967) deler avvik inn i primært og sekundært avvik, der den førstnevnte er en handling som ligger utenfor det normale selv om den handlende ikke oppfatter seg som spesielt avvikende. Hvis denne handlingen derimot blir synlig for andre, og en får reaksjoner fra andre som gjør handlingen til avvik, tar en dette til seg. Sekundært avvik blir det som andre mener er en avvikende handling, og ut fra andres respons på handlingen, vil en også etter hvert oppfatte det som en avvikende handling. Goode hevder at et avvik er et forhold mellom «behavior and conditions on the one hand and concrete or potential negative reactions from audiences» (Goode 2001:37). Han mener at et avvik ikke vil eksistere uten reaksjoner fra et publikum.

I likhet med avvik er også normalitet sosialt konstruert, og blir skapt i sosiale definisjonsprosesser (Becker 2005; Solvang 2006). Eriksen (2006) mener det til enhver tid er de gjeldende samfunnsnormene som bestemmer hva som regnes som normalitet og hva som regnes som et avvik. Kroppsskadere er å regne for det Becker (2005) betegner som «outsiders», der en i samhandling med andre blir stemplet som avviker og blir stående utenfor kategorien normal. I dagens samfunn eksisterer mange ulike diskurser, og slike diskurser blir til i språklige praksiser (Foucault 1988). Måten en ser og tenker på avvik og normalitet, er ikke noe som er, men noe som blir formet gjennom diskurser om fenomenet. Hvordan kroppsskading blir oppfattet er også noe som blir til gjennom diskurser i samfunnet.

En «merket» kropp

Skading av egen kropp vil for mange medføre sår og arr. Arrene blir værende som synlige og permanente merker på kroppen. Alle informantene i prosjektet har skadet kroppen sin med kutting i varierende grad. I tillegg til kutting fortalte informantene også om brenning, slag på armene med tau, slå hånden/skallet hodet i veggen, plukke opp gamle sår, gni inn ferske sår med såpe, skrape hud, stikke seg med spisse gjenstander, årelating og terrengsykling for bevisst å skade sin egen kropp. Informantene har skadet kroppen sin over flere år, og omfanget av skadingen har vært varierende. I perioder har det vært ukentlig, men også daglig, og for noen flere ganger om dagen. Andrea har skadet kroppen sin i 12 år, og arr på kroppen viser dette. Hun forteller:

«De er jo jævlige kjedelig å ha (...) altså (...) jeg kan jo se på (...) jeg har jo ganske mange arr på armen og jeg kan se på ett av de arrene og nesten vite akkurat hvilken dag det var og sånn (...) liksom forbinder det med forskjellige situasjoner (...) men jeg får jo vondt inni meg når jeg ser på det, altså på håndleddet så har jeg en stor klump med bare arr og jeg har ikke følelse der i det helt tatt liksom og (...) min store drøm er da liksom aldri skade meg selv, og vært rik og tatt tatovering over hele armen og fått fjerne de arrene som er der (...).

Men andre aksepterer ikke hennes kropp, og hun forteller at hun får reaksjoner i form av avsky når hennes skadede kropp kommer til syne. Forskning viser at kroppsskadere kutter seg på steder som ikke er synlig for andre, og de beretter heller ikke om det til andre (Fox and Hawton 2004). De fleste av informantene kuttet seg på undersiden av armene. I tillegg forteller noen om skader som er påført lårene, leggene, halsen og brystkassen. Informantene forteller også om ulike ting de bruker/har brukt for å skjule skadene på kroppen som: langermede gensere, skjerf, bandasjer, pulsvarmere, lange hanske, sminke, ulike kremer, strømpebukser og svettebånd. Kroppsskadere er bevisste på hva de har på seg for at ikke sår og arr skal gjøres være synlige. Lone forteller:

«Jeg går jo ikke så mye i korte armer, jeg har alltid en cardigan eller en hettejakke over, fordi når jeg blir kjent med nye mennesker, så vil jeg ikke bli forhåndsdomt etter det, ikke at jeg vil at de skal spørre heller for de

har ikke noe med det, ja at det skal ha noen betydning for hvem jeg er som person».

Kaisa har fått flere tatoveringer som dekker over gamle arr, og hun vil at det er tatoveringene og ikke arrene som skal vekke oppsikt. Grunnen til at hun både skjulte sår og at hun nå har tatovert seg, er for å unngå spørsmål knyttet til kroppen hennes. Hun er redd for reaksjoner fra omverdenen. Hun har veldig mange arr etter kuttingen, og etter å ha født barn har hun i tillegg mange strekkmerker på magen som kan ligne arr. Kaisa forteller at hun har vært i offentlig garderobe der hun har fått kommentarer som: «Herregud hvor sykt at folk kan gjør noe slikt med seg selv (...) og selv på magen (...)». For Kaisa har dette medført at hun trekker seg bort fra samhandlinger som kan medføre at kroppen hennes kan blir avdekket. Andre av informantene beretter også om påkjenningen med å skjule den skadede kroppen, og for mange blir dette et hinder i hverdagen i møte med andre mennesker. Det er et hinder at studenter, i idrettssammenheng og i yrkeslivet, til enhver tid må være bevisste på hvordan kroppen deres fremstilles. Kroppsskadere bruker ofte dekkhistorier for å hindre å bli avslørt som kroppsskadere (Hodgson 2004). Informanter forteller at de i situasjoner der deres stigma har kommet til syne, har fortalt historier om katten, kaninen eller hunden som har klore dem. De har surret bandasje rundt håndleddet og fortalt at den har blitt forstuet eller at de har fått brannsår. De har veltet på sykkel, falt på rulleskøyter, falt i skogen, falt av snowbord. Dette er historier som legitimerer skadene på kroppen, og det er også historier som omverdenen godtar.

Personer som er bærere av et stigma, gjør mye i hverdagen for å tilpasse seg sine omgivelser og de normative forventningene til å vise en kropp uten synlige merker. Stigmaet vil sette sitt preg på interaksjon med andre mennesker og regulerer dette forholdet. Derfor prøver de å «passere» som normale i de normative forventningene til å vise en kropp uten synlige merker (Goffman 2000). Stigmaet blir en del av deres egen selvoppfattelse, fordi personer som skader egen kropp deler den samme oppfatningen som samfunnet har av kroppsskading. Ved å bli stigmatisert på denne måten,

vil en få en «spoilt identity» (Goode 2001). For å unngå en slik identitet velger kroppsskadere å skjule sitt stigma, fordi det ikke er forenelig med andres forventninger om hvordan en stereotyp kropp skal være.

Kroppsskadere klassifiseres som avvikere

Flere av informantene forteller om en usikkerhet i forhold til hva som regnes som kroppsskading og tvil i forhold til hvor alvorlig det må være for å havne i denne begrepskategorien. Kristin benevner handlingen som risping og ikke kutting, fordi hun ikke mener det er dypt nok til å kalle det for kutting. Men hun har tydelige arr på kroppen etter skadingen. Lone refererer til at når den samfunnsmessige oppfatningen av kroppsskading er relatert til kutting, kan en selv oppfatte seg som et avvik hvis en utfører andre måter å skade egen kropp på. Den stereotype kroppsskader fins ikke. Maria, som i tillegg til kutting også drev med terrengsykling og skadet kroppen sin med vilje i den forbindelse, forteller at dette var en sosialt akseptert form for kroppsskading. Hun tenkte ikke på seg selv som en kroppsskader. Det var først i ettertid hun skjønnte at hun var det. Ifølge Lemert (1967) har ikke det primære avvik noen konsekvens for individer, fordi disse personene ikke selv oppfatter egen atferd som avvikende. Det er først når personer møter sosiale reaksjoner fra andre på sin atferd, at avviket blir sekundært. Da aksepterer vedkommende seg selv som avviker, og går inn i rollen og får en identitet som avviker. Andrea forteller:

«Jeg har jo aldri puttet meg selv under kategorien at jeg er en selvskader (...) men jeg er jo det [latter] jeg har en litt annerledes hobby enn de andre liksom [latter]».

Hun forteller at hun bestandig har skjult sår og arr for andre, fordi hun innerst inne vet at dette er ikke noe som kommer til å bli godtatt. Men det var først da andre begynte å vise avsky og ta avstand fra henne, at hun virkelig begynte å føle seg annerledes. Kroppsskadingen hennes tiltok også på grunn av andres reaksjoner på hennes kropp som var skadet, og hun fikk ingen forståelse for sin handling. Hun sier samtidig at hun skjønner at det ikke bestandig kan være like lett å forstå at noen skader kroppen sin, men likevel kan en bli behandlet med respekt.

Nina har fått gjennomført en hudtransplantasjon, der de har tatt hud fra innsiden av lårene til å dekke de arrete armene. Nå ser det ut som to store brann-sår, men hun er mer bekvem med dette enn med mange store arr på armene. Når Nina blir spurt om hvorfor hun bestemte seg for å ta hudtransplantasjon, svarer hun:

«For at andre skulle slippe å se dem (...) for å ikke bli dømt for det jeg har gjort mot meg selv. Jeg har selv ikke problemer med arrene mine. Det går mer på selv-tilliten min at jeg skammer meg over det jeg har gjort når andre kan se dem.»

For flere av informantene er ikke den verste skammen å skade egen kropp: Den verste skammen er andres reaksjoner på kroppen som er skadet. Hadde det ikke vært for samfunnets reaksjoner på Ninas kropp, hadde hun mest sannsynlig aldri valgt å ta en hudtransplantasjon. Hun var for en avvikler å regne da hun la seg på operasjonsbordet, men våknet opp som normal. Nå bar hun ikke lenger på et stigma, og hun hadde en sosialt akseptert form (brann-sår) for skading av kroppen. Goffman (2000) henviser til MacGregor som beskriver personer etter vellykkede plastiske operasjoner, som har blitt akseptert og har endret personlighet både i andres og egne øyne. For Nina ble det et plutselig skifte fra en sosial identitet som avvikler til en sosial identitet som normal. Andre oppfatter henne ikke lenger som en kroppsskader, og «Det endret også mitt syn på meg selv», forteller Nina. Hun ser fortsatt på seg selv som en kroppsskader, selv lang tid etter operasjonen. Men i andres øyne er hun nå «normal», noe hun ikke var før hun tok operasjonen. Både Nina og flere av informantene sier at de vil ha et normalt liv og en normal hverdag. Andrea forteller:

«Jeg prøver å liksom ikke skade meg selv og (...) ja prøve å takle hverdagen slik som holdt på å si de normale menneskene (...) men bare det i seg selv er en prøvelse (...) det er jo det som er så jævlig fascinerende, unnskyld språket, men ikke sant du hører bestandig om de normale menneskene og de A4-livene og det der, liksom ja vel (...) hvem er dem? Hva er oppskriften på et normalt menneske?»

Flere av informantene sier de er klar over at det ikke er normalt å skade kroppen sin, men samtidig sier Helena: «Hva er normalt? Det er store usikkerheter i det også». Lone påpeker: «Det kunne ha vært åpenhet om det (...) eller hva skal jeg si, normalisert det (...) ikke at det burde vært normalt men [latter]». Med denne uttalelsen viser Lone ambivalensen knyttet til hvilken kategori en skal plassere kroppsskadingen i. Hun vil det skal normaliseres, men samtidig vet hun at skading av egen kropp faller utenfor det som regnes som normalt. Kristin mener at kroppsskading ofte blir relatert til det som ikke er normalt, og hun opplever at for eksempel andre handlinger som også avviker fra det normale, er mer akseptert enn skading av egen kropp. Hun hevder at det å skade egen kropp ikke er så «sykt» som alle skal ha det til, for det fins mange andre som heller ikke faller innenfor kategorien som normal.

Hacking (2004) viser hvordan klassifisering av mennesker som avvikere påvirker dem. Han mener at avvikskategorien ikke er heldig, og hevder at bruken av kategoriene som regel har stor effekt på mennesker. Hacking henviser til Goffmans stigmatteori: «Claimed that deviance is not a way of behaving, but it's a name put on something. It is a label» (Hacking 2004: 296). Hacking (2007) mener at klassifisering av mennesker ikke er endelig, fordi mennesker som er klassifisert inngår i interaksjoner i samfunnet som er med på å endre dem. «And since they are changed, they are not quite the same people as before. The target has moved. That is the looping effekt. Sometimes our sciences create kinds of people that in a certain sense did not exist before. That is making up people» (Hacking 2007: 293). Når kroppsskader klassifiseres som avvikere, vil dette medføre at kroppsskader oppfyller avvikskriteriene og ser på seg selv som avvikere. Ifølge Christie (2005) kan en bli satt i en kategori, der de kategoriserte kommer til å se på seg selv som tilhørende den kategorien en sier de er eller bør bli en av. Informantenes beretninger viser at kroppsskader manøvrerer i samfunnet for å bli godtatt som normale, fordi de har et stigma som er plassert i avvikskategorien. Dette overskygger andre identiteter og karaktertrekk hos personer som skader egen kropp.

En moralsk karriere

Informantene er ikke bare personer som skader egen kropp, de er også mødre, kjærester, koner, studenter og yrkesaktive. Noe som betyr at de besitter andre egenskaper enn bare det å være en kroppsskader, men disse andre egenskapene kommer dessverre i bakgrunnen. Mange kroppsskadere lever ordinære liv, der de deltar i samfunnslivet på lik linje med andre (Sutton 2007). Ifølge Bauman og May (2004) kan avvik fra en forventet atferd medføre en negativ bedømmelse fra andre, og en blir sett på som annerledes og påført et handicap til tross for andre åpenlyse ferdigheter en besitter. Informantene mener de er så mye mer enn bare en kropp som er skadet. Helena forteller: *«Jeg vil jo heller at noen skal se på meg som person (...) enn det som jeg gjør med kroppen»*. Med dette mener Helena at omgivelsene rundt henne reagerer negativt hvis de ser eller får vite om hennes kroppsskading, og hun har ikke lyst til at fokuset skal være på den skadete kroppen. De vil føle at de betyr noe selv om de har et stigma, og bli anerkjent for den personen de er og ikke for en skadet kropp. Med dette viser de at de heller vil ha en identitet som ordinær enn som et avvik.

Goffman (2000) kaller det en *moralsk karriere*, der de stigmatiserte først lærer seg de normales identitetsforestillinger om hva som er stigmatiserende. På et senere tidspunkt i den moralske karrieren får en innsikt i sitt stigma og aksepterer sin situasjon. Kroppsskadere starter sin karriere med å skjule kroppen sin fordi de deler omgivelsenes synspunkter på en «merket» kropp, men flere av informantene forteller at etter hvert ble skjuling av sår og arr en utfordring. Maria beretter at selv om hun ville *«bare være som alle andre»*, ble skjuling av kroppen over år slitsomt, og til slutt bestemte hun seg for: *«drit i det (...) og dem (...) de få nå si hva dem vil»*. Selv om noen av informantene forteller at de helst ville ha vært arrene foruten, og finner dem belastende, beretter flere at de er blitt glade i arrene sine. Lisa beretter at arrene som allereide er påført kroppen er blitt en del av henne, og de kommer alltid til å være der. Arrene har en mening for informantene, og de kan ha forskjellig mening. Arrenes ulike meninger er noe som må settes i sammen-

heng med konteksten, det er tegn med flertydighet. For de som har akseptert sin skadete kropp, og som er blitt glade i arrene, er kommet videre i den moralske karrieren og har akseptert sin skadete kropp på tross av omgivelsenes stigmatisering av handlingen. Det å skade egen kropp trenger ikke nødvendigvis bare være relatert til noe negativt, det kan også tenkes at skading av egen kropp også kan oppleves som positivt.

En positiv opplevelse av sitt avvik

De aller fleste forbinder kroppsskading med noe negativt, og kroppsskadingens positive sider kan bli oversett (Øverland 2009). Selv om mange av informantene forteller at de skulle ha ønsket at de aldri hadde begynt å skade kroppen sin, var det overraskende mange som relaterte kroppsskadingen til noe positivt. De beskriver det å skade kroppen sin som koselig, en fin opplevelse, fantastisk, en frihetsfølelse, en ro fra tankekaos og avslapping. De slipper unna verden en liten stund og får en ny start etterpå. Flere av informantene beskriver det som en god måte å ha vondt på. Det var vondt, men likevel gjorde det godt. June forklarer hva hun mener med «godt-vondt»:

«Ja altså det var (...) da gikk jeg liksom rundt på en liten rosa sky med små rosa griser som flyr og var helt i hundre (...) og da klarte jeg som oftest å sovne også, for da tenkte jeg ikke på noe, da var jeg ferdig med det (...) det er egentlig på en måte vanskelig å forklare det (...) la oss si sånn at du er kjempestresset etter en dag også vet du at du har et gavekort på spa, du drar og får massasje, hvor de gnir stresset ut av deg, altså du kjenner at det renner ut i gjennom tærne, slik var det (...) og det var, det var en fantastisk følelse (...) det var helt ubeskrivelig egentlig».

Flere av informantene sammenligner det å skade kroppen sin med en rusfølelse, der skadingen gir nytelse som en form for rus. De forteller om en rar følelse som er veldig god, der de blir varme, rolige og avslappede, og det gir dem et slags kick. Kaisa uttrykker det som: *«Det er som om å få 40 valium i deg liksom, du blir helt ovenpå (...) jeg ble i alle fall det»*, eller som Nina sier: *«Det er som intravenøst morfin»*. Opplevelsen med

kroppsskadingen kan de dele med andre i begrenset omfang, spesielt når noen av informantenes erfaringer med skading av egen kropp også kan oppleves positivt. June ler når hun beretter om sin positive erfaring med å skade sin egen kropp:

«Ja det høres jo helt sykt ut (...) det gjør det, og det er jeg klar over, så når jeg forteller folk om det, så er jeg veldig sånn selektiv på hva jeg sier for noe».

For utenforstående som ikke selv har skadet kroppen sin eller har noen kjennskap til fenomenet gir det en marginal mening, og det er vanskelig for andre å forstå (Pedersen 2007). Helena forteller at hun har fått kommentarer som: *«Du bor i verdens rikeste land og du har jobb og du kan kjøpe deg hva du vil»*. Hun har fått liten forståelse fra andre når hennes kroppsskading har blitt avdekket, og hun mener samfunnets oppfatning av fenomenet bare relateres til det destruktive. Helena hevder samfunnets fokusering på det negative relatert til kroppsskading, er medvirkende til at forståelsen rundt tematikken er en mangelvare. Hun forteller:

«Jeg tror folk tolker det at når du lar det gå ut over deg selv og (...) jeg vet ikke hvordan jeg skal si det, men at man liksom tar det utover seg selv, da er det liksom mye verre enn, liksom, bare få alt ut med en gang (...) knus nå et fat, det koster nå bare 10 kr, istedenfor at du skjærer deg opp og har vondt i dagevis og sånt (...) men det er en slags allment dårlig sett på at man gjør det, så jeg tror det er mer sånn (...) på grunn av samfunnet at det blir sett på som negativt».

Sommerfelt og Skårderud (2009) mener det kan være et paradoks at personer skader kroppen sin i vår kultur, der en både har materiell velstand og sosial trygghet. Informantenes beskrivelser av sine positive opplevelser knyttet til det å skade egen kropp, blir stående i kontrast til samfunnets avvikerplassering av kroppsskading. Et avvik eller en avvikende handling er ikke relatert til noe positivt (Becker 2005), og dette kan være belastende og medføre ytterligere skam. Flere av informantene forteller at en av de største belastningene ved å skade kroppen sin, er at de ikke oppfatter handlingen som like negative som resten av samfunnet.

Samfunnsdiskurser bidrar til en stigmatisering

De aller fleste av informantene hadde hørt, sett på TV/film eller lest om kroppsskading før de selv skadet kroppen sin første gang. Lisa forteller: *«Man har vel alle på et tidspunkt hørt om selvskading før man skadet seg liksom»*. Eva mener grunnen til at hun begynte å skade kroppen sin hadde med en smitteeffekt å gjøre. Hun hadde hørt om kroppsskading via noen hun kjente før hun selv skadet kroppen sin, og dette var utløsende for at hun selv begynte. Helena hadde lest om kroppsskading på internett før hun selv skadet egen kropp. Dette viser at det å skade egen kropp er noe som kan være kulturelt forankret, og personer som skader egen kropp blir påvirket av kulturen og samfunnet de lever i og er en del av.

Den samfunnsskapte forståelse av kroppsskading bærer med seg mange ulike diskurser. Dette vil også påvirke personer som skader egen kropp. Informantenes subjektive forståelse er at de ikke hadde grunner som var «gode» nok til å forsvare en kroppsskading for andre. Kroppsskadere er ingen homogen gruppe, og årsakene til at en skader sin egen kropp er mange. Informantene forteller om mobbing, krangling med kjærester, krangling med foreldre, krangel i familien, en følelse av utilstrekkelighet både i forhold til seg selv og krav som stilles til dem, og et dårlig forhold til egen kropp. Det var heller ikke slik at det var en og samme grunn til at den enkelte informanten skadet seg. Det varierte fra gang til gang, og også over tid. Eva beretter at hun ikke visste hvorfor hun skadet kroppen sin, og av den grunn skammet hun seg mer. Hun forteller: *«Du tenkte at hvis de skulle spørre; hvorfor har du gjort det? Også har du bare egentlig ikke noe vittig svar [latter] man føler seg litt teit»*. Flere av informantene forteller at de ikke vet/visste hvorfor de skader/skadet kroppen sin, og at dette var nok et bidrag til en økt skamfølelse hos dem. I følge Sutton (2007) opplever personer som skader sin egen kropp mye skam knyttet til handlingen. Skam som kroppsskadere opplever kan komme som en følge av å være stigmatisert, og Goffman (2000) hevder at et individ vil føle skam av å bære et stigma, enten det er synlig eller skjult. I media ser en ofte en fremstilling av at kroppsskading relateres til seksuelle overgrep

og/eller en psykisk lidelse. Kristin forteller at det å skul-
le berette for andre hvorfor hun skadet kroppen sin, ble
vanskelig:

*«Jeg har ikke vært utsatt for noe omsorgssvikt eller
seksuelle overgrep, eller sånt som jeg liksom har tenkt
det var (...) det er jo de som skader seg eventuelt. Jeg
har vel ikke noe grunn til det? [latter]».*

Helena mener at hun ofte skammer seg over å ska-
de egen kropp, og på spørsmål om hvorfor hun skam-
mer seg, svarer hun:

*«Jeg føler jo at det er galt å gjøre det (...) så har jeg til
slutt funnet ut at jeg skammer meg rett og slett, men
hvorfor jeg skammer meg er jeg litt mer usikker på (...)
men det er ikke normalt å gjøre det, det er kun personer
med psykiske problemer [latter] som gjør det»*

Selv om både seksuelle overgrep og psykiske lidel-
ser kan ha sammenheng med kroppsskading (Favaz-
za 1996; Gratz 2003), gjelder ikke dette for alle perso-
ner som skader egen kropp. Forskning viser at kropps-
skading også forekommer i stor grad hos personer
som ikke har en psykisk lidelse (Ystgaard et al. 2003),
og det å skade sin egen kropp er heller ingen egen psy-
kisk diagnose (Øverland 2006). Ifølge Pedersen (2007)
er det mange som forbinder kroppsskade med psyki-
atriske pasienter, men det er mange som skader krop-
pen sin som ikke er knyttet til psykiatrien. Becker
(2005) mener vitenskapen tar kategorien som avviker
for gitt, og setter ikke spørsmålstegn ved den. Det er
lett å betrakte avvik som et produkt av en psykisk lidel-
se, der en skal forsøke å avdekke «sygdommens æti-
ologi» (Becker 2005: 42). Kroppsskading er som sagt
ikke definert som en psykisk lidelse, og kan i så måte
ikke regnes som et avvik. Siden en ikke kan årsaksfor-
klare handlingen ut fra medisinen eller psykiatrien, er
en over på det Scheff (1966:92) kaller «residual devian-
ce». Ved at informantene skader egen kropp er de ikke
å regne som «normale», men siden de heller ikke «pas-
ser inn» i årsaksforklaringer til «normale kroppsskade-
re», havner de opp som dobbeltavvikende. Avvikende
i forhold til «de normale» i samfunnet, og avvikende i
forhold til de som «vanligvis» skader egen kropp. Fle-
re av informantene kan ikke basere sin handling rela-
tert til psykiske lidelser eller seksuelle overgrep, og det-

te vil føre til en økt skamfølelse. Kroppsskadere tar til
seg disse diskursene, og overtar samfunnets syn på seg
selv. Når diskurser vektlegger årsaksforklaringer basert
på handlinger av slik karakter, kan personer som ikke
har erfaring med psykisk diagnose eller seksuelle over-
grep, føle enda større skam. Samfunnets diskurser av
kroppsskading bidrar til å stigmatisere denne atferden
betraktelig, og ifølge Foucault (1988) er det samfunns-
diskurser som skaper avvik. Becker (2005) mener avvik
eksisterer først når omgivelsene definerer en handling
som avvikende.

Konklusjon

Å skade egen kropp er ikke avvikende i seg selv, og det
er ikke kroppsskadere som skaper sosiale avvik. Det
er interaksjonsprosessene rundt og samfunnsmakten
som skaper sosiale avvik, og samfunnsdiskursene er
med på å opprettholde en stigmatisering av feno-
menet. Stigmatisering av kroppsskading er sentralt
for hvordan kroppsskadere forholder seg til seg selv
og til andre, og stigmaet vil regulere dette forholdet.
Kroppsskadere skjuler sitt stigma og beretter ikke om
dette til omverdenen, for en vet en vil bli dømt av sam-
funnet med en kropp som er skadet. Samfunnet stiller
krav til hvordan en kropp skal se ut, og dette blir et
motstykke til en kropp full av sår og arr. Kroppen blir
skjult for omgivelsene, der en er redd for at stigmaet
skal bli avslørt. Empirien som denne artikkelen bygger
på, viser at kroppsskadere dekker seg med klær, tato-
veringer og gjennomfører hudtransplantasjon for å
tilpasse seg omgivelsene. Samfunnets reaksjoner på
kroppsskading er med på å stigmatisere atferden, en
atferd som kroppsskadere ikke finner like avvikende
som resten av samfunnet. Informantene forteller at
det å skade egen kropp gir mening for dem, men tatt
ut av konteksten blir handlingen meningsløs for omgi-
velsene. I følge Järvinen (2005) finner en i empiriske
analyser at informanter som er definert som avvikere,
bruker legitime forklaringer for å rettferdiggjøre sine
avvikende handlinger, og det kan tenkes at informan-
tenes beskrivelser av den positive opplevelsen knyttet
til det å skade egen kropp er for å forsvare sin avvi-
kende handling.

Å skade egen kropp er et sammensatt og komplekst fenomen, som krever ulike perspektiver for en bredere forståelse av handlingen. Med en ensidig vektlegging av psykopatologisering av fenomener, vil dette også bli et hinder i en større forståelse (Skårderud 2007). Artikkelen sosiale bidrag til forskning på kroppsskading er viktig, da personer som skader egen kropp alltid gjør dette som en del av samfunnet og kulturen en er en del

av. Interaksjonsprosesser er en sentral del i en bredere forståelse av personer som skader egen kropp, men slike «prosesser» har til nå vært lite vektlagt i forskningen på fenomenet. En skadet kropp er et symptom, og samfunnet må se bak det fysiske stigmaet for å nå personer som skader egen kropp, før de settes i kategorien som «sosiale avvikere» og blir stigmatisert.

NOTE

1) Scarification er en type kroppskunst, der en skjærer eller kutter kroppen for å danne mønster i huden.

SUMMARY

An increasing number of people induce harm on their own bodies, an activity referred to as «body harming» in this article. The topic has primarily been researched from a psychological and medical perspective, where body harming is related to individual processes. This article highlights the social factors and the social meanings of the damage to their own body on the basis of a sociological perspective. Body harming is viewed as deviant behavior, and the behavior is stigmatized in society. People who harm their own bodies conceal their wounds and scars, to fit into the normative expectations of bodily appearance. The article illustrates that body harming may not be perceived as abnormal by the acting subject, but that it is the social response to the act that effectively categorizes it as deviant. The material is based on 12 in-depth interviews with informants who are or have been involved in body harming.

Key words: *Body-injury, sociological perspective, social deviance, stigma, shame, classification*

LITTERATUR

- Bauman, Zygmunt, and Tim May.** 2004. *Å tenke sosiologisk*. Oslo: Abstrakt forl.
- Becker, Howard S.** 2005. *Outsidere : studier i avvigelsessociologi*. København: Hans Reitzel forl.
- Christie, Nils.** 2005. Ordet fanger. *Tidskrift for norsk psykologforening* Vol 42 (2):121-124.
- Claes, L., W. Vandereycken, and H. Vertommen.** 2005. Self-care versus self-harm: Piercing, tattooing, and self-injuring in eating disorders. *European Eating Disorders Review* 13 (1):11-18.
- Eriksen, T. H.** 2006. Innledning: I de enøydes land. In *Normalitet*, edited by J.-K. Breivik and T. H. Eriksen. Oslo: Universitetsforl.
- Farber, Sharon Klayman.** 2000. *When the body is the target: Self-harm, pain, and traumatic attachments*. Northvale, N.J.: Jason Aronson.
- Favazza, Armando R.** 1996. *Bodies under siege: Self-mutilation and body modification in culture and psychiatry*. 2nd ed. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Favazza, Armando R., and Richard J. Rosenthal.** 1993. Diagnostic issues in self-mutilation. *Hospital and Community Psychiatry* 44 (2):134-140.
- Foucault, Michel.** 1988. *Diskursens orden*. København, .
- Fox, Claudine, and Keith Hawton.** 2004. *Deliberate self-harm in adolescence*. London: Jessica Kingsley Pub.
- Glaser, Barney G., and Anselm L. Strauss.** 1999. *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Goffman, Erving.** 1952. On cooling the mark out; some aspects of adaptation to failure. *Psychiatry* 15 (4):451-463.
- 2000. *Stigma: Om avvigerens sociale identitet*. Gyldendals Samfundsbibliotek.
- Goode, Erich.** 2001. *Deviant behavior*. 6th ed. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
- Gratz, Kim L.** 2003. Risk factors for and functions of deliberate self-harm: An empirical and conceptual review. *Clinical Psychology: Science and Practice* 10 (2):192-205.
- Hacking, Ian.** 2004. Between Michel Foucault and Erving Goffman: Between discourse in the abstract and face-to-face interaction. *Economy and Society* 33 (3):277-302.
- . 2007. Kinds of People: Moving Targets. *British Academy* 151:285-318.
- Hodgson, Sarah.** 2004. Cutting through the silence: A sociological construction of self-injury. *Sociological Inquiry* 74 (2):162-179.
- Järvinen, Margaretha.** 2005. Interview i en interaktionistisk begrepsramme. In *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*, edited by M. Järvinen and N. Mik-Meyer: Hans Reitzels Forlag.
- Lemert, Edwin M.** 1967. *Human deviance, social problems, and social control*, Prentice-Hall sociological series. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Levenkron, Steven.** 2006. *Cutting : understanding and overcoming self-mutilation*. [rev. ed. New York: W.W. Norton.
- Madge, Nicola, Anthea Hewitt, Keith Hawton, Erik Jan de Wilde, Paul Corcoran, Sandor Fekete, Kees van Heeringen, Diego De Leo, and Mette Ystgaard.** 2008. Deliberate self-harm within an international community sample of young people: Comparative findings from the Child & Adolescent Self-harm in Europe (CASE) Study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 49 (6):667-677.
- McAllister, Margaret.** 2003. Multiple meanings of self harm: A critical review. *International Journal of Mental Health Nursing* 12 (3):177-185.
- Moe, Anita, and Kristin Ribe.** 2007. *Selvskadningens dynamikk*. Oslo: Universitetsforl.
- Måseide, Per.** 2001. Natur og kultur. spenningsforholdet mellom ei objektivistisk og ei relativistisk forståing av kropp, sjukdok og helse. In *Kunnskap kropp og kultur*, edited by H. Alvsvåg, N. Anderssen, E. Gjengeal and M. r. Råheim: Gyldendal Akademiske.
- Pedersen, Kim M.** 2007. *Cutting – om unge og selvskadende adferd*. Forlaget Ungdoms Tema.
- Rubæk, Lotte.** 2009. *Selvskadens psykologi*. Virum: Dansk psykologisk forlag.
- Scambler, Graham.** 2009. Health-related stigma. *Sociology of Health and Illness* Vol.31 (No. 3).
- Scheff, Thomas J.** 1966. *Being mentally ill: A sociological theory, Observations*. Chicago: Aldine.
- Skog, Ole-Jørgen.** 2006. *Skam og skade: Noen avvikssosiologiske temaer*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Skårderud, F.** 2007. *Uro. En reise i det moderne selvet*. Oslo: Aschehoug.
- Solvang, Per.** 2006. Problematisering, utdefinering eller omfavnelse? Om normaliteten. In *Normalitet*, edited by J.-K. Breivik and T. H. Eriksen. Oslo: Universitetsforl.
- Sommerfeldt, Bente, and Finn Skårderud.** 2009. *What is self-harm? Hva er selvskading?* 129 (8):754-758.
- Strauss, Anselm L., and Juliet M. Corbin.** 1998. *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. 2nd ed. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Sutton, Jan.** 2007. *Healing the hurt within: Understand self-injury and self-harm, and heal the emotional wounds*. 3rd rev. and updated ed. Oxford: Howtobooks.
- Thorsen, Gerd-Ragna B.** 2006. Selvskading og selvmord ... ingen selvfølge. *SUICIDOLOGI* 11 (1):5-9.
- Ystgaard, Mette, N. P. Reinholdt, J. Husby, and Lars Mehlum.** 2003. Deliberate self harm in adolescents. *Villet egenskade blant ungdom* 123 (16):2241-2245.
- Øverland, Svein K. G.** 2006. *Selvskading: En praktisk tilnærming*. Bergen: Fagbokforlaget.

NØKKELBEGREPER | LIKEMANNSSTØTTE, LIKEMANNSARBEID, FUNKSJONSHEMMEDE, EGENBASERTE ERFARINGER

Benedichte C. Rappana OlsenFørsteamanuensis, Sosialforsk,
Høgskolen i Oslo
benedichte.olsen@sam.hio.no

Støtte fra sine egne

Likemannsarbeid i funksjonshemmedes organisasjoner

Å bli møtt med bakgrunn i egenbaserte erfaringer danner grunnlaget for det organiserte likemannsarbeidet i funksjonshemmedes organisasjoner. Arbeidet kommer til uttrykk i en-til-en-relasjoner, i grupper, ansikt-til-ansikt, eller på avstand via telefon eller internett. Likemannsarbeid er en samhandling mellom mennesker i «samme båt», hvor selve samhandlingen har som mål å være en hjelp, støtte eller veiledning partene i mellom. Én av dem som inngår i samhandlingen har en lengre og mer bearbeidet erfaring. Denne personen betegnes som likemann. Artikkelen gir en innramming av likemannsarbeidet, presenterer noen sentrale former for likemannsarbeid, og trekker fram perspektiver som bidrar til å forstå hvorfor denne form for organisasjonsarbeid er viktig. Artikkelen baseres på ulike studier av likemannsarbeid over flere år.

Vi trenger alle noen å lene oss mot, noen som er der for å støtte når hverdagen oppleves i oppoverbakke, når utfordringene blir for store til å møte dem alene.

Å være i samme båt, og å bli møtt og forstått med bakgrunn i egenbaserte erfaringer, danner grunnlaget for det som i internasjonal litteratur ofte betegnes som likemannsstøtte (peer support), en virksomhet med lange tradisjoner, ikke minst i funksjonshemmedes organisasjoner, i Norge så vel som i andre land. Her til lands fikk likemannsstøtten en skarpere profil og ble mer systematisk organisert etter at regjeringens første handlingsplan for funksjonshemmede (1990-1993) førte til et eget *likemannstilskudd* på

statsbudsjettet i 1990⁹. Den organiserte likemannsstøtten betegnes i Norge som *likemannsarbeid*.

Artikkelen vil gi svar på følgende spørsmål: Hva er likemannsarbeidets sentrale prinsipper? Hva er likemannsarbeidets utforminger, og hvilken betydning kan likemannsarbeidet ha? Avslutningsvis vil artikkelen også ta opp likemannsarbeidets utfordringer.

Funksjonshemmedes organisasjoner:

Et mangfold

Funksjonshemmedes organisasjoner utgjør et ulendt foreningslandskap, med markante forskjeller hva gjelder historie, status i samfunnet, medlemsstørrelse og økonomi. De representerer en tradisjonsrik og

bredt sammensatt organisasjonsflora. Det har vært en sterk vekst i antall organisasjoner etter at myndighetene etablerte et eget driftstilskudd for funksjonshemmedes organisasjoner i 1982 og et likemannstilskudd i 1990 (Prytz og Olsen 2007). Organisasjonene som er dannet de siste tiåra er i det alt vesentlige små og diagnoserelaterte, med fokus på behandling og medisinske tilbud. Det brede sosialpolitiske engasjementet finner en hovedsakelig i de eldre organisasjonene som har en infrastruktur som gjør det mulig med en politisk beredskap. Likemannsarbeidet på den andre siden har blitt en sentral organisasjonsaktivitet i så vel små som store organisasjoner (Prytz og Olsen 2007).

Likemannsarbeidet: prinsipper og betingelser

At det oppleves som støtte og trøst å møte andre i samme båt, synes å være et universelt fenomen, og prinsippene bak *like hjelper like* har historiske røtter tilbake til sosiale støttegrupper slik de tok form under frimurernes organisasjonsoppbygging på 1500-tallet (Barak, Boniel-Nissim og Suler 2008). I Norge kan prinsippene bak det formaliserte likemannsarbeidet spores tilbake til betydningen av det sosiale fellesskapet som mange funksjonshemmede opplevde på spesialskolene, og som på slutten av 1800-tallet og først på 1900-tallet ga støtet til etableringen av de første organisasjonene av de funksjonshemmede selv.

Det uformelle sosiale fellesskapet har fortsatt stor betydning. Å komme sammen i ulike aktiviteter, det være seg medlemsmøter, turer eller styrearbeid, representerer et *støttende samhold* som er viktig for svært mange. Disse aktiviteter vil normalt ikke utløse likemannsmidler; de defineres inn under ordinær organisasjonsvirksomhet og skal dekkes av organisasjonenes driftsmidler.

Hva som kunne utløse likemannsmidler opplevdes uklart de første åra, og mange organisasjoner mente det var vanskelig å trekke opp grensene mellom ordinært organisasjonsarbeid og likemannsarbeid. Sosialdepartementet ga derfor i 1994 ut en veileder som definerte det *organiserte* likemannsarbeidet på denne måten:

Likemannsarbeid er en samhandling mellom mennesker som opplever å være i samme båt, eller noenlunde i samme livssituasjon, og hvor selve samhandlingen har som mål å være en hjelp, støtte eller veiledning partene i mellom. [...] Det bærende prinsippet i likemannsarbeidet er at det bygger på en aktiv og målrettet bruk av egenbasert erfaring. Én av dem som inngår i samhandlingen har en lengre og mer bearbeidet erfaring enn de øvrige. Denne personen blir gjerne kalt likemann. (Olsen og Rossholt 1994¹⁰).

Reviderte versjoner av veilederen har holdt fast på denne forståelsen. Det har også vært en forståelse både fra departementet og fra organisasjonene at likemennene skal få en skolering hvor de blir kjent med viktige sider ved organisasjonens likemannsarbeid og viktige krav til det å være en god likemann.

Det organiserte likemannsarbeidet kommer til uttrykk enten som en-til-en relasjon eller i grupper, ansikt til ansikt, eller på avstand via telefon eller internett. Besøktjenester i behandlingsinstitusjoner eller i hjemmet, telefontjenester og ulike former for likemannssamlinger er eksempler på sentrale likemannstilbud. Med dagens elektroniske muligheter har også internett blitt en sentral arena.

I enkelte organisasjoner inkluderes *selvhjelpsgrupper* som en del av likemannstilbudet, i de fleste tilfeller uten noen grunnleggende diskusjoner om hva som er eventuelle forskjeller mellom selvhjelpsgrupper og det organiserte likemannsarbeidet. Enkelte – både innenfor og utenfor funksjonshemmedes organisasjoner – vil nok hevde at selvhjelpsprinsippet ikke ivaretas i likemannsarbeidet fordi man i det sistnevnte baserer seg på at minst én av deltakerne skal ha en lengre og mer bearbeidet erfaring (likemannen). En sentral forskjell mellom selvhjelpsgrupper og dagens likemannsarbeid er *tidsfaktoren*. Mens selvhjelpsgrupper normalt vil gå over tid, vil det aller meste av det som tilbys av likemannsarbeid være her-og-nå-tilbud, og ytterst sjelden et tilbud som strekker seg over flere møter, hva enten det er tale om et likemannsarbeid en-til-en eller i grupper og samlinger.

Mens en i litteraturen om selvhjelpsgrupper eller støttegrupper framhever myndiggjøring eller empo-

werment som en antatt eller ønsket gevinst (Stang og Mittelmark 2008, Barak, Boniel-Nissim og Suler 2008), vil en innenfor det vanlige likemannsarbeidet (besøks-tjenester, telefontjenester og samlinger) i kun beskleden grad operere med disse begrepene.

Likemannsstøtte: et internasjonalt fenomen

Funksjonshemmedes organisasjoner i en rekke land vektlegger medlemmenes egenbaserte erfaring, med ønske om at den skal kunne komme andre til gode. I Danmark og Sverige finner en at frivillige besøkere og frivillige konsulenter som selv har en funksjonsnedsettelse støtter og hjelper andre på en måte som likner det norske likemannsarbeidet, dog uten samme krav til organisering, og uten statlig finansiering.

I engelske og amerikanske organisasjoner er *peer support* det begrepet som kommer nærmest det vi kaller likemannsarbeid. Det inkluderer «visitor programs», det vil si ulike former for besøkstjenester, «telephone-based peer support» og ulike former for «peer support groups». Det typiske med peer support-aktiviteter både i England og USA, er at dette er tiltak som ofte er direkte knytta opp mot rehabiliteringsinstitusjoner og sykehus. Likemennene som betegnes som peer supporters eller visitors eller groupleaders, avhengig av hva aktiviteten går ut på, vil ofte få sin skolering ved det sykehuset som initierer likemannsstøtten, av det medisinske personalet. Det er ikke nødvendigvis noen kopling mellom behandlingsstedet og de aktuelle organisasjoner av funksjonshemmede, men det er også eksempler på at sykehus i skolering av peer support'ere benytter et opplegg som er utarbeidet av funksjonshemmedes organisasjoner (Reuille 2004).

Artikkelens empiriske grunnlag

Til grunn for denne artikkelen ligger studier av likemannsarbeidet i funksjonshemmedes organisasjoner som forfatteren har deltatt i over en tidsperiode på nærmere tjue år; studier med så vel kvantitative som kvalitative data, med deltakelse av et stort antall organisasjoner. Artikkelen baserer seg på en vurdering av likemannsarbeidet fra 1992/1993 (Olsen 1993), en vurdering foretatt fem år senere (Olsen 1998), og en vurdering i 2009 (Olsen og Strand 2009).

Sistnevnte studie skilte seg ut fra de tidligere vurderings- og kartleggingsarbeidene forfatteren hadde deltatt i ved at den var mindre forskerstyrt og i langt større grad et faglig samarbeid mellom forskerne og et utvalg representanter fra funksjonshemmedes organisasjoner.

Det trekkes også veksler på en bredt anlagt brukerstudie av funksjonshemmedes organisasjoner fra 1993/1994 (Olsen i samarbeid med Langeng 1994), hvor likemannsarbeidet inngikk som en sentral del av studien, og en kartleggingsstudie av funksjonshemmedes organisasjoner fra 2006 (Prytz og Olsen 2007) hvor deler av studien omfattet likemannsarbeidet.

Protokoller fra Fordelingsnemndas tildeling av likemannsmidler for åra 2008 og 2009 er gjennomgått. Disse gir informasjon om hva organisasjonene har oppgitt som sentrale likemannsområder, hvor mye de søker om og hva fordelingsnemnda har sagt ja til. Av protokollene framgår det også om nemnda har hatt merknader til organisasjonens søknad og hva merkningene går ut på.

I tillegg til de nevnte studiene, bygger artikkelen på systematiske oppsummeringer fra arbeidsseminarer, kurs og likemannssamlinger hvor forfatteren har deltatt, og på en gjennomgang av internasjonale studier på feltet de siste ti åra. Samla gir dette en bredt anlagt kunnskap om likemannsfeltet. De ulike metodene og informasjonskanalene som er benyttet, og den lange tidsperioden, har gjort det mulig å følge likemannsarbeidets utviklingstrekk, muligheter og utfordringer.

LIKEMANNSARBEIDETS UTFORMINGER

Med utgangspunkt i likemannsvurderinga fra 2009 (Olsen og Strand 2009) vil jeg presentere noen sentrale likemannstilbud, deres utforminger og utfordringer. Presentasjonen dekker ikke mangfoldet som likemannsarbeidet representerer.

Besøkstjenester i sykehus

De etablerte besøkstjenestene er ofte organisert langs to hovedformer. Den første modellen er at sykehuset etter avtale med pasienten tar kontakt med organi-

sasjonen. Skal en slik ordning fungere optimalt, må de ansatte være oppmerksomme på organisasjonens tilbud, og det må inngås gode avtaler om besøkstjenesten. Det er avgjørende at sykehuset vet *hvem* de kan kontakte, og at de faktisk når fram til vedkommende når det er nødvendig.

Den andre modellen er at organisasjonens besøkere har faste turnuser på sykehusene. Det betyr at likemennene kommer på faste dager, og sykehuset informerer de aktuelle pasientene når besøkere er å treffe. Avtalene som inngås mellom organisasjon og sykehus varierer. Det er lokale ordninger som gjelder.

Møtet mellom besøker og pasient kan etter avtale med avdeling og pasient også finne sted på pasientens rom. Det er vanlig at besøkere går to og to sammen, og at nye besøkere har en fadder.

Besøkstjenester i hjemmet

Kun et fåtall organisasjoner satser på besøkstjenester i hjemmet. Hørselshemmedes Landsforbund (HLF) og Norges Blindeforbund (NBF) har det mest systematiserte opplegget. HLF startet besøkstjenesten, gjerne kalt *hørselshjelpsordningen*, som en reaksjon på manglende rehabiliteringstilbud og som følge av den dårlige opplæringa tunghørte fikk i bruk og stell av høreapparater (Vanem 2005:8). I 2005 var det om lag 40 prosent av norske kommuner som benyttet HLFs hørselshjelpsordning (Eilertsen 2005). Likemannskartlegginga fra 2009 bekreftet at det fortsatt gjenstår mye før et godt offentlig tilbud er på plass.

Hørselshjelperne i HLF tilbyr tjenester i folks hjem, på medlemsmøter eller ved at hørselshemmede oppsøker hørselshjelperen. Det vanlige er at den hørselshemmede ringer (ofte etter oppmoding fra helsepersonell) og inviterer hørselshjelperen hjem.

I Norges Blindeforbund er besøkstjenesten ett av forbundets mest kjente tilbud. Besøkeren skal være en støttende samtalepartner, dele sine erfaringer, veiledede den synshemma i bruk av praktiske hjelpemidler, og motivere vedkommende til å delta på et av NBFs rehabiliteringskurs. «Vi er både sjelsesørgere og selgere på en og samme tid» var karakteristikken en av besøkere ga. Men å «selge» forbundets tilbud var ikke van-

skelig, for det var noe besøkere selv hadde erfart som et gode.

HLF og NBF har en sterk organisering av besøkstjenesten både sentralt og i de lokale ledda.

Telefontjenester

Selv om telefonen er satt under hardt press av en rekke elektroniske medier, er den fortsatt et effektivt kommunikasjonsmiddel. Folk får muligheten til å stå fram uten å synes, noe som kan være viktig for mange. I tilknytning til den første likemannsevalueringa, framholdt en likemann at telefonkontakt kunne sammenliknes «med en katolsk skriftestol». Innringeren kunne betro seg til en «ikke-person», uten å bli senere konfrontert med sine uttalelser (Olsen 1993).

Telefonkonferanser er ikke uvanlige i funksjonshemmedes organisasjoner, men lite brukt i likemannsarbeidet. Vision Australia har innenfor sitt frivillighetsarbeid med blinde og svaksynte benyttet telefonkonferanser som et sentralt virkemiddel i formidling av informasjon, men også som et ledd i emosjonell støtte. Så vidt vites var Vision Australia den første blindeorganisasjonen som startet opp en såkalt likemannstelefon (social support telelink) i 1979 (Milner 2003).

Telefonen er et krevende hjelpemiddel. En telefonsamtale fordrer et høyere presisjonsnivå enn samtaler ansikt-til-ansikt hvor alle sansene kan bringes inn i relasjonen. For en likemann krever dette en særskilt evne til å lytte.

Telefontjenestene er oftest organisert ved at likemennene oppgir sine telefonnumre i medlemsblad og/eller på organisasjonenes hjemmesider. Stadig flere organisasjoner har imidlertid etablert et sentralt telefonnummer, og begrunner det med at folk kvier seg for å ringe private numre. Sentralisering gjør også koordinering av tjenesten bedre. Ved å sette opp vaktlister og ved at flere betjener telefonen, kan organisasjonen sørge for en så god match mellom innringer og likemann som mulig.

Likemannssamlinger

De første åra etter at likemannsmidlene ble introdusert var likemannssamlinger noe som i første rekke

fant sted i de minste organisasjonene. Det hele var løst organisert, og likemannsarbeidet hadde kun unntaksvis status utover sosialt samvær (Olsen 1993). I dag har flertallet av organisasjonene samlinger som et sentralt likemannstilbud. La meg nevne fire former for samlinger.

Det er for det første *familiesamlingene*, som er relativt vanlige i foreldreorganisasjoner, det vil si foreninger hvor det er et barn som har en funksjonsnedsettelse; ikke sjelden kan det være tale om en sjelden diagnose. Ofte inviteres også besteforeldre, og det er en stadig større oppmerksomhet rettet mot søsken som tilbys egne opplegg. Etter hvert som barna vokser opp, vektlegges også særskilte *ungdomssamlinger*.

Et stort antall barn som tidligere ikke ville overlevd barneåra på grunn av sin alvorlige funksjonshemming, blir i dag ungdommer og voksne. Denne positive utviklinga gjør det naturlig at flere organisasjoner kan ha familiesamlinger hvor funksjonshemmede på tvers av generasjoner treffes. Det kan by på emosjonelle utfordringer. En kvinne med dysmeli fortalte at da hun for første gang som voksen var med på en familiesamling, ble det en sterk opplevelse. «Jeg ble kastet inn i min egen barndom igjen» (Dysmelisten nr. 3, 2008).

For det andre er det *pårørendesamlinger* hvor fokus særlig er på voksne pårørende, ofte en ektefelle. Samlingene synes å være særlig aktuelle når et familiemedlem har en degenerativ lidelse, eller det er tale om et funksjonstap som medfører personlighetsendringer eller fører til intellektuell svikt. Det inviteres også til samlinger hvor paret er i fokus; ektefellen kan ha en kreftdiagnose eller det er tale om et fysisk funksjonstap som forverres.

En tredje form for likemannssamlinger rettes inn mot *diagnostiske undergrupper*. Dette synes mest aktuelt i organisasjoner hvor det inngår diagnosegrupper som er så vidt ulike at det samme opplegget ikke passer for alle.

Den fjerde formen jeg skal nevne er samlinger hvor sorg er det som binder deltakerne sammen. En funksjonshemming kan føre sorg med seg, og i noen organisasjoner er døden et sentralt tema. I Foreningen for hjertesyke barn (FHB) er *sorgsamlinga* den sentrale like-

mannsaktiviteten. I forkant blir deltakerne bedt om gi en del informasjon, om seg selv som foreldre og om det barnet de har mistet. Det legges stor vekt på matching og informasjonene brukes aktivt ved sammensetning av gruppene.

Nettforum

En rekke nettfora og «pratelinjer» er etablert i organisasjonene. Dette er viktige tilbud, ikke minst for mennesker som på grunn av en funksjonshemming har problemer med å formidle seg på en god og flytende måte gjennom språket.

Flere organisasjoner er redde for at medisinsk informasjon skal flyte fritt (Olsen og Strand 2009), men forskning på nettbaserte grupper med pasienter som til daglig bruker mye medisin, viser at frykten for feilaktige informasjoner ofte er overdreven (van Uden-Kran m.fl. 2009).

Internett knytter folk sammen også på tvers av geografiske avstander, og gir i så måte unike muligheter. Potensialet er klart større enn det organisasjonene har klart å utnytte, men den kvalitetssikring som den skolerde likemannen skal borge for, har det så langt vært vanskelig å få til i den nettbaserte likemannsstøtten (Olsen og Strand 2009).

LIKEMANNSARBEIDETS BETYDNING

Jeg vil i denne delen av artikkelen rette oppmerksomheten mot den kunnskapen vi har om likemannsarbeidets betydning, og deretter presentere noen teoretiske perspektiver som kan synliggjøre hvilke komponenter som bidrar til at likemannsfeltet er en viktig og meningsbærende sosial arena for mennesker med ulike former for funksjonsnedsettelser.

Kunnskap om likemannsarbeidets betydning

En studie om organisasjonenes betydning for medlemmene (Olsen 1994) viste at likemannsbehovet var mest uttalt i de mindre organisasjonene. Det var ikke organisasjonenes størrelse i seg selv som var viktig, men det var heller organisasjonenes nærhet til medlemmene som var avgjøende; en nærhet som gjerne

utviklet seg hvis diagnosen var sjelden og hadde særtrekk som gjorde det vanskelig å finne forståelse blant utenforstående.

Foreldre til barn med funksjonsnedsettelse erfarer at likemannssituasjoner kan bidra til bedre informasjon (Olsen 2001), og til gjensidig forståelse og til opplevelse av bedre mestring i forhold til barnets sykdom eller funksjonstap (Sullivan 2008, Hasle og Risstubbén 2007, Nicholas og Keilty 2007). «Vi trenger det for å overleve» var en fars svar på mitt spørsmål i 1992 om hva det betydde for ham og hans kone å møte andre foreldre som hadde et barn med den alvorlige stoffskiftesykdommen Spielmeyer Vogt. I 2006 blir likemannsarbeidets betydning understreket på samme måten av andre nøkkelpersoner i organisasjonen (Prytz og Olsen 2007).

Funksjonshemmedes organisasjoner har ulike tilbud som retter seg inn mot barn og unge hvor likemannsstøtte er en sentral del av opplegget. Likemannsstøtten skjer ved at barn med likhet i funksjonshemming møtes og samhandler i ulike aktiviteter. Sommerleire for barn og unge inngår som del av flere organisasjoners likemannsarbeid, dog uten at barn og unge har noe direkte ansvar som likemenn. Intervju med barn i organisasjonenes medlemsblad gir et overbevisende inntrykk av den glede det er for mange barn å komme sammen på denne måten. At det betyr noe å komme sammen med andre med samme type funksjonsnedsettelse kommer også tydelig til syne i et pågående prosjekt hvor fokus er på unge funksjonshemmede i overgangen fra barneskolen til ungdomsskolen.¹⁰⁰

Når mennesker som selv har en funksjonshemming uttaler seg om det å møte en likemann, uttrykker de gjerne betydningen av det å ha kjent det på kroppen, det å snakke samme språk, bli støttet på egne opplevelser, bli klar over at en ikke er alene, og få støtte uten omveier (Olsen 1993, 1994, 1998). Å unngå stigma trekkes fram av mennesker som har en funksjonshemming som har store sosiale konsekvenser (Olsen 1994).

Utover de vurderingsrapporter som er nevnt så langt i artikkelen, er det sparsomt med systematisert kunnskap om det organiserte likemannsarbeidet i Norge, noe som gjør det vanskelig å si noe om den samla

betydningen dette arbeidet har. På bakgrunn av mine egne studier på likemannsfeltet er jeg likevel ikke i tvil om at det å treffe andre med den samme funksjonsnedsettelsen og mennesker i den samme livssituasjonen, har stor verdi. Tilsvarende konklusjon ble trukket av den bredt anlagte vurderingsrapporten av norsk selvhjelp (Hjemdal, Nilsen, Riiser og Seim 1996) som pekte på den positive betydning gjensidighet og fellesskap med sine egne hadde for mennesker som deltok i selvhjelpsgrupper. Intervensjonsstudier av selvhjelpsgrupper, med fokus på kvinner med brystkreft (Stang 2008, Sandaunet 2008) viser at gruppene bidrar til bevisstgjøring, gir kunnskap om sykdom og behandling, og det å dele erfaringer med andre åpner for nye perspektiver på livet til den enkelte.

Også internasjonalt publiserte studier¹⁰¹ understreker den verdi det har for mennesker med nedsett funksjonsevne å treffe andre i samme situasjon; det kan være besøk til nyrepasienter i forkant av dialyse (Hughes, Wood og Smith 2009), internettbaserte støttegrupper for kvinner med brystkreft (van Uden-Kraan m.fl. 2009, Stang 2008), internettbaserte grupper for mennesker med psoriasis (Fox, Rumsey og Morris 2007), likemannstelefon for blinde og synshemma (Milner 2003), eller samtalestøtte til KOLS-pasienter og deres pårørende (Kanervisto, Kaistila og Paavilainen 2007), for å nevne noen få undersøkelser.

Samtidig som en rekke studier viser at likemannsstøtte bidrar positivt hva gjelder støtte og veiledning, refereres det også til mindre positive sider. Disse kan være resultat av manglende kjemi mellom partene, at personene som inngår i likemannsrelasjonen er for ulike med hensyn til funksjonsnedsettelsen eller at de er i ulike faser av sykdomsforløpet. I noen få tilfeller advares det mot støttegrupper (support groups), fordi det er fare for at enkelte personer kan komme til å fungere mentalt dårligere (Uccelli m.fl. 2004).

Samtidig som en rekke studier viser at likemannsarbeid bidrar positivt hva gjelder støtte og veiledning, er det få av dem som har en metodisk design som gjør det mulig å få fram mer spesifikt om likemannsarbeidet (peer support) har effekt i forhold til målbare hel-segevinster, i form av psykologisk eller somatisk hel-

se. De studiene som opererer med før- og ettertesting av deltakerne, og de få undersøkelsene som legger opp til randomiserte kontrollerte forsøk (RCT-studier), kan i liten eller ingen grad påvise målbare helsemessige gevinster (Dale m.fl. 2009, Hoey m.fl. 2008, Macvean, White og Sanson-Fisher 2008), eller det er vanskelig å skille ut hva som eventuelt er den effektive komponenten (van Dam m.fl. 2005).

Med utgangspunkt i vurderinger av helsemessig effekt av nettbaserte støttegrupper, stiller Azy Barak og kolleger (2008) spørsmål om ikke forskere som etterspør terapeutisk effekt, blander kortene og ikke skiller mellom behandling (treatment) og støtte (support). Ifølge Barak vil mange nettbaserte grupper, i motsetning til profesjonelle konsultasjons- og terapigrupper, ha langt større betydning for deltakernes myndiggjøring enn for deres spesifikke helsemessige gevinster. Barak mener effekten av nettgrupper i første rekke er generelle og *uspesifikke* (Barak 2008:1879). Det Barak påpeker vil etter mitt skjønn også gjelde en rekke likemannstiltak slik vi kjenner dem fra norske forhold.

Den mellommenneskelige arena som likemannsarbeidet representerer og den mening det gir å møte andre i samme situasjon, kan for mange bidra til en personlig myndiggjøring som ikke lett lar seg måle i rene effektmål. Det betyr likevel ikke at feltet ikke kunne tjene på en ytterligere vitenskapelig dokumentasjon. Men jeg har vanskelig for å tro at kontrollerte intervensjoner vil kunne fange inn den virkeligheten norske organisasjoner opererer innenfor i sitt likemannsarbeid. Kontrollerte intervensjoner vil på likemannsfeltet – som på mange felt som er i regi av frivilligheten – stå overfor den realitet at jo mer en søker å legge opp til rigorøse studier rent metodisk, jo større avstand blir det mellom intervensjonen og den setting hvor det ordinære tilbudet finner sted.

Teoretiske perspektiver på likemannsarbeidet

Hva er det som gjør at mange har tro på at likemannsstøtte og likemannsarbeid har noe for seg? Troen eller antakelsene om hva som er viktige komponenter i arbeidet, kan være mer eller mindre empirisk belagt,

men den troen man har kan få betydning for hvordan arbeidet legges opp, og i forhold til hva som vektlegges. Jeg vil begrense presentasjonen til tre sentrale ingredienser som framstår som tydelige på bakgrunn av mine egne studier: Likemannens egenbaserte erfaring og egenbaserte kunnskap, likemannsrelasjonen som en treledda relasjon, og muligheten som likemannsarbeidet gir til å sammenlikne seg med andre.

I denne delen av artikkelen vil jeg også peke på betydningen av god kopling (matching) mellom de parter som inngår i en likemannsrelasjon, og mellom det likemannsarbeidet som organisasjonene tilbyr og de behov brukerne har, og til sist den betydning likemannsarbeidet har for den som yter støtte og hjelp.

Den egenbaserte erfaring og kunnskap

Den egenbaserte erfaring er hovedelementet i likemannsarbeidet. I samtaler og intervjuer er dette noe som stadig understrekes. Medlemmer og likemann vektlegger blant annet to forhold ved en relasjon hvor egen erfaringene inngår som det sentrale: *Relasjonens følsomhet og eksemplets autoritet* (Olsen 1994).

Relasjonens følsomhet gir seg til kjenne ved en *stilltiende aksept* av den opplevelsen en person deler med den andre. En kvinne som lider av en revmatisk sykdom forteller at det å treffe andre med den samme sykdommen, gjør at hun ikke må forklare og utdype alt. Den andre *forstår* hva det dreier seg om uten at så mye må sies.

Eksemplets autoritet kommer til syne ved at man i en likemannsrelasjon kan vise andre at det aktuelle problemet er noe man kan arbeide seg igjennom. «Gerd», som lider av en spiseforstyrrelse, forteller om det inntrykket det gjorde da en likemann fortalte om egne opplevelser og om hvordan hun hadde klart å vinne kontroll over sykdommen. Gerd sier det ga henne håp. Hun ser på den andre kvinnen som sitt forbilde i forhold til sin egen kamp for å bli frisk.

At mennesker som møtes har erfaringer fra samme type livssituasjoner, kan gi møtet et innhold som skiller seg kvalitativt fra andre relasjoner. En kvinne som lenge hadde levd med stor angst, forteller at da hun fikk diagnosen, leste hun alt hun kom over. Men, sier

hun, «mye var ikke så lett å forstå», for det var skrevet av fagfolk til fagfolk. Det som kom til å bety noe var å lese om «Marit», en kvinne med angst, som sto fram i et ukeblad. Kvinnen kjente seg igjen; Marits situasjon liknet hennes egen. Etter et halvt år fikk hun kontakt med Marit.

«Det var helt utrolig. Jeg snakka med henne som om hun var en gammel bekjent. Da hun sa at hun forsto hvordan jeg hadde det, at hun kjente seg igjen i det jeg fortalte, da kjente jeg at tårene pressa på. Kanskje gråt jeg litt, jeg husker ikke akkurat. Men jeg husker hvor godt det var, som å komme hjem på en måte (Olsen 1998:3).»

Sitatet peker på kjernen i likemannsarbeidet, nemlig evnen til å forstå den andre, evnen til å lytte til det som blir sagt på en måte som får den andre til å føle seg hjemme. Senere, med den intervjuede kvinnens hjelp og tillatelse, fikk jeg selv mulighet til å møte «Marit». Hun var da skolert som likemann og forteller at det viktigste er å kunne forstå. Hun sier det meget bestemt, og jeg drister meg til å si at det å forstå kanskje er lettere sagt enn gjort. Dette er hennes svar:

«Å forstå, det syns jeg ikke er så vanskelig. Jeg kjenner meg igjen i det de forteller. Ikke fordi det jeg opplevde var akkurat slik de har det, men det er alltid mye som er likt, det er tråder som binder historiene våre sammen. Jeg har på en måte vært der de er. Det er det som gjør at jeg kan forstå. Jeg tror jeg kan forstå det på ordentlig. Det er ikke noe jeg har lært, det er noe jeg har levd.»

På hver sine måter gir kvinnene innhold til den egenbaserte erfaring: gjenkjenning, forståelse, imøtekommenhet og interesse. Egenbaserte erfaringer fra det samme livsfeltet gjør at historiene til de involverte bindes sammen. Gjennom skolering og oppfølging er det et mål for organisasjonene at likemannens egenbaserte erfaring skal utvikles til en reflektert egenbasert kunnskap.

En av de første som benyttet begrepet egenbasert kunnskap (experiential knowledge) var Thomasine Borkman i en artikkel fra 1976 hvor hun introduserte den egenbaserte kunnskapen som et nytt begrep for å analysere selvhjelpsgrupper for mennesker med psykiske lidelser (Borkman 1976). Borkman så på den kunnskapen pasientene hadde ervervet som pasien-

ter som noe distinkt forskjellig fra den kunnskap profesjonelle hadde. At mennesker kom sammen og utvekslet personlige erfaringer, bidro til økt refleksjon, og det kunne oppstå en kunnskap som overgikk den individuelle kunnskapen (Borkman 1976, 1999).

Likemannsdialogen: den treledda relasjonen

Personer som skal si noe om hvorfor det å møte en likemann har vært viktig for dem, går ofte en omvei via deres møte med den travle profesjonelle. Ikke fordi de ikke respekterer betydningen av profesjonell hjelp, men fordi de ofte har savnet dialogen, det vil si samtalen hvor det kan være plass til mer enn «det stykkevis og delte». Noen sitater fra den første likemannsevalueringa tydeliggjør noe av dette. De har senere blitt bekreftet mange ganger.

«De forstår ikke hva vi snakker om når vi snakker om hvordan vi har det. Som profesjonelle kan de nok kjenne igjen symptomene, men mange kan ikke snakke om det slik vi gjør.» (Medlem i Foreningen for søvn sykdommer. 1992.)

«Jeg hadde tusen spørsmål. Det å snakke med andre hjalp meg over kneipa... og på sykehuset sa de bare at «dette skal gå bra», noe jeg ikke trodde på.» (Kvinne som møtte en besøker fra NORILCO, 1992.)

«..., da savnet jeg et menneske som visste hvordan det var, hvordan det føltes, og som ikke fortalte at de og de reaksjonene var normale...» (En forelder som møtte en likemann i Foreningen for hjertesyrkebarn, 1992.)

Det som kommer til syne i disse korte bruddstykkene av våre samtaler, er menneskers behov for å møte andre som som *forstår dem på ordentlig*. Mange ønsker et møte hvor det er plass for følelsene og reaksjonene, og hvor emosjonene får være med inn i relasjonen. Knappt noen har bedre kunnet tydeliggjøre et slikt behov mennesker imellom enn filosofen Hans Skjervheim. I essayet Deltakar og tilskodar fra 1957 analyserer Skjervheim hvordan vi kan møtes i det han betegner som den tre-ledda relasjonen. Det er tale om en relasjon med tre elementer: den andre, meg selv og saken som vi deler mellom oss. De som inngår i relasjonen er subjekter; saken deler de mellom seg, for den er noe

begge er interessert i, og begge parter lar seg engasjere av den andres fortelling og forståelse av sakens beskaffenhet (Skjerveheim 1996). Til grunn for et slikt møte vil det ligge en interesse, et mellomvære som bygger på likeverd.

Likemannsarbeidet på sitt beste vil kunne representere en slik treledda relasjon. Idyllisering er det likevel ingen grunn til. Jeg har møtt mennesker som ikke har opplevd dette, og som mente likemannen i stedet tok over samtalen, og som omskapte møtet til en arena for egne meninger og behov.

Å kunne sammenlikne seg med andre

Det som gjerne betegnes som sosial sammenliknings-teori (Festinger 1954) gir også en forståelse av hvorfor likemannsrelasjoner kan oppleves som betydningsfulle. Teorien har som utgangspunkt at mennesker i første rekke tiltrekkes andre som likner dem selv på en del sentrale områder, eksempelvis alder og utdanning, den samme sykdommen eller det å være i omtrent den samme fasen av sykdommens forløp.

Møter en mennesker med samme diagnose, og vedkommende ser godt ut og ting synes å gå bra, åpner dette for en sammenlikning oppover, og man kan fatte håp og bli optimist. Jeg har møtt mange likemenn som er seg dette bevisst. En besøker med en nyresykdom fortalte at om hun ikke var helt i slag, ba hun en annen ta besøksrunden på sykehuset. Hun ville ikke vise seg fram, for det kunne gi feil signaler. En levertransplantert mann fortalte at han gikk inn i besøks-tjenesten fordi han hadde fått «et nytt liv» etter operasjonen. Han mente det ville gjøre pasientene godt å se ham.

Like mye som en kan sammenlikne oppover, kan en sammenlikne nedover. Ei mor fortalte at hun så hvor heldig hun var om hun sammenliknet seg med mødre til barn som hadde et mye sterkere hjelpebehov (Olsen 2001). Men effekten kan også bli den motsatte. Det er ikke alltid oppløftende å se at andre har det verre enn en selv. Det avhenger av den diagnosen en har, og hvor i sykdomsforløpet en befinner seg. I grupper som går over tid, eksempelvis grupper for kreftsyke, kan det å registrere at andre blir dårligere og at sykdommen forverrer seg, heller få som konsekvens at andre blir eng-

stelige for at det samme kan skje med dem (Stang 2008).

Verdien av å kunne sammenlikne seg med folk som er lik en selv, hva gjelder diagnose og sykdomsforløp, kom tydelig til kjenne på et likemannsseminar hvor jeg deltok. Etter en innledning om likemannsarbeid, kom en ung kvinne bort til meg og sa at hun «i hvertfall ikke skulle etterspørre noe likemannstilbud». Jeg ble overrasket og ba henne utdype. Kvinnen fortalte at hun hadde en sjelden kreftform hvis behandling var usikker. Hun hadde blitt tilbudt å møte en likemann, men vedkommende hadde en kreftform med svært gode prognoser, og hadde optimistisk fortalt at hun regnet med å bli helt frisk. Kvinnen så på meg og sa: «Skjønner du hva jeg mener?» Essensen i hennes utsagn lå i behovet for matching som en viktig betingelse for et godt likemannsarbeid.

Ulike behov. Viktig med «matching» som betingelse for godt likemannsarbeid

Fordi mennesker har ulike behov, vil det være viktig å tenke gjennom hvordan likemannsgrupper settes sammen, hvem som går på besøk til hvem, og hvem som er telefonvakt. Det er det teoretisk optimale. I virkeligheten er dette ikke lett å få til. Studier viser imidlertid hvor viktig det er å bestrebe seg på en så god match som mulig, i selvhjelpsgrupper (Stang 2008), i besøkstjenester (Reuille 2004) og i en-til-en-tjenester (Hughes, Wood og Smith 2009). Det å få til en god match går på det relasjonelle, men også i forhold til de tilbud som utvikles, at de matcher de behov som eksisterer. Skal det være mulig, må en ha kunnskap om behovene og ressurser til å møte dem.

På et medlemsseminar med deltakere med og uten erfaring fra likemannsarbeid, ble jeg bedt om å trekke fram det jeg så som likemannsarbeidets viktigste side. Fordi tidsramma var knapp, valgte jeg kun å fokusere på den mellommenneskelige dimensjonen; det å møte en som forstår, treffe en som har vært gjennom det samme. Mange nikket bekræftende; dette var tydeligvis noe mange mente var viktig. En mann tok ordet og sa meget bestemt at han ikke var interessert «i all denne forståelsen». Han trengte heller ikke informasjon om sykdommen, den kjente han etterhån-

den meget godt. Det han trengte var noen som kunne bistå ham i kampen mot arbeidsgiver som mente han ikke kunne fungere i sin stilling lenger. For denne mannen var altså emosjonell støtte ikke et tilbud som matchet hans behov. Mangel på matching mellom de likemannsaktiviteter som tilbys og de behov medlemmene har, representerer en av utfordringene organisasjonene står overfor.

Betydning også for likemannen

I likemannsarbeidet understrekes det at fokus skal være på den andre. Organisasjonene bør likevel ikke underkommunisere den verdien dette arbeidet kan ha også for likemannen. Først og fremst kommer verdien fram gjennom de relasjoner som utvikles, men flere likemenn peker også på at det nettverk de inngår i som likemenn er viktig for dem. Likemannsfeltet representerer en vennskapsarena for mange.

At det kan være god hjelp i det å hjelpe, er et kjent fenomen. Frank Riessman (1965) introduserte «the 'helper' therapy principle»; et prinsipp som belyser et aspekt også ved likemannsarbeid. Thomas Skovholt har i en artikkel fra 1974 oppsummert den personlige gevinsten folk kan få ved å hjelpe andre. Det han trekker fram samstemmer med det likemenn har pekt på når jeg har bedt dem si noe om hva det betyr for dem å tilby støtte og hjelp. Ifølge Skovholt vil det å tilby hjelp og støtte kunne forsterke følelsen av en mellommenneskelig kompetanse. Å hjelpe noen kan føre til personlig læring, og opplevelse av å bli verdsatt for det en gjør, kan bidra til et positivt og forsterket selvilde (Skovholt 1974).

ORD TIL AVSLUTNING

En funksjonsnedsettelse stiller mennesker overfor mangefasetterte utfordringer, både på det personlige plan og i forhold til byråkrati og behandlingsapparat. Vurderinger av likemannsarbeidet gir et tydelig inntrykk av at arbeidet er viktig for dem som involveres. Over telefon, via nettmøter og e-post, i besøk på sykehus eller i hjemmet og på en rekke ulike samlinger møtes mennesker til samtaler, til utveksling av gode råd og nyttig hverdagsinformasjon. Den egenbaserte

erfaring, opplevelsen av å være i samme båt, skaper et særegent rom for refleksjon og kunnskap.

Fra at likemannsarbeidet på det nærmeste var ukjent for de fleste medlemmene i 1992, har arbeidet en helt annen status i dag. Samtidig som likemannsarbeidet får økt oppmerksomhet i flertallet av funksjonshemmedes organisasjoner, er de samlede ressurser begrenset, både økonomisk og menneskelig. Det diagnostiske mangfoldet som organisasjonene representerer kan ofte ikke følges opp av organisatorisk slagkraft, og store deler av likemannsarbeidet er derfor mer tilbudsstyrt enn behovsstyrt. Dette er i hovedsak et ressursspørsmål, men også et interessedspørsmål, hvor innarbeida vaner fra organisasjonenes side tidvis skygger for nye tilbud og nye innretninger på arbeidet. Det kan også skyldes at kunnskapen om medlemmenes ulike behov er for lite systematisert i mange organisasjoner.

Utfordringene i likemannsarbeidet kommer til syne i overordna strukturelle forhold, innad i den utøvende organisasjonen, og i forhold til den enkelte likemann. Overordna strukturelle utfordringer knytter seg i første rekke til besøkstjenester i sykehus. Behandlinger og medisinske inngrep som tidligere tilsa flere døgn på sykehus, tar ikke bare kortere tid; i mange tilfeller skjer behandlingen poliklinisk. Hvis ressursene i organisasjonen begrenser besøkstjenesten til en gang i uka, vil det kun være mulig å nå fram til et mindre antall pasienter. Den korte liggetida og et generelt krav om effektivitet kan vanskeliggjøre en god samhandling mellom besøk og de ansatte.

Selv om dette er utfordringer som har vært kjent i flere år, er det likevel kun et fåtall organisasjoner som har endret sin praksis. I hovedsak skyldes dette mangel på ressurser, men konsekvensen kan bli en besøkstjeneste som er mer basert på det foreliggende tilbudet enn på pasienters behov.

Utfordringer innad i funksjonshemmedes organisasjoner er sammensatte, men kan i grove trekk analyseres langs dimensjonene økonomi, menneskelige ressurser, rekruttering og ansvars plassering: Økonomien er for stram i forhold til de behov som skal dekkes, de aktuelle aktive har allerede for mye, rekruttering av nye aktive er vanskelig og ansvaret for likemannsarbeidet

påhviler de få. I alle frivillige organisasjoner er ildsjelen den uunnværlige hedersperson. Men også ildsjeler har ei helse å ta vare på, og slitasjen viser seg å være stor i mange foreninger.

Interessen for det frivillige arbeidet har endret karakter, og flere organisasjoner peker på at rekruttering av likemenn er vanskelig. Det er også problemer med å følge dem opp på en god måte, og de slipper til før de har fått sin egen sykdom eller funksjonshemming tilstrekkelig på avstand.

Folks kommunikasjons- og informasjonsmuligheter har blitt radikalt endret gjennom den omveltning som internett og ulike sosiale medier representerer. I forhold til funksjonshemmedes organisasjoner har vi begrenset kunnskap om hvordan disse ulike endringene influerer på medlemmenes interesseprofil.

Det organiserte likemannsarbeidet er kommet for å bli, men funksjonshemmedes organisasjoner har fortsatt en vei å gå før de til fulle kan utnytte det potensialet som kan ligge i denne organisasjonsvirksomheten.

NOTER

- I) Det var de første åra en prøveordning, men etter en evaluering ble likemannsarbeid etablert som et permanent tilskudd over statsbudsjettet. At denne formen for organisasjonsarbeid tillegges en slik vekt at det har sin egen post på statsbudsjettet er unikt, og det kjennes ikke til tilsvarende ordninger fra andre land.
- II) Veilederen kom i etterkant av to vurderinger av organisasjonenes likemannsarbeid (Olsen 1993, Olsen i samarbeid med Langeng 1994).
- III) «Å være der det skjer», et pågående delprosjektet under hovedprosjektet *Profesjonsutøvelse og barns deltakelse i barnevernet* ved Høgskolen i Oslo, ledet av professor Liv-Mette Gulbrandsen.
- IV) Her refereres kun studier fra år 2000 og framover.

SUMMARY

The article draws attention to peer support within Norwegian organizations of disabled people. Likemannsarbeid is the Norwegian term for peer support which could be translated into «peer supporter's work» and refers to an arena for sharing of experiences, where the individuals' experiential knowledge is the basis for support and help to disabled people. Peer support has a long tradition within organizations of disabled people. In Norway, however, the peer support work came into sharper focus as this activity was given state support and funding from 1990 onwards. The peer support activity takes place in one- to-one settings or in groups, face-to-face, by telephone or in online support groups. The article presents the organizational and theoretical framework of the peer support work, and the perspective is to understand why peer support work is of importance to people with disabilities.

REFERANSER

Barker, Kristin (2008) Electronic Support Groups, Patient-Consumers, and Medicalization: The case of Contested Illness. *Journal of Health and Social Behavior*, vol. 49, side 20-36.

Barak, Azy, Meyran Boniel-Nissim, John Suler (2008) Fostering empowerment in online support groups. *Computers in Human Behavior*, vol. 24, side 1867-1883.

Barak, Azy og Yael Sadovsky (2008) Internet use and personal empowerment of hearing-impaired adolescents. *Computers in Human Behavior*, vol. 24, nr. 5, side 1802-1815.

Borkman, Thomasine (1999) *Understanding Self-Help/Mutual Aid: Experiential Learning in the Commons*. Rutgers University Press, New Brunswick.

Borkman, Thomasine (1976) Experiential knowledge: a new concept for the analysis of self-help groups. *Social Services Review*, vol. 50, side 445-456.

Dale, Jeremy, Isabela Caramlau, Jackie Sturt, Tim Friede, Rosemary Walker (2009): Telephone peer-delivered intervention for diabetes motivation and support: The telecare exploratory >>

- RCT. *Patient Education and Counseling*, vol. 75, side 91-98.
- Dysmelisten nr. 3, 2008.
- Eilertsen, Rune T.** (2005): *Tilbudet til hørselshemmede i kommunene. Kartlegging blant rehabiliteringsansvarlige i norske kommuner*. Rapport utarbeidet for SHDir av MMI Univero.
- Festing, Leon A.** (1954) Theory on Social Comparison Processes. *Human Relations*, nr. 7, side 411-16.
- Fox, Fiona, Nichola Rumsey og Marianne Morris** (2007) «Your skin is the thing that everyone sees and you can't change it»: Exploring the appearance-related concerns of young people with psoriasis. *Developmental Neurorehabilitation*, vol. 10, nr. 2, side 133-141.
- Hasle, Bente og Esther Risstubben** (2007) *Selvhjelp for pårørende*. Arbeidsnotat nr. 2006. Høgskulen i Volda og Møreforskning Volda.
- Hjemdal, Ole K., Sigrun Nilsen, Bjørn Riiser og Sissel Seim** (1996) *Kunsten å løfte seg etter håret. Om selvhjelp i Norge*. HiO-rapport nr. 3. Høgskolen i Oslo.
- Hoey, Louisa M. m.fl.** (2008): Systematic review of peer-support programs for people with cancer. *Patient Education and Counseling*, vol. 70, side 315-337.
- Hughes, Jane, Eleri Wood og Gaynoe Smith** (2009): Exploring kidney patients' experiences of receiving individual peer support. *Health Expectations*, vol. 12, side 396-406.
- Kanervisto, Merja, Tiina Kaistila og Eija Paavilainen** (2007): Severe chronic obstructive pulmonary disease in a family's everyday life in Finland: Perceptions of people with chronic obstructive pulmonary disease and their spouses. *Nursing & Health Science*, vol. 9, nr. 1, side 40-47.
- Macvean, Michelle L., Victoria M. White, Rob Sanson-Fisher** (2008): One-to-one volunteer support program for people with cancer. A review of the literature. *Patient Education and Counseling*, vol. 70, side 10-24.
- Milner, Kim** (2003): People with low vision learning to assist and support others to their sight loss through teleconferencing. *Visual Impairment Research*, vol. 4, nr. 2, side 107-112.
- Nicholas, David B. og Krista Keilty** (2007): An Evaluation of Dyadic Peer Support for Caregiving Parents of Children with Chronic Lung Disease Requiring Technology Assistance. *Social Work in Health Care*, vol. 44, nr. 3, side 245-259.
- Olsen, Bennedichte og Åsta Tale Strand** (2009): Likemannsarbeidet i funksjonshemmedes organisasjoner. Utforming og utfordringer. HiO-rapport 2009, nr. 21. Høgskolen i Oslo.
- Olsen, Bennedichte og Nina Rossholt** (2004) *Å være i samme båt. Likemannsarbeid i funksjonshemmedes organisasjoner*. Oslo: Sosialdepartementet.
- Olsen, Bennedichte C. Rappana** (2001) *Med barnet i hverdagen. Omsorgserfaringer til foreldre til barn med cerebral parese*. HiO-rapport 2001, nr. 4.
- Olsen, Bennedichte C. Rappana** (1998) *Støtte blant sine egne... Likemannsarbeidet i funksjonshemmedes organisasjoner*. HiO-rapport 1998, nr. 1.
- Olsen, Bennedichte C. Rappana** i samarbeid med Per Inge Langeng (1994) *Mangfold og muligheter. En brukerstudie av funksjonshemmedes organisasjoner*. NotaBene, Norges kommunal- og sosialhøgskole, 1994:5.
- Olsen, Bennedichte C. Rappana** (1993) «Den vet best hvor skoen trykker...» *Likemannsarbeid i funksjonshemmedes organisasjoner. En vurdering*. NotaBene, Norges kommunal- og sosialhøgskole, 1993:1.
- Prytz, Knut og Bennedichte C. R. Olsen** (2007) *Fra likestillingskamp til likemannsarbeid. En kartlegging av funksjonshemmedes organisasjoner*. IS-1495. Rapport. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.
- Riessman, Frank** (1965): The Helper Therapy Principle. *Social Work*, vol. 10, side 29-38.
- Reuille, Rae** (2004) An Evaluation of the Moffitt Cancer Center's Laryngectomy Visitor program. *The Journal of Oncology Management*, vol. 13, nr. 1, side 1-18.
- Sandaunet, Anne-Grete** (2008) *Keeping up with the new health carer user: The case of online-help groups for women with breast cancer*. Dr.grad. Universitetet i Tromsø.
- Skjervheim, Hans** [1957] (1996): *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Oslo: Aschehoug.
- Skovholt, Thomas M.** (1974) The Client as Helper: A means to Promote Psychological Growth. *Counseling Psychologist*, vol. 4, nr. 3, side 58-62.
- Stang, Ingun og Maurice B. Mittelmark** (2008) Learning as an empowerment process in breast cancer self-help groups. *Journal of Clinical Nursing*, vol. 18, side 2049-2057.
- Sullivan, Claire F.** (2008) Cybersupport: Empowering Asthma Caregivers. *Pediatric Nursing*, vol. 34, nr. 3, side 392-401.
- Uccelli, M., Messmer, L., Mancuso Mohr, M.A. Battaglia, P. Zagami og D.C. Mohr** (2004) Peer support groups in multiple sclerosis: current effectiveness and future directions. *Multiple Sclerosis*, nr. 10, side 80-84.
- Van Dam, Henk A., Frans G. van der Horst, Lut Knoops, Richards M. Ryckman, Harry F.J.M. Crebolder, Bart H.W. van den Borne** (2005) Social support in diabetes: a systematic review of controlled intervention studies. *Patient Education and Counseling*, vol. 59, side 1-12.
- Vanem, Anne Th.** (2003): *Frivillighetens kritiske faser*. En studie av frivillighetens vilkår, med Hørselshemmedes Landsforbunds (HLF) hørselshjelpsordning som case. Rehabilitering 2002/3/0103, Oslo.
- van Uden-Kraan, C.F., C.H.C. Drossaert, E. Taal, E.R. Seydel, M.A.F.J. van der Laar** (2009): Participation in online patient support group endorses patients' empowerment. *Patient Education and Counseling*, vol. 74, side 61-69.

Fortellinger som kunnskapskilde

Jorunn Vindegg disputerte 21. juni for graden ph.d. i profesjonsstudier med avhandlingen *Å forstå en familie: Fortellinger som kunnskapskilde i sosialarbeideres profesjonelle yrkesutøvelse*. Den handler

om kunnskap og kunnskapsanvendelse i sosialarbeideres profesjonelle yrkesutøvelse: Hva slags kunnskap trekker sosialarbeidere veksel på i barneverntjenesten? På hvilken måte får barn og foreldre kunnskap om eget liv betydning i sosialarbeidernes vurderinger og tilnærminger?

Det empiriske materialet består

av 41 intervjuer med sosialarbeidere og barn og foreldre.

Når karaktertrekk ved mødrene kobles sammen med informasjon om mødrenes egen oppvekst, er det klare tendenser

til at fortiden blir forstått som en determinerende faktor som bidrar til å forsterke den egenskapsorienterte kategoriseringen. Når de profesjonelle i sine fortellinger velger å legge hovedvekten på de sosiale og profesjonelle handlingene, rettes blikket i større grad mot det som oppfattes positivt ved mødrenes omsorgspraksis. Studien viser

at når en kausalpreget tankegang erstattes av et mer utviklingsorientert fokus, utvikles alternative forståelser gjennom den samhandlingen som det fortelles om.

Analysen av barneintervjuene viser at sosialarbeiderne kan være så opptatt av å beskytte barna at de ikke får tak i hvordan barna selv posisjonerer seg. Barna synes å gi mening til det som har skjedd på en annen måte enn det de voksne fanger opp. Dermed blir det et viktig kvalifiseringstiltak å forbedre både studenters og praktikeres evne til kritisk refleksjon over profesjonell kunnskap og praksis, påpeker Vindegg.

Klasseblikk på barnevern

Bente Heggem Kojan forsvarte tirsdag 31. mai 2011 sin ph.d.-grad i faget sosialt arbeid ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), med avhandlingen *Klasseblikk på et barnevern i vekst*.

Avhandlingen belyser hvordan klasse og status virker inn på forekomst av klientskap i barnevernet, og begrepene klasse og status brukes som mål på ulikhet. Med ulikhet forstås at noen individer og grupper har tilgang til flere goder og muligheter enn andre. Studien forsø-

ker å integrere betydningen av klasseulikhet i forhold til mikronivået, hvordan vi tenker og handler, og samfunnsmessige strukturer, hva vi har og hvordan vi posisjonerer oss ut i fra det.

Analysen av barnevernfamiliens klassetilhørighet viser at det er tydelige skilleskiller som avtegner seg i barnevernet.

Overrepresentasjonen av lave klasser er størst i det som kan betegnes som velferdsbarnevernet. Også i kjernebarnevernet finnes tydelige klasseforskjeller.

Nytt tidsskrift

Et nytt nordisk vitenskapelig tidsskrift ser dagens lys. Det heter *Nordic Social Work Research* og skal komme ut to ganger i året. Tidsskriftet er et samarbeid mellom FORSA i Sverige, Danmark, Norge, Finland og Island og forlaget Routledge. Sjefredaktør er Tarja Pösö fra Finland. Med seg har hun Monica Kjørstad fra Oslo som assisterende redaktør og en redaksjonskomité med to representanter fra hvert av de nordiske landene. Les intervju med Kjørstad på side 82.

PROFILEN

Monica Kjørstad

Navn: Monica Kjørstad

Stilling: Førsteamanuensis ved Høgskolen i Oslo

Aktuell med: Co-redaktør av det nye tidsskriftet *Nordic Social Work Research*, som presenterer referee-vurderte forskningsartikler fra nordiske forskere eller om nordiske forhold på engelsk.

Norden til verden

Det er på tide at flere kan få del i den nordiske forskningen om sosialt arbeid, mener Monica Kjørstad.

TEKST: MIA PAULSEN

FOTO: JAN ERIK ØSTLIE

– Hei, det er Fontene som ringer. Vi vil gjerne intervju deg for Fontene Forskning.

– I hvilken sammenheng?

– Det er for Profilen, vår faste spalte som presenterer en forsker for leserne. Et slags saksportrett.

– Men hva er anledningen?

– Det er det nye tidsskriftet, *Nordic Social Work Research* (NSWR). Kan vi treffes en gang i løpet av neste uke?

– Nei, det er umulig. Jeg har muntlig eksamen hele uka.

– På fredag?

– Nei, det går heller ikke. Men jeg vil gjerne fortelle om tidsskriftet.

– Vi har en frist. Etter neste uke er det for seint. Kan vi ta det på telefonen nå?

– OK, vi prøver.

Monica Kjørstad resignerer for det uunngåelige. Men svensk høflighet går hun inn i samarbeidsprosjektet med intervjueren, ikke uten reservasjoner. Hun har solide stockholmske røtter med fartstid i Norge siden 1975, og vet ikke helt hva hun skal svare når jeg spør om hun er norsk eller svensk. «Nordisk», sier hun.

Med sitt nordiske blikk hadde hun gode forutsetninger for å utrede et engelskspråklig tidsskrift for nordiske forskere på sosialt arbeid.

Større nedslagsfelt. – Det vil gi nordiske forskere et større nedslagsfelt for sin forskning. Det er mye interessant forskning om sosialt arbeid i Norden, men den er lite tilgjengelig internasjonalt på grunn av språket, sier Monica Kjørstad.

Første nummer kom i mai under overoppsyn av redaktør Tarja Pösö ved Tampere-universitetet i Finland og co-redaktør Monica Kjørstad. De ønsket en utgiver i England. Det ble Taylor and Francis, som er en del av Routledge-gruppen (www.tandf.co.uk/journals/titles/2156857X.asp).

NSWR fyller et hull, mener hun. Bladet skal formidle forskning av høy kvalitet ved å trykke referee-vurderte forskningsartikler. Forlaget ønsker artikler om sosialt arbeid i bred forstand, som inkluderer praksis så vel som betingelser og føringer.

Tidligere fantes Nordisk Sosialt arbeid som nordisk samarbeidsprosjekt. Kjørstad sier at hun ikke kjenner til hvorfor det prosjektet ble avsluttet. Men hun mener det fortsatt er behov til stede. For et nordisk tidsskrift om sosialt arbeid på engelsk.

Kjørstad forteller om stor pågang fra folk som vil levere artikler til tidsskriftet.

– Det er begrenset hvor mange artikler fra Norden som blir publisert i internasjonale tidsskrifter, og terskelen der er enormt høy, sier hun.

Første nummer har fire artikler og dekker minst fire nordiske land. Den norske artikkelen er skrevet av Elisabeth Larsen ved Høgskolen i Oslo. Hun skriver om barns erfaringer med hjelpetiltak i barnevernet. Larsen skriver doktoravhandling om barns erfaringer med støttekontakt og besøkshjem.

I tillegg er det en artikkel om postkolonial analyse i sosialt arbeid og en om forholdet mellom idealer og realiteter i praksisfeltet. Den fjerde handler om korte narrativer som kvalitativ tilnærming til effekter av intervensjoner i sosialt arbeid.

FORSA-initiativ. Initiativet til det nye tidsskriftet kom fra de nordiske FORSAene (FORSA står for «For-ening for forskning i sosialt arbeid»), som fortsatt er redaksjonelle utgivere. Monica Kjørstad har sittet to perioder i det norske FORSA-styret.

– FORSA fremmer forskning og utvikling både i utdanningssystemet og praksisfeltet, og FORSA-konferansene er viktige arenaer for kontakt mellom forskning og praksis. Jeg synes det er kvalitet og sus over disse konferansene. Dialogene og diskusjonene flyter ganske naturlig og uformelt, og det synes jeg er verdifullt. Og praktikere er alltid svært velkomne på FORSA-konferansene, sier Monica Kjørstad.

Selv kom hun til forskningen etter mange år som sosionom i praksisfeltet, blant annet som sosialsjef i bydel Bygdøy Frogner i Oslo. En fantastisk jobb, synes hun.

Trives i jobben. – Jeg har jobbet på alle nivåer, og alltid trives i jobben. Men som leder har du størst mulighet for å få konkrete resultater. Du har større innflytelse på beslutningene.

Monica Kjørstad er blitt 64 år, og trives fortsatt på jobben. Hun ser fram til nye spennende tider med omorganisering av avdelingene på Høgskolen i Oslo. Noen pensjonisttilværelse er hun ikke opptatt av. Tvert om: Hun ser for seg en tøff overgang den dagen hun må slutte.

– Å kunne forsørge seg og ha et trygt og helst meningsfylt arbeid er verdifullt for de fleste, tror jeg. I et anstendig samfunn bør det være slik at de som ikke kan jobbe hele tiden, likevel kan ha en akseptabel livssituasjon uten å måtte skamme seg, sier hun.

Arbeidslinja. Akkurat dette poenget tok hun godt vare på i sin doktoravhandling, hvor hun tok for seg implementeringen av arbeidslinja ut fra et kritisk realistisk

perspektiv på sosialt arbeid i forvaltningen. Vilkår for sosialhjelp og de etiske implikasjonene av slike vilkår var et sentralt tema.

– Sosialarbeiderne var svært bekymret over å måtte stille til dels ganske harde vilkår overfor sosialhjelpsklienter i vanskelige situasjoner som trengte mye hjelp.

Sosialarbeiderne opplevde ifølge Kjørstad at de ikke alltid kunne gi et godt nok tilbud.

– Jeg definerte ikke praksis som uforsvarlig. Men sosialarbeiderne hadde noen utfordringer som ikke alltid var lette å håndtere, sier hun, og understreker at hennes doktorarbeid er basert på empiri fra før Nav-reformen.

Håper de besinner seg. – *Hvordan står det til med sosialt arbeid i Nav?*

– Man må være åpen overfor ny organisering og nye sosiale virkeligheter. Men jeg har inntrykk av at Nav legger liten vekt på kunnskap i og erfaring med sosialt arbeid. Jeg tror de er ute og kjører, og håper de besinner seg og ikke tror de må finne opp kruttet på nytt. Det er åpenbart sider ved Nav som må modereres og utvikles og til dels endres. Nav-reformen er et klassisk eksempel på at man tar utgangspunkt i organisasjon i stedet for hvilke arbeidsoppgaver og hvilke mennesker man skal betjene. Dermed begynner man i feil ende.

Klikk. Monica Kjørstad må i et møte. Hun skulle gjerne fortalt litt mer om doktorarbeidet, og om arbeid i sin alminnelighet, men tiden er altfor knapp. Akkurat det kan hun nok etter hvert tenke seg å endre på. Få et langsommere tempo.

Pr. epost er jeg nysgjerrig på hva hun da, den gangen i framtida når hun pensjonerer seg, vil bruke tida på, og hvor.

Det har hun absolutt ikke lagt planer for ennå. Men selvsagt, hun vil gjerne være mer sammen med barnebarn, lese flere bøker, kanskje ta noen kurs.

Og bruke mer tid i Europas storbyer.

– Som gammel Stockholmsjente liker jeg store byer. Men jeg vil fortsatt ha fotfeste i Oslo. Oppleve kultur og gå på ski vinterstid. Det setter jeg pris på etter mange år i Norge.

Inger Jacobsen
Studieleder,
barnevernpedagogutdanningen,
Høgskolen i Sør-Trøndelag
inger.jacobsen@hist.no

Inge Kvaran
Førsteamanuensis,
barnevernpedagogutdanningen,
Høgskolen i Sør-Trøndelag
inge.kvaran@hist.no

Hvordan styrke barnevernfeltet?

Regjeringen har bestemt at det skal legges fram en stortingsmelding om utdanning for velferdstjenestene høsten 2011. Stortingsmeldingen skal ta utgangspunkt i kompetansebehovene i arbeidslivet, med særlig vekt på helse, velferd og omsorg. Et annet utgangspunkt er reformene i barnevernet, Nav-reformen og den vedtatte samhandlingsreformen for helsesektoren.

Kunnskapsdepartementet (KD) har vist sine foreløpige «kort», og de var verre enn vi hadde fryktet. I diskusjonssnotatet de la fram i midten av april, skisseres tre modeller for barnevernpedagog-, sosionom- og vernepleierutdanningene.

- 1) To nye utdanninger: Sosialarbeider; forvaltning og saksbehandling og miljøterapeut.
- 2) Sosialarbeider med fellesgrunn- del (1 eller 2 år) med fordypning/ spesialisering innen områdene: psykisk helse/rus, utsatte familier, barn og unge, psykisk utviklingshemmede/habilitering, eldre, andre målgrupper, forvaltning/saksbehandling.
- 3) Barnevernpedagogutdanning (3 år), miljøterapeututdanning (3 år),

sosionomutdanning, med fordypning som klinisk sosionom eller forvaltningssosionom (3 år)

Kompetansebehovet i barnevernet

KD har ved flere anledninger sagt at NOU 2009:8 om *Kompetanseutvikling i barnevernet* (Befringutvalget) er det viktigste grunnlaget for å dokumentere kompetansebehovet og dermed utdanningsspørsmålet. Bakgrunnen for arbeidet med denne NOU-en var at flere forskningsrapporter hadde vist at det ikke er god nok sammenheng mellom kompetanseutbyttet ved utdanningene til barnevernet og kravene til kompetanse i feltet. Utvalget viser til at kunnskapsbehovene i barnevernet har økt de siste årene, og er bekymret for kvaliteten på kompetansen og

dermed ambisjonene om et kunnskapsbasert og likeverdig barnevern over hele landet.

I rapporten gjennomgås barnevernets ansvars- og problemfelt, og det gis tilrådninger om kompetanse, rekruttering, faglig innhold og kvalitetskrav til studieopplegg for utdanningen til barnevernet. Det dokumenteres behov for en styrket og mer spesialisert kunnskap og kompetanse innen barnevernsfeltet, ikke en generalisttenkning og ensrettet samordning med andre fag og fagfelt. Anbefalinger om master- og doktorgradsstudium og faglig-vitenskapelig kvalitetsutvikling for barnevernsområdet understrekes. Vi vil understreke sammenhengen mellom barnevernets mandat og den kompetansen utvalget har anbefalt skal møte dette samfunnsoppdraget.

Tilrådingene i NOU-en tar først og fremst utgangspunkt i utsatte barns behov og kompetansebehovet i barnevernets yrkesfelt. Barnevernet og utdanningene møter nye utfordringer når det gjelder endringer i barne- og ungdomskulturen, økt kulturell mangfold, fokus på bruk av hjelpetiltak i hjemmet og utvikling av nye og annerledes fosterhjem og institusjonstilbud. Samtidig øker kravene til barnevernsarbeiderens kunnskap og handlingskompetanse overfor barn, unge og deres familier i marginaliserte livssituasjoner. Det trengs mer kunnskap om konsekvensene av at barn og unge lever med seksuelle overgrep og vold og foreldre med rusproblemer og/eller psykiske problemer. Kunnskapen og undervisningen må ha utgangspunkt i forskningsbasert kunnskap og metoder som virker. Dette viser tydelig at både en bredere og mer spesialisert kompetanse innenfor barnevernet er nødvendig, og at det vil gi barn og unge og deres familier mer kvalifisert hjelp. Verken dagens barnevernspedagogutdanning eller sosionomutdanninger svarer godt nok på oppgaven.

Samlebetegnelsen «barnevern-utdanning» benyttes i utredningen, og det omfatter både barnevernspedagogutdanning og sosionomutdanning. En spørreundersøkelse blant 22 av 24 studieledere ved barnevernspedagog- og sosionomstudiene viser at de har en klar innvending mot at: «... utdanningene favner over for mange emneområder uten mulighet for å fordype seg tilstrekkelig, verken i praksisfaget eller i relevante teoretiske fagområ-

der.» Barnevernspedagogutdanningen har barnevernet som sitt viktigste ansvarsområde, og barnevernspedagogene er den største yrkesgruppa både i det kommunale og det statlige barnevernet. Ekspertutvalgets rapport og tilrådninger viser hvorfor en større spesialisering av kompetansen innenfor barnevernet er nødvendig. At det etableres master og doktorgrad i barnevern vil gi mulighet for ytterligere spesialisert og høy kompetanse på barnevernfeltet. Slik anerkjenner de også barnevernet som et eget fagfelt. Videre sies det klart at forskningen skal skje i de miljøene som utdanner til arbeid i barnevernet og dermed komme praksisfeltet og studenter direkte til gode. NOU-en peker på at utviklingen av masterstudium og doktorgradsutdanning i barnevern vil være viktig både for å ivareta forskningen i fagmiljøene og for å skape en større nærhet mellom praksis, utdanning og forskning. I tillegg vil en doktorgrad være viktig for barnevernforskningens relevans og vitenskapelige kvalitet.

Generalist eller spesialisering?

Det pågår, og har pågått en stund, en diskusjon om sammenslåing av sosionom- og barnevernspedagogutdanningen eller andre modeller som er skissert i utspillet til KD. Utdanningenes samfunnsoppdrag, slik det er beskrevet i de nasjonale rammeplanene, er både likt og ulikt. En kan si at det er likt gjennom at begge utdanningene betegnes som sosialfaglige og retter seg mot de marginaliserte i samfunnet.

Dagens barnevernspedagogut-

danning har et målgruppeorientert samfunnsoppdrag. I rammeplanen kan en lese at barnevernspedagogenes hovedoppgave er å sikre og forbedre levekårene for barn og unge. Dagens sosionomutdanning er en generalistpreget sosialarbeiderutdanning som skal kvalifisere for arbeid med sosiale problemer på ulike felt og med ulike målgrupper. Begrunnelsene for ulikt samfunnsmandat for de to profesjonsutdanningene, sist gitt i gjeldende rammeplaner som er fra 1999, er etter vår mening ikke blitt svakere med årene.

Verken dagens barnevernspedagogutdanning eller sosionomutdanninger svarer godt nok på oppgaven de er satt til å løse. Befringutvalget gjør noe med det gjennom sine anbefalinger i utredningen. Sosionomutdanningen med sitt sterke fokus på faget sosialt arbeid har etter vår mening et annet og viktig samfunnsoppdrag. Sosiale problemer er heller ikke på vikende front. De sosialfaglige utfordringene innenfor det flerkulturelle Norge er mange nok for flere enn sosialfagprofesjonene. Hva skal da være sosialarbeiderens særskilte samfunnsoppdrag? Hvis fokuset rettes kun mot sosialfagenes posisjon i velferdsstatens systemer, og ikke mot de marginaliserte i velferds-samfunnet, mener vi at det er feil. Å ikke knytte an en argumentasjon mellom fag, felt og utdanning vil være en strategisk bommert.

Samtidig må kompetanse bygge på basiskunnskap som er av mer varig karakter. Noe av slik basiskunnskap er å finne i de 60 studie-

poengene som er felles i rammeplanene for barnevernpedagog- og sosionomutdanningen. De resterende 120 studiepoengene fordeles seg profesjonsspesifikt. At noen utdanningsinstitusjoner går egne veier på tvers av samfunnsoppdraget kan ikke danne standard for de sosialfaglige utdanningene. Dette viser behovet for nye rammeplaner, men først og fremst opprettelsen av et fagråd, som kan inspirere til faglig utvikling og føre kontroll med utdanningene.

Likhet i utdanningene kan også knyttes til rammeplanenes felles innholdsdel som for de to utdanningene utgjør 60 studiepoeng av de til sammen 180 studiepoengene som er omfanget for hver av de to bachelorutdanningene. 30 av de nevnte 60 studiepoengene er felles for flere av de helsefaglige bachelorstudiene.

Målgruppene for det sosialfaglige samfunnsoppdraget er på de arenaer hvor de til enhver tid befinner seg. Hvis jakten på akademisk posisjon og profesjonskamp mellom de to profesjonsutdanningene, barnevernpedagog og sosionom, får hovedfokus vil verken våre klienter eller vi tjene på det.

Utsatte barn og unge

Barnevernpedagogutdanningen er først og fremst målgruppeorientert. Målgruppen er risikoutsatte barn og unge, samt deres foresatte. Her kan vi være ved sakens kjerne i diskusjonen om en eller to sosialfaglige utdanninger. *Barn er sårbare i kraft av at de er barn*, var åpnings-tittel i forbindelse med Kvarans prø-

veforelesning til doktorgraden for noen år siden. Dette utsagnet er gyldig på tross av at barns rettigheter øker og barns posisjon bedres. Og hvem kan være mer sårbare enn barnevernets barn?

Barnevernpedagogutdanningens samfunnsoppdrag er tydelig og gitt i nasjonal rammeplan. Velferdsstatens legitimitet hviler også på ivaretagelsen av barna, og spesielt de utsatte. Barnevernpedagogutdanningen har fått oppdraget og skal holde stø kurs i kompetansebyggingen for et bedre barnevern i betydningen vern av barn.

Barns rettigheter er blitt styrket i perioden. Fra barnekonvensjonen til dagens inkorporering av den i norsk rett, er det blitt mer og mer tydelig at å gi barn rettigheter har ingen verdi uten at noen forvalter dem til barnets beste. Barn er i utgangspunktet helt avhengige av sine foreldre. Barn som ikke ivaretas godt nok av sine foreldre er prisgitt at andre voksne rundt barnet ser og gjør noe for å bedre barnets situasjon. I de mest alvorlige tilfellene kobles barnevernet inn.

Vi hevder at NOU 2009:8 Kompetanseutvikling i barnevernet er et viktig bidrag i realiseringen av en profesjonsutdanning som har som samfunnsoppgave å forvalte barns rettigheter. Hensynet til barnets beste er nedfelt som et grunnleggende prinsipp for alle beslutninger som omfatter barn. Her dokumenteres behovet for en styrking og mer spesialisert kunnskap og kompetanse innen barnevernsfeltet, og ikke en generalisttenkning og ensrettet samordning med andre fag

og fagfelt. I rapporten gjennomgås barnevernets ansvars- og problemfelt, og det gis tilrådninger om kompetanse, rekruttering, faglig innhold og kvalitetskrav til studieopplegg for utdanningen til barnevernet samt anbefalinger om master- og doktorgradsstudium og faglig-vitenskapelig kvalitetsutvikling for barnevernsområdet. Vi vil igjen understreke sammenhengen mellom barnevernets mandat og den kompetansen utvalget har anbefalt som skal møte dette samfunnsoppdraget.

Anbefalinger for kompetanseløft

Vi er glade for at NOU-en tar utgangspunkt i utsatte barns behov og kompetansebehovet i barnevernets yrkesfelt. Spesielt at søkelyset i så sterk grad er gjort mot styrking av utdanningstilbudet for å fremme barnevernets framtidige kompetanse- og kvalifiseringsbehov, og for å sikre et likeverdig barnevern.

Vi er enige i at det er bekymringsfullt at det er så store variasjoner mellom utdanningene med hensyn til innhold og vektning av de ulike fagområder, praksisordninger og kvalitetssikring av pensum.

Vi støtter forslaget om nasjonal normering av de 14 obligatoriske emnene, og den styrking av fagstillinger ved utdanningsinstitusjonen som må til. Samtidig vil vi understreke betydningen av miljøterapi og aktivitetsfag i utdanningen til barnevernet. Andre sentrale emner som bør gjøres obligatoriske: Barn som utsettes for vold og seksuelle overgrep, barn som lever med

rus og psykiske problemer, barn med minoritetsbakgrunn og barn med erfaring fra krig og forfølgelse. Forslaget om obligatoriske emner mener vi henger nøye sammen med forutsetningene etablert av et nasjonalt fagråd. Fagrådet kan koordinere, normere studieinnholdet og stimulere til bedre studiekvalitet. Opprettelsen av et nasjonalt fagråd ser vi på som nødvendig for at samfunnsoppdraget som utdanningsinstitusjonene har gjennom rammeplanene blir fulgt opp.

Om praksis skriver ekspertutvalget at det skal foregå i autentiske yrkessituasjoner under veiledning av en fagperson med relevant utdanning og yrkeserfaring. Det er ønskelig at studentene får erfaring med arbeidsoppgaver fra flere av de arbeidsområdene som inngår i barnevernets ansvarsfelt. Ekspertutvalget har fokus på praksisstudier som en selvsagt læringsform i profesjonsstudier og læringsutbyttet skal bli bedre gjennom kvalifiserte veiledere som også bør få betalt for jobben. Godt samarbeid mellom praksisfeltet og utdanningene er en forutsetning for å få dette til. I tillegg foreslår ekspertutvalget innføring av turnusordning som et ledd i kvalifiseringen til yrket, gjennom at turnuskandidatene gis veiledning, opplæring og supervisjon. Vi vil igjen rette fokus på de forslagene som framsettes i forbindelse med praksis og for å styrke forholdet mellom utdanningsinstitusjonen og praksisinstitusjonene. Disse forslagene må sees i relasjon til forslagene om turnustjeneste.

På nytt vil vi rette søkelyset mot

forslagene om å sette i gang forsøk og virkemidler, som blant annet en moderat kvotering, for å rekruttere flere studenter med minoritetsbakgrunn og menn.

Vi støtter også forslaget om et turnusår for de som har fullført tre-årig bachelorutdanning som kvalifiserer til arbeid i barnevernet. Vi mener det må kunne gjennomføres på bakgrunn av de erfaringene og praksis man har med andre yrkesgrupper som leger, kiropraktorer, og fysioterapeuter gjennom Statens autorisasjonskontor for Helsepersonell (SAFH). Vi mener også det må bli obligatorisk med en mentorordning for nytilsatte i barnevernet.

Vi er kritiske til en autorisasjonsordning for å tjenestegjøre spesielt i barnevernet. Vi er for en profesjonssertifisering som et generelt krav for å få virke som sosialarbeider.

Vi er enige med utvalget i tilråningene om å styrke det generelle utdanningstilbudet i barnevern gjennom master- og doktorgradstudier i barnevern. NOU-en viser hvorfor en større spesialisering av kompetansen innenfor barnevernet er nødvendig. At det etableres master- og doktorgrad i barnevern vil etter vår mening gi mulighet for ytterligere spesialisert og høy kompetanse på barnevernfeltet. Slik vil også barnevernet som et eget fagfelt bli anerkjent. Det vil være viktig at disse tilbudene og forskningen legges til utdanningsinstitusjoner som har bachelor som kvalifiserer til arbeid i barnevernet. Dette vil komme studenter, praksisfeltet og undervisningspersonellet til gode og være med på å øke den samle-

de kompetansen. Vi foreslår at det opprettes masterutdanninger i barnevern ved de store høyskolene som har bachelor i barnevern.

På ett område er det mulig å sette inn svært konkret styrking etter utvalgets anbefalinger. Det dreier seg om finansiering av disse utdanningene. Våre utdanninger er plasserte i laveste finansieringskategori (F). Andre utdanninger med sammenlignbare samfunnsoppgaver ligger høyere. Lærer- og sykepleierutdanningene er plasserte i kategori E, og fysioterapiutdanningen er plassert i kategori D. Det generelle bildet er at kunnskapsbehovene har økt betraktelig de siste årene uten at barnevernsutdanningene i tilstrekkelig grad er tilført ressurser og rammebetingelser som kan møte dagens krav.

For oss er det et paradoks at utdanningene som kvalifiserer til arbeid med de aller svakeste og mest marginaliserte i samfunnet er blant de utdanningene som gis det dårligste ressursmessige grunnlaget. For oss antyder dette en manglende forståelse og verdsetting både av de mest utsatte barna og deres familier, men også av barnevernsarbeiderens utdanning, kvalifisering og yrkesutøvelse.

Kunnskapsdepartementets forslag

KDs forslag om å dele opp utdanninger til arbeid i barnevernet i en generalist forvalter (Nav, barnevern, spesialist helse etc.) og en generalist miljøterapeut, er med på å fragmentere et viktig faglig tilbud for utsatte barn og unge. Barne-

vernet er et komplekst felt, med stort behov for spesialisert kompetanse. Det barnevernfaglige må utvikles. Å redusere spesialiseringsnivået i barnevernpedagogutdanningen svekker også de barnevernfaglige perspektivene og utviklingen av barnevernet som felt. Forslaget avslører at KD har dårlig kjennskap til praksisfeltet, brukernes behov og fagdepartementets arbeid for mer spesialisert kompetanse.

Barnevernets oppgaver er velferdssamfunnets mest komplekse arbeidsfelt. Både til rollen som saksbehandler i barnevernet og i klinisk og miljøterapeutisk arbeid med barnevernets barn er det behov for profesjonsutøvere med god barnevernfaglig kompetanse. Det gir ingen faglig mening at disse kompetanseområdene skal sikres i to forskjellige generalistutdanninger. Målene blir vanskeligere å nå i arbeidet overfor barn, unge og deres familier, og kvaliteten i arbeidet reduseres med dette.

Vi stiller også spørsmål om hvordan man vil klare å ivareta et sterkt og tydelig barneperspektiv både i saksbehandling og i miljøterapi uten en utdanning som ivaretar det helhetlige ansvaret for utvikling av kunnskap om utsatte barn og unge. Og hvordan skal man følge opp tilrådingene fra NOU 2009:8 og høringene hvis det ikke finnes en barnevernpedagogutdanning med høy og spesialisert kompetanse om utsatte barn og unge? Vi er overbeviste om at å dele utdanningene i forvaltning og miljøterapi ikke svarer på dette behovet.

Mens vi venter på stortingsmel-

dingen om velferdsutdanningene, pågår det mange diskusjoner og meningsbrytninger. Utgangspunktet for noen av oss er det gitte samfunnsoppdraget, mens utgangspunktet for andre er den virkeligheten som er blitt skapt gjennom faglige interesser og tilgjengelige ressurser. Men har utviklingen gått for langt slik at samfunnsoppdraget har fått mindre betydning? Befringutvalget har gjennom sin gjennomgang av utdanningene til barnevern, dokumentert at det i hvert fall er vanskelig å få øye på «kjerneområdene» til utdanning for barnevernet med fagplanene som referanse.

Samfunnsendringer har ført til endrede arbeidsoppgaver for barnevernpedagogene. Utdanningenes innhold har også endret seg i tråd med denne utviklingen. Hvor er vi i dag? Gjeldende rammeplan (2005) uttrykker: «Barnevernpedagogenes arbeid dreier seg om å tilrettelegge for optimale oppvekstvilkår gjennom omsorg og oppdragelse i vid betydning, og behandling i spesielle sammenhenger.» Målgruppen er utsatte barn og unge samt deres foresatte, og konteksten for yrkesutøvelsen kan være barnehjem, ungdomsklubb, barneverntjenesten, hjemmet, barnevernsinstitusjonen, skolen, fosterhjemmet, barnepsykiatriske institusjoner, behandlingskollektiver. Barnevernpedagoger arbeider med utviklingsbetingelser hos vanskeligstilte barn og unge.

Universitets- og høyskolerådet sier i sitt innspill til det pågående arbeidet med stortingsmeldingen om utdanning til velferdstjenester:

«Framtiden vil kreve ennå mer «hands-on-kunnskap» og ellers et stort spenn av generisk og tematisk kompetanse (jfr. Samhandlingsreformen). Det er imidlertid helt nødvendig med profesjonsspesifikk spisskompetanse. Det er et problem at denne er for svak i flere av utdanningene og bør derfor etter vårt syn styrkes. Man bør passe seg vel for å lage en «grøt» av utdanningene der kunnskap og kompetanse blir uklare og der forventningene til yrkesutøveren blir vanskelig å forholde seg til.»

Vi oppfatter dette som en tydeliggjøring og presisering av vårt standpunkt.

Kompetent yrkesutøvelse skal blant annet sikres gjennom kvalitet i grunnutdanning, og kvalitetskravene kan leses i NOU 2009:8 *Kompetanseutvikling i barnevernet*. Nå er det opp til myndighetene å ta skrittet for å sikre gode utdanningsløp for kvalifisering til arbeid med utsatte barn og unge. Vi har en stolt tradisjon i Norge med verdens første barneombud, egen barnevernlovgivning og egen profesjonsutdanning rettet mot utsatte barn og unge.

Vi mener at det nå foreligger en historisk sjanse til å løfte hele barnevernfeltet med en kraftig kompetansesatsing, gjennom å følge opp de tilrådingene som kommer fra NOU 2009:8. Både forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland og barne-, likestillings- og inkluderingsminister Audun Lysbakken må nå ta tak i disse utfordringene og vise handling. Eller vil man med åpne øyne svekke et allerede presset barnevern?

Arbeid

– nøkkelen til integrasjon?

Er arbeid nøkkelen til integrasjon for minoritetsetniske kvinner? Den norske velferdsstaten er i kontinuerlig vekst og utvikling. I norsk politikk er integrasjon, i betydning at alle individer skal inkluderes i samfunnet, et politisk ideal og mål.

Marianne Rugkåsa
Førsteamanuensis,
Sosialt arbeid,
Høgskolen i Oslo
Marianne.Rugkasa@sam.hio.no

S tädig nye grupper skal inkluderes og bidra til fellesskapet, og det stilles krav om at dette skal skje raskt. At mange minoritetsetniske kvinner står utenfor arbeidslivet kan fortolkes som uttrykk for manglende integrasjon av innvandrerbefolkningen. Offentlige myndigheter har derfor i de seinere årene intensivert arbeidet for å integrere minoritetsetniske kvinner i arbeidslivet, og kvinnes arbeidsdeltakelse skal fremme etniske minoriteters integrasjon i velferdsstaten. Minoritetsetniske kvinners arbeidsdeltakelse er politisk virkemiddel for integrasjon av neste generasjon, for fattigdomsbe-

kjempelse og for å oppfylle mål om kjønnslikestilling. Integrasjonspolitikken må ses i relasjon til norsk velferdspolitik, og den er blant annet en konsekvens og operasjonalisering av «arbeidslinja» i norsk politikk.

I denne artikkelen retter jeg et kritisk søkelys på den antatte sammenhengen mellom arbeid og integrasjon av minoritetsetniske kvinner. Selv om arbeid har betydning for mange menneskers integrasjon i samfunnet, argumenterer jeg for at arbeid ikke er nok, også andre forhold må være til stede for at borgere skal integreres i samfunnet. Med utgangspunkt i *Stortingsmelding nr. 9* (2006-2007) Arbeid, velferd og inklu-

dering diskuterer jeg hvorvidt minoritetsetniske kvinners arbeidsdeltakelse vil innfri offentlige myndigheters integrasjonspolitiske mål. Men først gir jeg en kort redegjørelse for arbeidslinjas prinsipper og for integrasjonsbegrepet.

Arbeidslinja

Arbeidslinja er et førende ideal i norsk velferds- og sosialpolitikk og er godt forankret i norsk og nordisk kulturhistorie. Arbeidslinja refererer til alle samfunnsmedlemmers plikt og rett til arbeid og selvforsørgelse, at arbeid har stor betydning for den enkeltes sosiale integrasjon i samfunnet, for ens personlige identitet og selvrespekt og ens sosiale og økonomiske velferd. Arbeid har også betydning for samfunnets verdiskapning fordi et høyt sysselsettingsnivå er nødvendig for økonomisk utvikling og for å kunne opprettholde velferdsstatens omfattende system.

Den norske velferdsstaten har

en offensiv arbeidsmarkedspolitikk med tiltak for å hjelpe grupper som står utenfor arbeidslivet, til å komme i arbeid. Kvinners deltakelse i arbeidslivet er sett som avgjørende for den norske velferdsstatens utvikling. Inkludering av nye grupper ses som en videreføring av dette: For at velferdsstatens idealer og mål skal innfris, må innvandrene integreres i arbeidslivet. Arbeidsdeltakelse bidrar dessuten til danning av arbeidstakere; en må innordne seg gitte koder, normer og verdier og bestemte ferdigheter, og kvalifikasjoner kreves. Majoritets-samfunnets kulturelle koder, verdier og idealer er målestokken for «normalitet» som alle må tilstrebe og tilpasning til majoritetens normer og verdier, enten tilpasningen er reell eller pragmatisk, synes å være en forutsetning for adgang til arbeidsliv og andre sammenhenger hvor majoritet og minoritet møtes (Rugkåsa 2010; Gullestad 2002; Eriksen 1993).

Mange, blant annet samfunnsforskere, har hatt et kritisk blikk på arbeidslinja. Sosiologene Nanna Kildal (1998) og Knut Halvorsen (1998) har i flere arbeider påpekt at arbeid ikke nødvendigvis er det eneste saliggjørende, og at arbeidets rolle er mer mangefasettert enn det gis uttrykk for i politikken. Arbeidets egenverdi; arbeid som et gode i seg selv, er en av begrunnelsene for arbeidslinja. Det er mye positivt forbundet med arbeidsdeltakelse: Arbeid gir økonomisk selvstendighet, selvrealisering, selvrespekt og sosial tilhørighet (Kildal 1998).

Lønnen en mottar, sikrer inntekt og kan gi bedre levekår. På den annen side kan lønnsarbeid ha negative trekk, det kan i deler av arbeidslivet være dårlig betalt, helseskadelig eller monotont. Arbeid gir heller ikke automatisk sosial tilhørighet. Et ensformig arbeid, eller arbeidsoppgaver som en er overkvalifisert for, gir ikke nødvendigvis opplevelse av selvrealisering eller selvrespekt. Individer kan derimot ha selvrespekt, verdighet og være aktivt deltagende i samfunnet selv om de står utenfor arbeidsmarkedet (Halvorsen 1998), og mange av arbeidets positive funksjoner kan ivaretas utenom arbeidslivet. Ulønnet samfunnsnyttig arbeid; arbeid i frivillige organisasjoner, politisk arbeid, eller omsorg for barn og familie er eksempler på aktiviteter utenom arbeidslivet som kan være integrerende. Fordi det kan være vanskelig økonomisk å måle gevinsten av ikke-lønnede aktiviteter, blir de ofte ikke regnet som samfunnsnyttige på samme måte som lønnet arbeid. En kan godt være integrert på mange samfunnsarenaer uten å være i arbeid (jf. Eriksen 2010).

Dersom arbeid blir et entydig mål på integrasjon og samfunnsnytte, kan dette for mange mennesker få konsekvenser for hvordan de blir oppfattet og oppfatter seg selv. Hvis enkeltmenneskers posisjon, innsats eller muligheter på arbeidsmarkedet ses som avgjørende for om de vil oppnå verdsettelse og anerkjennelse, kan mennesker som på kort eller lang sikt har små eller ingen forutsetninger for arbeidsdel-

takelse, oppfatte seg som lite verdsette, i verste fall som en byrde for fellesskapet og velferdsstaten. Dette kan gjelde både funksjonshemmede, rusmisbrukere, arbeidsledig ungdom eller etniske minoriteter som av ulike årsaker ikke er i stand til å arbeide, eller ikke får jobb (Rugkåsa 2010).

Det er derfor nødvendig å problematisere den grunnleggende betydningen offentlige myndigheter tillegger lønnsarbeid, og at de synes å forutsette en direkte sammenheng mellom arbeid og integrasjon i velferdsstaten. Det er nødvendig å reflektere over hvilke konsekvenser arbeidslinja får for klassifisering og verdsetting av enkeltindivider og grupper, og over hvilke premisser arbeidslinja legger for politikktutforming.

Integrasjon

Det samfunnsvitenskapelige integrasjonsbegrepet handler om hvordan samfunnet som helhet er integrert. Integrasjon handler om relasjoner mellom individer og samfunn, om hvordan individer inngår i og bidrar til å forme samfunn, og om hvordan individer formes av samfunnet. I dagens politiske og offentlige diskurs har integrasjonsbegrepet langt på vei blitt omdannet til et *politisk* begrep som handler om hvordan etniske minoriteter er integrert i majoritets-samfunnet, og integrasjon refererer gjerne til politiske og praktiske spørsmål om hvordan minoriteter skal gjøres til en del av majoritets-samfunnet (Jöhncke 2007). Inte-

grasjon av etniske minoriteter atskilles fra generelle, kontinuerlige sosiale prosesser som skaper samfunnsmessig orden og involverer alle i samfunnet (Olwig og Pærregaard 2007), og handler blant annet om etniske minoriteters deltakelse i arbeid og utdanning. Det er imidlertid mange i majoritetssamfunnet som er «dårlig integrert» (Vike og Eide 2009:21): Lange ventelister i psykiatrien, økende behov for spesialundervisning i skolen og eldres ensomhet og isolasjon er nærliggende eksempler. Slike forhold blir sjelden snakket om som integrasjon, på samme måte som det sjelden stilles spørsmål ved hjemmearbeidende majoritetsetniske kvinners integrasjon. Da mange majoritetsetniske kvinner på 1960-70-tallet sto utenfor arbeidslivet, var det ikke integrasjonspolitiske, men likestillingspolitiske mål som var de viktigste begrunnelsene for å stimulere yrkesdeltakelse. Majoritetsetniske kvinner ble ikke, og blir fremdeles sjelden betegnet som *ikke-integrerte* om de ikke deltar i arbeidslivet, slik minoritetsetniske kvinner blir det (Rugkåsa 2010).

Arbeid og integrasjon

«Å øke sysselsettingen blant innvandrerkvinnene fra ikke-vestlige land, er viktig ikke bare ut fra en likestillingsmålsetting, men også som en del av fattigdomsbekjempelsen. Vedvarende lav inntekt blant innvandrershusholdninger som bare er avhengig av mannens inntekt kan avhjelpes ved at også kvinnen deltar i yrkeslivet. Delta-

kelse i arbeidslivet bidrar også til at kvinnen vedlikeholder og tilegner seg bedre kunnskaper om det norske samfunns- og arbeidsliv, noe som også gagnar integreringen av barna (...)

Likestilling mellom kvinner og menn er en forutsetning for et inkluderende samfunn (...)

Arbeid og egen inntekt gir økonomisk selvstendighet og valgmuligheter for kvinnen og for familien. Det norske samfunnet er i stor grad basert på toinntektsfamilier. Den laveste yrkesdeltakelsen blant kvinnene fra ikke-vestlige land har negative konsekvenser for likestillingen, og bidrar til dårligere levekår for innvandrerbefolkningen. (St.meld. nr. 9.2006-2007: Arbeid, velferd og inkludering: 68, 182, 202).»

Disse utdragene fra St.meld. nr. 9 (2006-2007): *Arbeid, velferd og inkludering*, er utgangspunktet for den videre diskusjonen hvor jeg problematiserer hvorvidt minoritetskvinners arbeidsdeltakelse fører til bedre integrering av neste generasjon, til større likestilling mellom kvinner og menn blant innvandrerbefolkningen og til fattigdomsreduksjon.

Arbeid gagnar integreringen av barna

Et premiss i St.meld. nr. 9 er at mødres arbeidsdeltakelse vil ganne integrasjonen av deres barn. Når mødre blir yrkesaktive, inntar de i tillegg til rollen som omsorgs-utøver også en rolle som forsørger. Dette fører ifølge offentlige myndigheter til at barna ser på sine mødre

som selvstendige, og de blir en rollemodell for neste generasjon (Imdi 2007).

Så vidt jeg har funnet, er det ikke empirisk belegg for noen direkte sammenheng mellom minoritetsetniske mødres arbeidsdeltakelse og barnas integrasjon i majoritetssamfunnet⁹. Forskning viser at barn av etniske minoriteter generelt deltar i nesten like stor grad i arbeid og utdanning som majoritetsetniske barn, og de har tilnærmet de samme resultater, gitt samme klassebakgrunn (Birkelund og Mastekaa-sa 2009; Olsen 2009). Klasse, kjønn og foreldres utdanning er viktige variabler i de fleste kvantitative undersøkelser om sammenheng mellom foreldre og barns levekår og integrasjon, og forskning dokumenterer sammenhenger mellom foreldres sosioøkonomiske status og familiens og barnas posisjon og integrasjon i majoritetssamfunnet (Sandbæk 2006). Etniske minoriteter har i større grad enn majoriteten dårlige levekår, som lavere inntekt eller boligstandard, og faller i større grad utenfor arbeidsmarkedet og andre samfunnsarenaer enn majoriteten (Øia m.fl. 2006; Fløtten 2009; Dzamarija 2010). En minoritetssituasjon med en annen språklig, kulturell eller religiøs bakgrunn innebærer for mange en sårbarhet som kommer i tillegg til andre forhold (Engebriksen og Fuglerud 2009: 140-141). Minoritetsetniske barn er derfor *potensielt* utsatt for å bli dårligere integrert i majoritetssamfunnet enn majoritetsetniske barn (Rugkåsa 2010).

Ada Engebrigtsen og Øivind Fuglerud (2009) sammenlikner i boka «Kultur og generasjon» tamilske og somaliske familiers tilpasning og integrasjon i majoritetssamfunnet. De finner at den tamilske foreldregenerasjonen i langt større grad enn den somaliske er integrert i arbeidslivet og er økonomisk selvforsørget. Dette gjør imidlertid ikke tamiler bedre integrert på andre arenaer i majoritetssamfunnet enn somaliere. Tamiler, ikke bare foreldregenerasjonen, men også ungdommen, orienterer seg på andre arenaer enn arbeidsmarkedet til eget etniske nettverk. Somaliere, som har en langt lavere arbeidsdeltakelse, er åpnere overfor og har mer kontakt i majoritetssamfunnet enn tamiler. Det er for øvrig en generell tendens at ungdom lever sine liv innenfor familiens rammer for hva som forventes eller godtas, og dette kan for mange minoritetsungdommer påvirke deres kontakt med og deltakelse i majoritetssamfunnet. Minoritetsetniske ungdommer er mindre isolerte fra majoritetssamfunnet enn deres foreldregenerasjon, noe som settes i sammenheng med at ungdommen er oppvokst i det norske samfunnet og behersker språk og kulturelle koder på en annen måte enn foreldrene (Fangen og Mohn 2010). Integrasjon i et nytt samfunn har sammenheng med botid. Minoritetsetnisk ungdom ønsker å identifisere seg som norske, men opplever, til tross for dette, ikke større tilhørighet til majoritetssamfunnet enn foreldregenerasjonen. Dette forklares med

at mange minoritetsungdommer opplever diskriminering og stigmatisering, noe som kan gjøre at de opplever mindre tilhørighet, som igjen kan føre til eksklusjon (Fangen og Mohn 2010).

Selv om deltakelse i utdanning og arbeid er nesten den samme for minoritetsungdom som for majoritetsungdom, er dette derfor ikke nødvendigvis ensbetydende med at deres integrasjon i samfunnet er den samme på et generelt nivå.

Arbeid gir økt likestilling mellom kvinner og menn

Minoritetsetniske kvinners deltakelse i arbeidslivet knyttes i St.meld. nr. 9 eksplisitt til selvstendighet, likestilling og integrasjon. Det forutsettes at minoritetskvinner gjennom arbeidsdeltakelse i økende grad vil bli økonomisk selvstendige og likestilte med sine menn. Men likestilling og integrasjon er også forutsetninger for å kunne delta i arbeidslivet. Likestilling, selvstendighet og arbeidsdeltakelse er samtidige *mål og virkemidler* for minoritetsetniske kvinners integrasjon i arbeidslivet og majoritetssamfunnet.

Likestilling mellom kvinner og menn betraktes som en grunnleggende verdi i norsk majoritetssamfunn, og synes å være et udiskutabelt mål for integrasjonspolitikken (se også St.meld. nr. 17: 1996-1997). Likestilling gjøres til en forutsetning for integrasjon og omvendt og presenteres som et kjennetegn på «norsk» kultur (Rugkåsa 2010; Lotherington 2008; Gressgård &

Jacobsen 2003). Norge framstilles som et land med høyest grad av likestilling og best levekår for kvinner, og ønsker å framstå som en modell for andre land som ikke har oppnådd det samme (Thorbjørnsrud 2003).

Likhet og likeverd, arbeid og deltakelse i fellesskapet – og etter hvert også likestilling mellom kvinner og menn – er kjerneverdier som anses som karakteristiske for det norske samfunnet, og i majoritetssamfunnet er det forventninger om at den enkelte borger etterlever slike verdier. Jo mer en lever i overensstemmelse med samfunnets grunnleggende normer og verdier, jo bedre integrert anses en å være. Arbeidsdeltakelse og likestilling mellom kjønn er derfor to sentrale mål for integrasjon i norsk majoritetssamfunn.

Men politiske idealer er ikke alltid i overensstemmelse med virkeligheten. Til tross for at sosial likhet og kjønnslikestilling er kjerneverdier i velferdsstaten og at kvinner og menn i mange sammenhenger i dag er mer likestilte enn for 30-40 år siden, har ikke forskjeller mellom kjønn i forhold til politisk og økonomisk makt forsvunnet. Likestillingsideologien har ikke gjort arbeidsmarkedet mindre kjønnssegregert eller utliknet lønnsforskjeller (Holst 2009). Arbeidsmarkedet i Norge er et av Europas mest kjønnsdelte; kvinner har lavere gjennomsnittsinntekt enn menn, langt flere kvinner enn menn arbeider deltid og kvinner utfører den største andelen av omsorgsarbeidet innad i famili-

en²⁾. I stedet for å fremme likestilling har familiepolitikken tvert imot gjennom omfattende økonomiske og permisjonsordninger paradoksalt nok ført til større ulikhet innenfor familien og på arbeidsmarkedet. Det er først og fremst kvinner som benytter slike ordninger, til tross for at ordningene er kjønnsnøytrale (Siim og Borchorst 2005:101). Kontantstøtten er eksempel på en velferdsordning som i mange minoritetsetniske familier der kvinner har begrenset utdanning og arbeidserfaring, har stimulert til at kvinner i større grad blir værende hjemme enn å gå ut i et relativt dårlig betalt arbeid som et alternativ. (Kavli og Nadim 2009). En forklaring på at kvinner i størst grad benytter slike velferdsordninger kan være at menn oftere enn kvinner har høyere inntekt og er ansatt i stillinger med mindre fleksibilitet; menn er oftere ansatt i private organisasjoner og kvinner i offentlige (Siim og Borchorst 2005:105). En vurdering kan være at familien profiterer økonomisk på at kvinnen ivaretar meste parten av familiens private oppgaver. I praksis kan fravær av økonomisk likestilling bidra til at det blir mindre likestilling innad i familien.

Arbeid bidrar til fattigdomsbekjempelse

Et premiss i St.meld. nr. 9 er at minoritetsetniske kvinners arbeidsdeltakelse vil bidra til å bekjempe fattigdom og bedre etniske minoriteters sosiale og økonomiske levekår. Dårlige levekår og fattigdom settes generelt i velferds-

og sosialpolitikken i sammenheng med lav arbeidsdeltakelse, og lønnsarbeid ses som et overordnet middel til fattigdomsbekjempelse og bedre levekår (se for eksempel tiltaksplan mot fattigdom; Dahl og Lødemel 2003).

Arbeid, ikke nøkkelen til integrasjon

Mødres yrkesdeltakelse fører ikke nødvendigvis til at barna deres får større tilhørighet eller til større integrasjon på andre arenaer i majoritetssamfunnet, slik St.meld. nr. 9 forutsetter. Det er, som vist ovenfor, ingen dokumentert direkte sammenheng mellom minoritetsetniske kvinners arbeidsdeltakelse og neste generasjons integrasjon i majoritetssamfunnet. At minoritetskvinners arbeidsdeltakelse vil påvirke kjønnsrelasjoner og arbeidsdeling innad i familiens, og etter hvert i ulike sammenhenger føre til større likestilling mellom kvinner og menn, er sannsynlig, slik vi har sett at det har skjedd blant majoritetsbefolkningen. Men vi har også erfart at dette er en endringsprosess som krever tid og tålmodighet. Det er uenighet om hvorvidt målet om et likestilt samfunn er innfridd i majoritetssamfunnet generelt, og det er ikke alltid samsvar mellom likestillingspolitiske idealer og praksis. Minoritetsetniske kvinners deltakelse i arbeidslivet vil kunne gjøre familier økonomisk uavhengige, og bidra til at de får bedre levekår og levestandard. Lønnsarbeid kan slik være et tiltak for å avhjelpe fattigdom,

men samtidig sysselsettes mange minoritetskvinner i lavtlønnsyrker og kan derfor forbli avhengige av supplerende offentlige ytelser.

Selv om arbeid kan gi økonomisk selvforsørgelse og arbeidsdeltakelse kan gi kontakter i majoritetssamfunnet, er arbeidsintegrasjon likevel ikke ensbetydende med integrasjon i majoritetssamfunnet. Mange minoritetsetniske kvinner får jobber som har lav status og anerkjennelse. I mange tilfeller arbeider kvinner i denne type arbeid alene, de har liten kontakt med andre, og de får lite praktisk trening i å snakke norsk på arbeidsplassen, for eksempel som stuepike på hotell (Sollund 2003). Kombinert med lave ferdigheter i norsk språk kan dette faktisk bidra til at noen ved inntreden i arbeidslivet opplever isolasjon på en annen, og kanskje sterkere måte enn tidligere (Rugkåsa 2009).

I Fafos levekårsundersøkelse blant flyktninger konkluderes det med at: «Veien inn til arbeid har ikke ført til videre sosial integrering» (Djuve og Hagen 1995:209). Deltakelse i arbeidslivet og selvforsørgelse har ifølge denne undersøkelsen ikke ført til bedre kontakt med majoritetsbefolkningen. Den viser liten sammenheng mellom norskspråklige kunnskaper og arbeidsdeltakelse, og ingen sammenheng mellom deltakelse i arbeidslivet og integrasjon på andre arenaer i majoritetssamfunnet. Dette er i samsvar med Engebrihtsens og Fugleruds (2009) funn om at tamiler i Norge er godt integrert i arbeidsliv og utdanning, men at de har små nettverk utenfor

egen etnisk gruppe, og at de stort sett forholder seg til tamilsk organiserte institusjoner. Integrasjon i arbeidsmarkedet fremmer derfor ikke nødvendigvis integrasjon på andre samfunnsarenaer (se også Fangen og Mohn 2010).

Integrasjon i majoritetssamfunnet handler om mer enn lønnsarbeid, for eksempel inkludering og deltakelse på andre samfunnsarenaer og aksept av kulturell annerledeshet. At arbeid har betydning for enkeltindividers sosioøkon-

omiske, sosiale og psykologiske velstand og for velferdsstatens økonomiske og sosiale vedlikehold, er det ikke vanskelig å slutte seg til, men også aktiviteter utenom arbeidslivet kan fylle slike behov. En direkte antatt årsakssammenheng mellom arbeidsdeltakelse og integrasjon i majoritetssamfunnet kan dessuten gjøre at mennesker som av ulike årsaker står utenfor arbeidslivet, i mindre grad anerkjennes som fullverdige samfunnsmedlemmer enn de som deltar i arbeidslivet.

Det er derfor ikke slik at arbeidsintegrasjon fører til bedre integrasjon i majoritetssamfunnet dersom ikke også andre forhold innfris. Etniske minoriteter må delta, inkluderes og anerkjennes på samfunnsarenaer utover arbeidsmarkedet for å bli integrert i samfunnet på samme måte som majoritetsborgere. Minoritetsetniske kvinner og menn må dessuten i langt større grad enn i dagens samfunn gis posisjoner hvor de får innflytelse og makt til å påvirke ulike samfunnsprosesser.

NOTER

1) Bakken (2004) viser en statistisk sammenheng mellom barns karakterer i skolen og minoritetsmødres arbeidsdeltakelse og at barn av mødre som arbeider har noe høyere karakterer. Dette sier imidlertid lite om familienes grad av integrasjon i majoritetssamfunnet. I boka *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv* (Birkelund og Mastekaasa 2009) dokumenteres det at det er relativt små forskjeller mellom minoritets- og majoritetsbarn og minoritets- og majoritetsungdoms skoleprestasjoner dersom man sammenlikner elever med lik klassebakgrunn. Kontrollert for karakterer og foreldres utdanningsnivå faller barn av innvandrere sjeldnere fra i videregående skole og begynner oftere i høyere utdanning enn majoriteten. Det diskuteres i boka i liten grad sammenhenger mellom skoleprestasjoner og integrasjon på andre arenaer enn skole og arbeid, heller ikke hva som forstås med integrasjon. SSB (Olsen 2009) viser også at deltakelse i arbeid og utdanning blant unge under 25 år med innvandrereforeldre ligger tett opp til ungdom fra majoritetsbefolkningens deltakelse.

2) Statistisk sentralbyrås siste tidsbruksundersøkelse fra 2000 viser at 40 prosent av kvinner i arbeidslivet jobber deltid og kvinner bruker mer tid på husarbeid enn menn; menn bruker 62 prosent av den tida kvinner bruker (SSB 2002). Kvinner tjener dessuten 85 prosent av hva menn tjener, (SSB 2010).

REFERANSER:

- Bakken, Anders** 2004: «Nye tall om ungdom. Økt sosial ulikhet i skolen?». *Tidsskrift for ungdomsforskning* nr. 4. Oslo: Fagbokforlaget.
- Birkelund, Gunn Elisabeth og Arne Mastekaasa** 2009: *Integrert? Innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Dahl, Espen og Ivar Lødemel** 2003: «Tiltaksplan mot fattigdom – en vurdering» i *Tidsskrift for velferdsforskning* nr. 2. Bergen: Fagbokforlaget.
- Djuve, Anne Britt og Kåre Hagen** 1995: «Skaft meg en jobb!» Levekår blant flyktninger i Oslo. Fafo-rapport 184.
- Dzamarija, Minja Tea** (red.) 2010: *Barn og unge med innvandrereforeldre – demografi, utdanning, inntekt og arbeidsmarked*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Engebrigtsen, Ada Ingrid og Øivind Fuglerud** 2009: *Kultur og generasjon. Tilpasningsprosesser blant somaliere og tamiler i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, Thomas Hylland** 1993: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Eriksen, Thomas Hylland** 2010: *Samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fangen, Katrine og Ferdinand Andreas Mohn** 2010: «Norway: The Pitfalls of Egalitarianism». I Fangen, Katrine, Kirsten Fossan og Ferdinand Andreas Mohn (red.): *Inclusion and Exclusion of Young Adult Migrants in Europe. Barriers and Bridges*. Farnham: Ashgate.
- Fløtten, Tone** (red.) 2009: *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Gressgård, Randi og Christine Jacobsen** 2003: «Questions of Gender in a Multicultural Society» in *Nordic Journal of Women's Studies* (NORA) 11 (2): 69-77.
- Gullestad, Marianne** 2002: *Det norske sett med nye øyne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halvorsen, Knut** 1998: «Symbolic purposes and factual consequences of the concepts «self-reliance» and «dependency» in contemporary discourses on welfare.» *Scandinavian Journal of Social Welfare* 1998:7: 56-64. Oxford: Blackwell Publishers.
- Holst, Cathrine** 2009: *Hva er feminisme?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Jöhncke, Steffen** 2007: «Velfærdsstaten som integrationsprosjekt» i Olwig, Karen Fog og Karsten Pærregaard (red.): *Integration. Antropologiske perspektiver*. København: Museum Tusculanums forlag.
- Kavli, Hanne Cecilie og Marjan Nadim** 2009: *Familiepraksis og likestilling i innvandrede familier*. Fafo-rapport 2009:39. Oslo: Fafo.
- Kildal, Nanna** 1998: «Velferd og arbeidspolitikk. Om arbeidslinjens begrunnelse.» *Tidsskrift for velferdsforskning* nr. 1:1998. Oslo.
- IMDi-rapport nr. 4-2007: Ny sjanse**. Deltakere og prosjektsystem i 2005 og 2006. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet.
- Lotherington, Ann Therese** 2008: «Over grensen. Konstruksjoner av likestilling og norskhet i russisk-norske familier.» *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1/08.
- Olsen, Bjørn** 2009: *Unge med innvandrerbakgrunn i arbeid og utdanning. Hvor forskjellige er de i forhold til majoriteten?* Notater 2009/41. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Olwig, Karen Fog og Karsten Pærregaard** 2007: *Integration. Antropologiske perspektiver*. København: Museum Tusculanums forlag.
- Rugkåsa, Marianne** 2010: *Transformasjon og integrasjon. Kvalifisering av minoritetsetniske kvinner til arbeid og deltakelse i den norske velferdsstaten*. Phd-avhandling. Sosialantropologisk institutt. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Oslo.
- Rugkåsa, Marianne** 2009: «Etniske minoritetskvinners inntreden i arbeidslivet og konsekvenser for barn og familieliv». I Eide, Ketil, Naushad Qureshi, Marianne Rugkåsa og Halvard Vike (red.): *Over profesjonelle barrierer. Et minoritetsperspektiv i psykososialt arbeid med barn og unge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Øia, Tormod, Anne Skevik Grødem og Olve Krange** 2006: *Fattige innvandrerbarn*. NOVA-rapport nr. 16/06. Oslo: NOVA.
- barrierer. Et minoritetsperspektiv i psykososialt arbeid med barn og unge**. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sandbæk, Mona** (red.) 2006: *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. NOVA rapport nr. 7/08. Oslo: NOVA – Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Siim, Birte og Anette Borchorst** 2005: «The women-friendly welfare states revisited» I Kildal, Nanna og Stein Kuhnle: *Normative Foundations of the Welfare State. The Nordic Experience*. London og New York: Routledge Taylor and Francis.
- Sollund, Ragnhild** 2003: *Rammer, rom og mobilitet: Innvandrerkvinnens arbeidsliv*. Doktorgradsavhandling. Institutt for kriminologi og retts sosiologi. Universitetet i Oslo.
- SSB 2002**: http://www.ssb.no/vis/magasinet/slik_lever_vi/art-2002-05-21-01.html
- SSB 2010**: <http://www.ssb.no/vis/samfunnsspeilet/utg/201001/04/art-2010-03-01-01.html>
- St.meld. nr. 17** (1996-1997): *Om innvandring og det flerkulturelle Norge*. Oslo: Kommunal og arbeidsdepartementet.
- St.meld. Nr. 6** (2002-2003) *Tiltaksplan mot fattigdom*. Oslo.
- St.meld. Nr. 9** (2006-2007): *Arbeid, velferd og inkludering*. Oslo: Det kongelige arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Thorbjørnsrud, Berit** 2003: «Weeping for the Muslim Cinderellas.» *Norsk tidsskrift for migrasjonsforskning*. Vol. 2 s. 133-145. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Vike, Halvard og Ketil Eide** 2009: «Kulturanalyse, minoritetsperspektiv og psykososialt arbeid». I Eide, Ketil, Naushad Qureshi, Marianne Rugkåsa og Halvard Vike (red.): *Over profesjonelle barrierer. Et minoritetsperspektiv i psykososialt arbeid med barn og unge*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Julia Kristeva – Eivind Engebretsen (red.): *Annerledeshet – sårbarhetens språk og politikk*.
Gyldendal 2010

Av **Esben Ester Pirelli Benestad**
Førstelektor,
Universitetet i Agder
esben.esther@uia.no

Annerledeshet fra flere synsvinkler

Dette er en bok for dem som vil se mer, bredere og lengre, og som aksepterer at ingen kan se det hele og at alt ikke alltid kan være med. Boka har rødt omslag med ordet «Annerledeshet» i hvitt som det sentrale blikkfang. Vi kan reflektere et øyeblikk på hvem av de mange bokhandleres «reolshoppere» om vil hente den fram og bla i den, for å finne ut hva som skjuler seg mellom de røde permene. Undertegnede er en slik reolshopper, og jeg ville utvilsomt blitt nysgjerrig. Kunne dette være en bok for meg?

Boka er bygget opp med 15 ganske korte og oversiktlige kapitler, hvorav kapittel to og tre er ført

i pennen av Julia Kristeva selv. Kristeva er kjent som en politisk filosof som kan knyttes både til postmodernistiske, poststrukturalistiske, feministiske og psykoanalytiske strømninger. Hun har vært opptatt av språk og språkets betydning for vår virkelighetsforståelse og ikke minst opptatt av språkets politiske kraft i kulturene.

I DENNE BOKA er det forståelser knyttet til begrepet annetledeshet som står sentralt. Boka har et allmennhumanistisk og kulturpolitisk budskap med kraft til å berøre oss alle – om vi tør.

I første kapittel innrømmer redaktøren Eivind Engebretsen og hans medforfatter Per Koren Sol-

vang at dette ikke er en bok om mennesker, men om begreper, og jeg gir dem rett i det. Ikke desto mindre blir jeg som leser kjent med flere av forfatterne på en mer omfattende måte enn bare som begrepsanalytikere og/eller begrepskritikere.

I flere av kapitlene, deriblant i Kristevas egne, får jeg ikke bare et innblikk i begrepsforståelsen, jeg får også ta del i hvordan forfatterne har kommet til å se «virkeligheten» slik de gjør. På den måten har boka også et personlig og narrativt preg. Det er hyggelig at leseren på en så konkret måte gis innsikt i de helt personlige erfaringers betydning for faglige og politiske oppfatninger.

Den holdes da også i et språk som er klart og ganske fritt for fremmed-

heter og svulstigheter. Referanselisten plasserer boka i en akademisk tradisjon, uten at den mister et allment nedslagsfelt. Dette er en bok som kan leses av alle med interesse for hvordan vi kan utvikle et velferdssamfunn der i beste fall alle kan føle en likeverdig tilhørighet.

BOKA HAR FLERE fokus. Et av dem er rimeligvis annerledesheten. Den er for det meste representert av de funksjonshemmede: De med fysiske eller psykiske «tilkortkommenheter», målt mot «normalbefolkningens» kapasiteter. I møtet mellom normalkapasitetene og de tapsmulighetene befolkningen av annerledeshet representerer, postulterer forfatterne at det oppstår en spesiell type spenning. I denne spenningen trekker normalitetene seg unna i frykt for at de selv skal komme i samme uføre som de uføre, (for å bruke en annerledes betegnelse på dem som er annerledes).

Det er en spennende og sikkert i noen grad gjenkjennelig tanke for mange av oss: Gud forby at jeg måtte havne i rullestol, i sykeseng, i sansetap eller i verste fall som «grønnsak» et eller annet bortgjemt sted.

Kristevas budskap er at det ikke hjelper å trekke seg unna. Vi blir ikke mindre sårbare av det. Snarere kommer hun med et tilbud til oss alle: Frihet, likhet, bror(søsken)skap og sårbarhet. Skal vi evne å skape kulturer som tilbyr et selvfølgelig rom til alle, kan det skje nettopp ved at vi alle innser vår egen

sårbarhet, og med det erkjenner hvor kort veien kan være fra det vanlige til det som er annerledes.

Det er et sårbarhetens fellesskaps evangelium.

De andre bidragsyterne følger Kristeva langt på vei, mens de ser annerledesheten fra en rekke synsvinkler:

- Som er nytt opplysningsprosjekt – en revolusjon i tenkningen omkring funksjonshemming
- Som annerledeshet og identitet
- Som annerledeshet og dødelighet
- Som annerledeshet og utdanning
- Som annerledeshet og omsorg
- Som annerledeshet og interaksjon
- Som annerledeshet og barns deltakelse
- Som annerledeshet og medvirkning
- Som annerledeshet og frihet
- Som annerledeshet og likhet
- Som annerledeshet og solidaritet
- Som annerledeshet og språkpolitikk

VED Å BELYSE ord, begreper og forståelser fra så mange vinkler, skaper boka med nødvendighet et mer nyansert bilde av hva annerledeshet kan og bør være. Det ligger mange klare «bør» i tekstene. Ikke minst kjenner vi det når vi får høre om forfatternes personlige atkomst til tanker om annerledesheten. Det faller så absolutt i denne anmelderens smak, fordi det så tydelig demonstrerer subjektivitetens tilstedeværelse i diskursene.

Det er sagt om oss mennesker at vi er vesener som forteller historier

om oss selv og om hverandre. Mange mener endatil at det er gjennom historiene vi blir til. Dette perspektivet er i seg selv ikke sentralt i denne boka, men det er på mange vis til stede hele tiden og gjør det lettere i alle fall for denne leseren, å ta inn de «tørrere» filosofiske betraktningene.

Kristevas sårbarhetsprosjekt målt mot annerledeshet i form av funksjonshemming er spennende og opplysende, om enn enkelt på den måten at forfatterne nettopp velger det å komme fysisk og psykisk til kort som mal for annerledeshet. Visst er vi alle sårbare i forhold til dette, og sårbarheten ligger i at denne typen annerledeshet lett lar seg markedsføre som ikke ønsket. Spørsmålet er om dette ikke ønskelige er betegnende for all annerledeshet?

BÅDE KRISTEVA selv og spesielt Ingeborg Owesen i kapitlet om annerledeshet og likhet, tar utgangspunkt i den franske revolusjonens kamprop: Frihet, likhet (égalité) og brorskap. Selv om kapitlet om likhet ikke tar inn likeverd som en mulig oversettelse av innholdet i det franske égalité, er det ønsket om menneskelig likeverd som sitter igjen. Jeg finner det enklere å vurdere relasjonene mellom normalitetene og annerledeshetene på grunnlag av likeverdighet enn på grunnlag av likhet. Hadde alle vært like, ville vel ingen vært annerledes.

Vi kan savne et kapittel om denne annerledeshetstenkingens over-

føringsverdi til andre annerledesheter, så som mennesker som forelsker seg på uvanlige måter, opplever sine kjønn på uvanlige vis, søker seksuell tilfredstillelse gjennom ritualer andre ikke kan forstå. På samme måte kan vi spørre om overføringsverdien når det gjelder de som er fattige i verden.

Er det tenkelig at den vestlige, økonomiske «normaliteten» trekker seg unna verdens fattigdom og elendighet, fordi vi merker, om enn ikke erkjenner, vår egen sårbarhet i den vestlige kulturs mulige økonomiske fallitt?

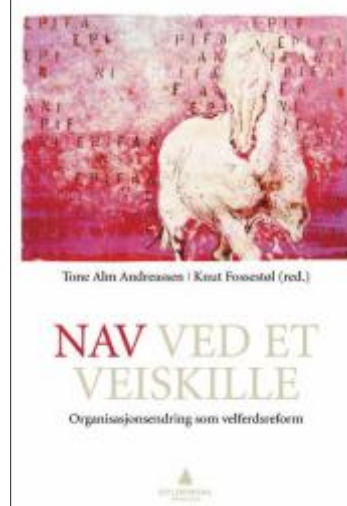
Er det tenkelig at for eksempel kirkens avstandstaken fra lesbiske og homoseksuelle er basert på at de kjenner muligheten for at de kan bli slik selv? Denne siste gruppen av seksuelle og erotiske annerledesheter har en liten tilstedeværelse i denne boka. De av oss som måtte hente boka fram fra reolene for å finne nye refleksjoner om den typen annerledeshet vi representerer, vil bli skuffet, eller kanskje ikke?

En mulig tilsiktet, mulig utiliktet, effekt av denne boka, er at man også kan inspireres til å reflektere over nettopp det som ikke eksplisitt står der.

Dette siste holdt meg gående lenge etter at boka var lest.

Tone Alm Andreassen og Knut Fossetøl: *Nav ved et veiskille.*
Organisasjonsendring som velferdsreform Gyldendal 2011

Av **Anita Røysum**
Førstelektor,
Høgskolen i Oslo
anita.roysum@sam.hio.no

Balansert om Nav

Denne boka går til kjernen av Nav-reformen, og gir beskrivelser og analyser av hvordan den lokale arbeids- og velferdsforvaltningen er blitt bygget opp. Intensjonen er å vise både vellykkede og problematiske sider ved hvordan Nav-kontorene fungerer.

Boka tar grunnlag i et omfattende og flerfoldig datagrunnlag; forløpsstudier, spørreskjemaundersøkelser, casestudier, kvalitative intervjuer og dybdeintervjuer. Den er basert på den offentlige evalueringen, her representert ved miljøet rundt Arbeidsforskningsinstituttet (AFI). Forskerne/forfatterne har fulgt de første tre og et halvt årene av reformen, fra den nye eta-

tens opprettelse i 2006. Boka stiller spørsmål ved om 2011 representerer et veiskille for Nav-reformen: Om ikke brukerne snart skal komme i fokus, eller om målene om helhet og samordning kun skal forbli politisk ønsketenkning?

BOKAS REDAKTØRER, Tone Alm Andreassen og Knut Fossetøl, gir en introduksjon til Nav-reformens bakgrunn og intensjoner. Det dreier seg om samordnet bistand for å få flere i arbeid, arbeidslinja og samordningsproblemene mellom etatene forut for reformen. De peker på at politikken bak reformen er preget av mangfoldige ambisjoner og målformuleringer i ulike retninger; 1) dilemmaene mellom oppfølging mot arbeid og selv-

forsørgelse, samtidig som en skal legge til rette for deltakelse og fullverdig liv, 2) målet om arbeid, men også inntektssikring, 3) helhetlig bistand ved at tre etater kobles sammen, samtidig som Nav-kontorenes innsats skal kobles med tjenester/tiltak utenfor Nav.

I kapittel 2 drøfter Andreassen de innarbeidede tenke- og arbeidsmåter de ulike NAV-ansatte har med seg fra de tidligere etatene, og hvordan de påvirker den nye tjenesteytingen. Hun diskuterer om reformen kan representere en utvikling av nye arbeidsformer, med tanke på å nå målene om en helhetlig og brukerrettet forvaltning.

DERETTER MØTER vi ulike eksempler fra Navs praksis.

Ingebjørg Skarpaas viser at Nav-kontorene mangler kompetanse om hvilke behov mennesker med funksjonsnedsettelse har for tilrettelegging i arbeidssituasjonen. I påfølgende kapitler leser vi om hvordan Nav-kontorene organiserer sitt arbeid overfor arbeidsgiverne og om unge sosialhjelpsmottakere og ungdom som faller ut av skole og arbeidsliv.

Angelika Schafft og Spjelkavik ser på sosialhjelpsmottakernes muligheter for arbeidskvalifisering gjennom Kvalifiseringsprogrammet.

Nav-kontorenes samarbeid med utdanningssystemet blir beskrevet i kapittel 7.

DE TRE NESTE kapitlene tar for seg interne forhold i Nav. Hvordan mestrer Nav og dets ansatte sine nye roller som tjenesteytere?

Støtter den overordnede styringen opp under endringsledelsesoppgaven? Hvordan håndterer lederne reformmålene? Og hvordan utformer de sin rolle som utviklingsledere?

Trine Løvold Syvertsen drøfter deretter hvilke utfordringer som ligger i partnerskapsmodellen. Hvordan fungerer det todelte eierskapet for Nav-kontorene?

FORFATTERNE PRESENTERER et overordnet blikk på Nav-reformen så langt i lys av sentrale perspektiver på reformen. Boka tar grunnlag i empiri, og mange av analysene er basert på relativt omfattende datamateriale. Noen av kapitlene går mer i dybden, som for eksempel i Skarpaas' kapittel, med historiene til fire Nav-brukere med fysiske funksjonsnedsettelse, og Reichborn-Kjenneruds kapittel om fire unge sosialhjelpsmottakere. Bruken av ulike typer datamateriale og innfallsvinkler skaper god variasjon.

BOKA TAR PULSEN på Nav-reformen, og funnene de presenterer er gjenkjennelige for meg som Nav-forsker, og helt sikkert for Nav-ansatte, brukere og samarbeidspartnere. Samtidig er forskningen basert på den offentlige Nav-evalueringen. Slik er det offentlige mål som i stor grad måles, uten at det blir uinteressant av den grunn. Boka blir likevel litt for «rapportaktig» i formen. Jeg savner en fortellerstemme, at kapitlene henger mer sammen i fortellerstil og opp-

bygging. Det blir litt oppstykket.

Den kan også enkelte steder bli litt overfladisk. Det savnes litt mer kjøtt på beinet, i form av teoretiske perspektiver, eller mer utdyping og diskusjon av den teorien som noen få steder blir anvendt. Men selv om boka kan virke enkel og «overfladisk», setter den i gang mange refleksjoner.

Boka gir gode beskrivelser. Den er derfor også av interesse for dem som sitter utenfor Nav-kontorene og lur på hva som skjer innenfor, det vil si for ansatte fra samarbeidspartnere i tjenester utenfor Nav.

VI FÅR EN GOD innføring i Nav-reformens bakgrunn, og noen «dykk» inn i hva som skjer innenfor Nav. Boka er nøktern i sine beskrivelser. Dermed er den også egnet som pensumbok for sosialarbeiderstudenter.

Enkeltkapitlene kan bli pensumstoff, blant annet kapitlene om funksjonshemmede og om unge sosialhjelpsmottakere, og kapittel 5 om Kvalifiseringsprogrammet. Forfatterne gir her beskrivelser av hvilke utfordringer sosialarbeidere møter ved Nav-kontorene. Også kapittel 4, om arbeidet mot arbeidsgivere er svært relevant, ut fra kritikken om at særlig sosionomutdanningen mangler slik kompetanse. Skarpaas' kapittel om funksjonshemmede viser også hvor viktig kompetansen til vernepleieren er i NAV, med tanke på deres helsefagskompetanse og kunnskap om rehabiliteringsarbeid. Kapitlet kan gi viktig motivasjon i så måte.

Ellers tror jeg de som utdanner velferdsarbeidere endelig har fått en bok som står godt på pensumlis-tene.

JEG SAVNER likevel noen steder større forståelse for kompleksiteten i sosialt arbeid. Et eksempel: Schafft og Spjelkaviks kapittel «Kvalifiseringsprogrammet – sosialkli-entenenes vei til arbeidslivet?», har en interessant drøfting av utformingen av Kvalifiseringsprogrammet i lys av internasjonal forskning om arbeidsrettede tilbud for mennesker med redusert arbeidsevne og liten arbeidserfaring. De diskuterer hvilke tilnærminger eller metoder som egner seg best for arbeidsinkludering av personer som står utenfor arbeidslivet; den skjerpede tilnærmingen, «sheltered workshops», opprustningstilnærmingen, «train – place» eller den integrerte tilnærmingen, «place then train».

Schafft og Spjelkavik diskuterer om den individuelle oppfølgingen av Kvalifiseringsprogrammets deltakerne skal gjøres av Navs og programmets egne veiledere, eller av eksterne aktører. Det er en viktig diskusjon med tanke på sosialt arbeids framtid ved Nav-kontorene. De argumenterer for i langt større grad å ta i bruk den vanlige arbeidsplassen som kvalifiseringsarena, og slik flytte logikken i den sosialfaglige plattformen fra skjermede til ordinære arenaer. Forfatterne mener at det vil kunne kombinere sosialfaglig og arbeidsmarkedsfaglig kompetanse. Den integrerte tilnærmingen som de anbefaler legger vekt på

å komme raskt ut på arbeidsplass, og å utnytte samarbeidet med og muligheter i ordinære virksomheter for å utvikle arbeidsevne og arbeidsfastholdelse.

ET ASPEKT Å DISKUTERE i så måte er: Hvem er Kvalifiseringsprogrammet til for, og hvorfor? I følge loven skal Kvalifiseringsprogrammet inneholde arbeidsrettede tiltak og arbeidssøking, og det kan også inneholde andre tiltak som kan støtte opp under og forberede overgang til arbeid.

De skriver også: «Siden det var kommunen som hadde fått ansvar for at Nav-kontorer kunne tilby KVP, ble programmet organisert slik at det først og fremst ble de kommunalt ansatte i Nav, altså de som jobbet ved sosialtjenesten, som fikk oppfølgings- og veiledningsansvar for KVP-deltakerne. KVP fikk dermed et tydelig sosialfaglig perspektiv, med et sterkt fokus på «aktivitet», «livskvalitet» og brukers behov for struktur i hverdagen». (s. 143).

For det første har jeg vært naiv nok til å tro at det var faglige begrunnelser for hvorfor dette arbeidet fikk et sosialfaglig perspektiv, og ikke kun organisatoriske, ved at sosialt arbeid som fag hadde noe å tilby disse brukerne og Kvalifiseringsprogrammet.

For det andre, aktivitet, livskvalitet og struktur i hverdagen er et nærliggende mål for mange brukere, og kan også betegnes som arbeidsrettede tiltak. Ofte må en begynne der, en kan ikke alltid star-

te dette arbeidet på en arbeidsplass. Kvalifiseringsprogrammet skal også være til for dem som trenger aktivitet og livskvalitet, for på sikt å få en mer strukturert hverdag som også kan romme arbeid. Likevel er kapitlet balansert ved å vise til hvilke utfordringer mange brukere sliter med, samt viser til at ressursmangel fører til mangel på oppfølging i Kvalifiseringsprogrammet.

SCHAFFT OG SPJELKAVIK skriver samtidig at «mange sosialfaglig kompetente medarbeidere i Nav» (s. 147) - (hvorfor ikke betegne dem som sosialarbeidere?) stritter i mot inkluderingsprinsippet, som handler om «at også de med sterkt nedsatt arbeidsevne skal få adekvat bistand til å komme raskt ut på en arbeidsplass, og at det er der hovedtyngden av den individuelle oppfølgingen skal settes inn, i praksis på akkurat samme måte som for all annen form for tilrettelegging på arbeidsplass.» (s. 147). Her tror jeg mange sosialarbeidere som arbeider med målgruppen vil synes forenklingen går for langt. Forfatterne beskriver også «den sosialfaglige plattformen» som kjennetegnet av et individfokus. Samfunnsperspektivet, og dermed det sosiale, i sosialarbeideres fokus blir usynliggjort. Forfatterne kan se ut til å mangle forståelse for at sosialt arbeid også handler om å arbeide med «personen i situasjonen», ikke kun å fokusere på individuell arbeidstilrettelegging. Det er samtidig en viktig diskusjon hvordan og hvor det sosiale arbeidet bør foregå,

og om det er mulig i større grad enn i dag å tenke mer ordinære arenaer som del av det «sosiale» i Navs oppfølgingsarbeid.

I AVSLUTNINGSKAPITLET trekker Andreassen og Fossestøl trådene fra de andre kapitlene, og drøfter om reformen har klart å skape samordnet bistand til brukerne, og fått flere i arbeid. Forfatterne mener at Nav-kontorene er kommet kort i dette arbeidet. De argumenterer for at Navs oppmerksomhet må flyttes fra den interne organiseringen og over mot oppgavene. De mener fokuset må rettes mot hva som kan gjøre førstelinjen bedre egnet til å jobbe helhetlig med brukerne.

Forfatterne peker på at sosialt arbeids helhetlige tilnærming og koordinerende rolle på mange måter representerer veien framover for Nav-kontorene, i tillegg til at arbeidsmarkedskompetansen må inn. De mener arbeidsevnevurderingen kan åpne for en helhetlig vurdering av den enkeltes situasjon, og bidra til at brukernes egne vurderinger skal få prege valg av løsninger.

ANDREASSEN OG FOSSESTØL framhever at aktiv oppfølging bør stå sentralt, som å følge brukerne ut i arbeidslivet, samt oppsøke og bidra til koordinert innsats fra andre. De peker også på at Nav-kontorenes inkluderingsoppgave krever en tjenesteyting basert på skjønnsbaserte vurderinger, samt samarbeid og koordinering på tvers av stat og kommune, ulike etater og samarbeidspartnere.

Kapitlet drøfter også spennin-gen mellom sentralt og lokalt nivå som kommer til uttrykk i partnerskapet mellom stat og kommune, og om kommunene kan oppfattes som hemske for statlig måloppnåelse. De minner om at utfordringene knyttet til helhetlig tjenesteyting ikke vil forsvinne, selv om en fjerner partnerskapsmodellen. Bør kommunenes bidrag til Nav-kontorene kun være den kommunale inntekts-sikringen, eller bør flere kommunale tjenester flyttes inn på Nav-kontorene, som for eksempel praktisk bistand fra kommunenes hjemmebaserte tjenester?

Andreassen og Fossestøl viser til viktige utfordringer ved utviklingen av en ny Nav-medarbeiderrolle.

DET ER IKKE en tradisjonell behand-leroppgave, ei heller en saksbehandlerrolle. Det handler mer om en veileder- og koordinatorrolle. De trekker trådene fra kapittel 2, om et skifte av fokus fra inntekts-sikring og ytelse over til behov og bistand. Her viser Andreassen til at det ved mange Nav-kontor finnes en institusjonalisert oppgaveforståelse, hvor praksisforståelsen er knyttet til regelverk, ytelser og ordninger. Arbeidsområdene er knyttet til de tidligere etatenes regelverksområder, og de nye regelverksområdene som er kommet til etter Nav-reformen, som arbeidsavklaringspenger eller Kvalifiseringsprogram. Oppgaveforståelsen er nært relatert til kunnskap om regelverket, og ikke nødvendigvis til kunnskap om ulike livsfaser eller

brukernes livs- eller problemsitua-sjoner. De peker på at det er mange krefter som driver Nav-kontoret i retning av å tenke saksbehandling på ytelser, altså den institusjonaliserte oppgaveforståelsen.

DET ER LITEN tvil om at *Nav ved et veiskille* kan bidra til viktige diskusjoner. Endelig kan vi si at tiden er kommet for å diskutere innholdet i Nav.

Anne Trine Kjørholt (red): *Barn som samfunnsborgere - til barnets beste?*
Universitetsforlaget 2010

Av **Ragnhild Collin-Hansen**
Førsteamanuensis
Høgskolen i Sør-Trøndelag
ragnhild.collin-hansen@hist.no

Barn blir ikke hørt

Norge ønsker å fremstå som et foregangsland for barns rettigheter. Spørsmålet om hvordan barns rettigheter er realisert er et av temaene i boka *Barn som samfunnsborgere - til barnets beste?* Den er en antologi redigert av Anne Trine Kjørholt. Begrepet samfunnsborgerskap er omstridt internasjonalt. Det sikter blant annet til retten til deltakelse, eller *participation*. Den regnes gjerne som den tredje av barnekonvensjonens tre p-er, som ikke kan ses uavhengig av de to andre, *protection* og *provision*.

Et siktemål med boka er å inspirere til kritisk refleksjon og debatt. Den har et grundig innføringskapittel og inneholder ellers 11 kapitler. Tre av dem er av mer teoretisk og filosofisk karakter. De øvrige behandler to hovedaspekter ved barns rett til deltakelse. Det ene gjelder barns rett til å gjøre seg gjel-

dende på arenaer hvor de befinner seg og har en naturlig plass, som barnehagen, skolen, hjemmet om omgivelsene. Det dreier seg om å oppleve en grunnleggende respekt for sin integritet og sin egenart. Det andre gjelder barnets rett til innflytelse på beslutninger som gjøres om det. I slike saker, hvor spørsmålet om barnets rettigheter kommer på spissen, vil det ha behov for sin kompetanse til å gjøre bruk av dem. Det er da barnet trenger dem mest. Ut fra dette perspektivet vil jeg si litt om de mer generelle problemstillingene og legge hovedvekten i omtalen på fire av kapitlene i boka som omhandler empiriske studier av beslutninger om barn. De øvrige kapitlene blir av plasshensyn bare nevnt summarisk før noen avsluttende betraktninger.

GENERELLE PROBLEMSTILLINGER. Jens Qvortrup tar opp forskjellsbehandling mellom barn og voksne.

Motivet for å særbehandle barn er å styrke deres rettsstilling. Hva som legitimerer særbehandling, balansering av hensynet til ansvar og beskyttelse er en grunnleggende problemstilling og må være gjenstand for en løpende vurdering.

Berge Solberg tar utgangspunkt i assistert befruktning og reiser spørsmål om hvordan vi kan ivareta barnets beste når barnet ikke er til. Temaet innebærer en rekke eksistensielle og samfunnsmessige utfordringer med tanke på framtidige barn. Forfatteren drøfter en rekke problemstillinger som utfordrer våre oppfatninger om den gode familien og det gode foreldreskap. Han hevder at dette vel så mye handler om oss selv som om barna. Ettertiden har vist at vi får helt spesielle utfordringer når det blir født barn på måter som ikke anerkjen- nes, som Kari Ann Voldens tvillinger, som ble født ved surrogati i India.

Kirsten Sandberg analyserer

barns rett til deltakelse fra et juridisk perspektiv. Barnekonvensjonen artikkel 12 om retten til å bli hørt er sentral. FNs barnekomité har utdypet den i generell anbefaling nr. 12 (CK12) som ble utarbeidet i 2006. Forfatteren gir en generell fortolkning av bestemmelsen og utdyper betydningen av den spesielt i barnefordelingssaker og i barnevernssaker. Slike saker er ofte kjennetegnet ved at det gjøres flere beslutninger som hver har begrenset varighet. Hun mener at selve saksbehandlingen bør legges opp slik at den sikrer at barnet faktisk får uttale seg dersom det ønsker det. Videre bør det tas hensyn til at slike saker ofte går over tid, og at barnet vil bli bedre ivaretatt med en arbeidsform hvor barnet regelmessig får møte en voksen som det blir kjent med. Også selve beslutningen og informasjon til barnet om den, må legges opp slik at barnet opplever å bli tatt på alvor, selv om det ikke får det som det vil ha det.

BESLUTNINGER OM BARN. For de fire studiene av beslutninger om barn danner barnekonvensjonens regelverk en referanseramme for vurdering av praksis. Gry Mette D. Haugen og Minna Rantlaiho tar for seg barns rettigheter ved mekling under separasjon og samlivsbrudd. Grunnlaget er en undersøkelse av meklingspraksis ved seks familievernkontor og også samtaler med foreldre. I disse sakene har barnet ikke noen plass. Mekling er obligatorisk for foreldrene og et vilkår for å få separasjon, utvidet barnetrygd

eller for å få brakt en sak om barnefordeling inn for retten. Mekleren har ingen avgjørelsesmyndighet. Oppgaven er å veilede foreldrene og hjelpe dem til å finne løsninger til barnets beste. Foreldrene har selv ansvar for å høre barnet. Det har ingen stemme i meklingsrommet, selv om mekleren unntaksvis snakker med det. Forfatterne kritiserer ordningen. De hevder at både strukturelle rammer, meklers mandat og meklingsperspektiv gjør meklingen til et ektefødt barn av et samfunn skapt av voksne og for voksne. Denne forståelsen må utfordres hvis man skal ta barnets rettigheter seriøst. De oppfordrer derfor til å gjøre familieforandringer til en prosess for hele familien, slik at også barna inkluderes med reell uttalerett slik loven gir dem rett til.

Astrid Strandbu belyser barnevernssaker gjennom intervjuer med 15 barnevernsledere. Her har saksbehandleren plikt både etter forvaltningsloven og barnevernloven til å snakke med barnet. Men kontakt med barna prioriteres ikke i arbeidet. Hun angir fire hovedgrunner: Forventet motstand fra barnet på grunn av lojalitetskonflikter, knapphet på tid og ressurser, mangel på kompetanse og faglig trygghet, samt manglende interesse for og bevissthet om barnets rett til å delta i saken. Forfatteren etterlyser mer kunnskap om barnets rettigheter og mer kompetanse til å kommunisere med barn. Hun mener også det trengs strukturer og ordninger som involverer barnet i egen sak, og viser til erfaringer fra Stor-

britannia. Så lenge arbeidsformene i barnevernet bygger på en voksen rasjonalitet, virker det tryggest å forholde seg til de voksne i saken.

Hilde Lidén og Monica Five Aarset har undersøkt hvordan myndighetene ivaretar rettighetene til barn som søker asyl eller familiegjennforening med sine foreldre. De har hatt samtaler med foreldre og barn, med saksbehandlere, observasjoner av et intervju samt analyse av saksdokumenter. I disse sakene følger barnets oppholdsstatus foreldrenes, med mindre det har krav på opphold på selvstendig grunnlag. Barnet har en forskriftsfestet uttalerett i disse sakene som må utøves enten her i landet eller i hjemlandet, avhengig av grunnlaget det søkes etter. Forfatterne peker på en del forhold som gjør at barnets synspunkter får liten betydning i saksbehandlingen. De etterlyser barneperspektiv, klargjøring av hensikten med samtalene, bedre tilrettelegging samt styrket kompetanse hos intervjuerne. Maria Amelie-saken har satt på dagsorden at den posisjon barnet får, også kan bli avgjørende for hans eller hennes oppholdsstatus som voksen. Dette synes ikke å bli spesielt vurdert.

Kristin Skjørten har analysert dommer fra seks lagmannsretter i saker om barnefordeling og samværsrett. Rettergangsordningen ble i 2003 langt om med økt vekt på mekling ved sakkyndig for å komme fram til minnelige ordninger. Samme år ble aldersgrensen for rett til å uttale seg senket til syv år. Et hovedinntrykk er at reformene har

fått gjennomslag i lagmannsretten. Barn som har fylt syv år får nesten systematisk uttale seg, enten til den sakkyndige eller til dommeren. I nesten alle sakene hadde barnet fått uttale seg om hovedspørsmålet i saken. Men når hovedspørsmålet var hvem det skulle bo fast hos, ble de ikke alltid spurt om samvær.

I ca to tredjedeler av sakene fikk barnet gjennomslag for sitt syn, med økende vekt på barnets syn med økende alder. I saker med mindre barn, må retten ofte ta stilling til at påstander om at barnet er manipulert. I følge forfatteren er det nettopp i disse sakene viktig at barnets syn kommer frem.

Ikke alle barn får den avgjørelsen de ønsker. Forfatteren viser at noen barn i en intervjuundersøkelse av barn etter foreldrenes barnefordelingssaker omtaler det som en dobbelt krenkelse når de blir påtvunget et samvær de ikke ønsker. Først fra forelderen som ikke respekterer ham eller henne, og så av retten. Noen opplever en aggresjon som tiltar med årene. Hun understreker uttalelsen i GK12 sitert ovenfor om at det må etableres prosedyrer som sikret at barnet får skikkelig tilbakemelding.

Med forbehold for at metode og perspektiv i disse undersøkelsene er forskjellige, viser de at både regelverk, kjennskap til det, beslutningsformer og kompetanse har betydning for barnets muligheter til å bli hørt. Det kan se ut som at domstolene, hvor beslutningsordningen ble lagt om, er den som best ivaretar barnets rettigheter. Men også her er

det rom for forbedringer når avgjørelser begrunnes og formidles. De andre forvaltningsorganene har en arbeidsform og en kompetanse som er tilpasset den tradisjonelt autonome, voksne borger. De fremstår ikke som spesielt tillitvekkende og myndige forvaltere av barns rettigheter.

Et nærliggende spørsmål blir da hva barna selv lærer om sine rettigheter i saker som angår dem.

BARN PÅ BARNSARENA. Som nevnt handler fire av kapitlene i boka om barns forhold til steder hvor de ferdes daglig eller til deres opplevelse av sine rettigheter. Håvard Bjerke redegjør med utgangspunkt i en større europeisk undersøkelse for barn og unges egne refleksjoner om rettigheter, ansvar og samfunnsborgerskap. Den viser at norske skolebarn er godt orientert, men kjenner lite til sine spesifikke rettigheter.

Anne Trine Kjørholt behandler barnehagens oppdrag, og Elisabeth Backe-Hansen skriver om skolens mandat når det gjelder oppdragelse av samfunnsborgerne. De er generelt innrettet og har ikke som siktemål å forberede barn på sine rettigheter overfor domstoler eller barnevernet. Josée Archambault og Berit Berg behandler den rollen flyktningsbarn kan ha som veivisere for sin familie i integreringsprosessen. På grunn av deres rett til språkopplæring vil de kunne få en formidlerfunksjon mellom foreldrene og myndighetene.

Begrepet «rettighetsbarn» gir negative assosiasjoner. Oppdragel-

sen til samfunnsborgerskap synes ikke å forberede barn på at de trenger slik kompetanse når det skal treffes beslutninger om dem, eller hvor de må vise vei for sine foreldre. Vi sitter med et bilde av uopplyste barn og tafatte forvaltere når det gjelds. Etter 20 år med barnekonvensjonen har vi mye å gripe fatt i før vi kan slå oss på brystet og si at den er oppfylt for norske barn.

EN VIKTIG BOK. Den bør leses av fagfolk, de som utdanner fagfolk, de som organiserer forvaltningen og av de som lærer opp barn. Vi trenger empirisk kunnskap både om hvordan barns rettigheter settes ut i live på ulike saksområder, og om barrierer for at de realiseres. Kapitlene i boka står på egne ben og kan leses hver for seg. Men det er særlig når vi ser dem i sammenheng at vi ser de dilemmaer vi stilles overfor når vi skal ta barnets rettigheter på alvor.

Boka gir oss noen utgangspunkter for å reflektere over gamle problemstillinger. Vi forbinder gjerne individuelle rettigheter med borgere, som voksne, autonome individer. Å krympe voksnes rettigheter til barnestørrelse er ikke gjort ved enkel retorikk og fikse håndgrep. Også samfunnsinstitusjonenes organisering og funksjonsmåte utfordres. Samtidig blir vi minnet om at vi lever i en globalisert verden og at vi trenger en beredskap for også å møte nye problemstillinger.

Av Jorunn Gjedrem
Universitetslektor,
Universitetet i Agder
jorunn.gjedrem@uia.no

Et mer moderne barnevern, eller bare mer barnevern?

Lichtwarck og Clifford har skrevet en viktig bok om noen av de utfordringene vi står overfor i moderniseringen av kommunale barneverntjenester. De stiller spørsmålet om det er mulig å etterkomme de kravene som bør stilles til en tjeneste som har hjemler til å gripe inn i folks liv. Boka handler på mange måter om dette spørsmålet, og de belyser det med ulike innfallsvinkler. De baserer mye av teksten på egen forskning, dessuten har de tatt inn to kapitler som bidrag fra andre forfattere. Halås og Solstad har skrevet et kapittel om fagutvikling og Ellingsen et om oppfølging etter omsorgsover-

takelse. Forfatterne peker på mange temaer det er nødvendig å gripe fatt i, i denne bokenmeldelsen har jeg valgt å fokusere på disse tre:

- sterk økning i antall klienter i barneverntjenesten uten tilsvarende økning av ressurser til bemanning og tiltak,

- utfordringene knytta til at ulike levekår i kommunene ikke får utslag på bemanningen i barneverntjenesten,

- forhold knytta til kompetanseutvikling i tjenestene.

Disse områdene har stor betydning for hvordan vi møter barn, unge og foreldre som er brukere av tjenestene.

ØKNING I ANTALL klienter i barneverntjenesten. Det har nesten vært en tredobling i antall barn som mottar tiltak de siste 20 årene. I 1990 hadde 15 300 barn tiltak, mens tallet i 2008 var 44 200. Tallet på plasseringer har vokst med 42 prosent i perioden 1995-2007. Beregninger viser at barnevernet, for å tilpasse seg rammene (vekst i antall stillinger og vekst i omfanget av arbeidsoppgaver i tidsrommet 1996-2006), måtte ha brukt 19 prosent mindre tid på hver undersøkelse og 20 prosent mindre tid pr tiltak. Skal alle barn som meldes til barneverntjenesten få hjelp, må flere få hjelp i begrenset grad og

over kortere tidsrom. Mye tyder på at det faktisk skjer, hevder Lichtwarck og Clifford. De påviser en stor gjennomstrømning av brukere. En måte å møte økning i aktivitet på er å bli mer effektive, noe som i noen sammenhenger kan være ønskelig. Samtidig kan dette også øke risikoen for feilvurdering. De peker på at de siste årene har blitt stilt tydeligere krav til kvalitet og kvalitetssikring, og at forventninger om et kunnskapsbasert barnevern uttales i mange sammenhenger.

Clifford har sett på sammenhengen mellom tiltaksmengde, tiltaks-type og sosiale forhold (levetår) i samtlige kommuner i Norge. Han viser at barnevernet produserer et omfang av omsorgstiltak som tilsvarende ulike grunnbetingelser i lokale sosiale forhold, uavhengig av om bemanningen i kommunen er god eller dårlig. Omfanget av hjelpetiltak har derimot en sterk sammenheng med omfanget av personalressursene barnevernet rår over. Det ser ut til at det er hjelpetiltakene og den forebyggende innsatsen i familiene som nedprioriteres når presset øker. Hypotesen så langt, skriver forfatterne, må være at de brukerne som trenger mye hjelp, får mindre hjelp.

Levetår har til tross for dette ikke fått mye plass i diskusjoner om tjenestetilbudet til barn og unge. Forfatterne antyder at dette kan ha ideologiske årsaker, for eksempel at samfunnsperspektiv på problemer som rammer individ og familier ikke er vektlagt. Det kan henge sammen

med ensidig vekt på mikroperspektiver både i faglig arbeid, administrativ innsats og utdanning, slik at effektivitet, økonomi, resultatfokus samt styring av innsats krever det meste av oppmerksomheten. Eller kan det ha å gjøre med laber interesse for sosiale forskjeller generelt, både hos folk flest og hos politikere? Dette er viktige spørsmål, fordi forhold som bidrar til utvikling og opprettholdelse av omsorgssvikt er ulikt fordelt i befolkningen. Dersom vi skal kunne gi god hjelp til de som trenger det, må fokuset også løftes utover mikronivået og over på et samfunnsperspektiv. Barnevernet er et sosialt anliggende fordi de grunnleggende krefter som utløser behov for tjenesten er: sosial ulikhet, sosiale omkostninger som skriver seg fra verdiskapning i samfunnet, og fordelings- og velferdspolitik. Barnevernet handler i stor utstrekning om de fattige, altså de fattige i utvidet forstand, som også mangler sosial kapital og nettverk, påpeker forfatterne.

KOMPETANSEUTVIKLING. Barneverntjenesten har gjennomgått store endringer de siste 20 årene. Forfatterne peker på tre store statlige programmer/reformer som har hatt betydning: St.m 72 (1984/85) om barne- og ungdomsvern, nasjonalt program for styrking av barnevernet (1991-1993 og regjeringens langtidsprogrammer 1990-1997) og etableringen av Bufetat i 2004. Videre peker de på ny Lov om Barneverntjenester i 1993, med innføring av fylkesnemnder, melde-

plikt og økte krav til samordning og samarbeid mellom ulike tjenester. Et annet forhold de peker på er at 55 prosent av kommunene i Norge har under 5000 innbyggere, mens 35 prosent har under 3000 innbyggere. Tall fra SSB viser at i 2008 hadde 18 prosent av kommunene en ansatt eller mindre, og 35 prosent hadde to årsverk eller mindre. Dette spiller også inn i forhold til hvordan en kan legge opp strategier for kompetanseutvikling i barneverntjenestene. Problematiserer Lichtwarck og Clifford dette?

Lichtwarck og Clifford har sett på tallmateriale for hvordan tiltaksutviklingen i barnevernet har vært de siste årene. Selv om statistikken har sine klare begrensninger, kan en ut fra dette ikke se en dreining i tiltakssammensetningen i barnevernet i perioden 1990-2007, til fordel for intensive hjemmebaserte tiltak.

Et viktig spørsmål Lichtwarck og Clifford stiller angående tiltak, er om kommunene er i stand til å generere nok innsats for de mer sårbare familiene? Tiltakende press på barneverntjenesten vil kunne gjøre det vanskelig å generere tiltak, i hvert fall mer selektive og ressurskrevende tiltak som barnevernet selv utfører og kvalitetssikrer. Presset vil også kunne føre til rasjoneering av tiltak, slik at økonomien vil kunne bli styrende for hva som kan settes i verk.

Lichtwarck og Clifford peker på at de ansatte i barnevernet stort sett har sosialfaglig bachelorkompetanse med vektlegging av generalistens tilnærming til problemene.

Det preges av svake utdanningstradisjoner og få muligheter til spesialisering for den bredden en trenger for å bistå de mest utsatte barn og unge. De skriver at barnevernet benytter seg av konserverende læringsformer, som tradisjonell undervisning og veiledning. Videre hevder de at det er en motsetning i de kravene som stilles til kompetanse i barnevernet, ved at det i liten grad er tilrettelagt og strukturert for vitenskapelig kunnskap. Dette henviser medarbeiderne til å ta ansvar for egen kompetanse, fordi kunnskapsaktiviteten ikke er institusjonalisert, og dermed ikke verdsett.

Alt dette, skriver de, har konsekvenser for hvordan vi tilnærmer oss sentrale problemstillinger i feltet, som også innbefatter praktiske utfordringer som kan få store konsekvenser for enkelte barn og unge og deres familier. Kommunene er satt i en vanskelig situasjon, der de på den ene siden skal levere godt forebyggende barnevern til befolkningen slik at en i størst mulig grad kan forebygge og avhjelpe omsorgssvikt, noe som krever dyktige og faglig kompetente ansatte. På den andre siden har den sterke økningen i klienter, økt fokus på effektivitet, trang kommuneøkonomi og ujevn fordeling av ansatte og ressurser i f. t levekår og kommune størrelse, ført til at mange kommuner må prioritere å hjelpe de som trenger det mest og i liten grad yter hjelpetiltak. I tillegg har tjenestene svake tradisjoner for kunnskapsutvikling, og vil med en så stor økning

i press, også ha få muligheter til å ta egne initiativ på dette feltet.

Dersom vi ønsker en modernisering av barneverntjenesten, må det tas hensyn til disse forholdene. Det vil kreve en styring nasjonalt, men også regionalt og kommunalt. Forfatterne hevder at ytre krefter i form av prosjekter og forskningsfremstøt må til, men anbefaler at dette skjer i nært samarbeid med tjenestene, slik at barnevernansatte selv kan medvirke i kunnskapsproduksjonen og være kunnskapsleverandører.

NOEN KRITISKE MERKNADER. Boka er noe ujevnt skrevet. I noen avsnitt og kapitler er det gode rede-gjørelser for teori og kildehenvisninger, mens i andre (for eksempel i kapittel 1 og 2) går det ikke fram hvilken forskning de henviser til eller hvilken teori de baserer seg på. Dette er en svakhet, det er viktig for leseren å få henvisningene, sånn at vi kan gå til primærkildene for for-dypning i tematikken. I forordet skriver de riktignok at de baserer seg primært på egen forskning, men det er fortsatt like viktig at det går tydelig fram i teksten hvilken forskning og hvor og når den er publisert.

AVSLUTNING. Overskriften til denne bokanmeldelsen er en overskrift fra et kapittel i boka, den fanger på mange måter noe som kunne vært en problemstilling for boka: Et mer moderne barnevern, eller bare mer barnevern? Hvis vi ønsker å realisere visjonen om et kunnskapsbasert barnevern, må

det gjøres noen grep på overordna nivå, altså på samfunnsnivå, men det må også gjøres grep i de enkelte regioner og kommuner. Med den jevne økningen i meldinger, undersøkelser og tiltak i barneverntjenestene, blir det for snevert å sette som politisk mål at en skal klare å holde budsjettene – som i de fleste kommunene er for trange. Da blir det bare mer barnevern – altså flere klienter i barnevernet, men med mindre tid til hvert barn, og særlig til de barna som trenger det mest. De barnevernsbehov som ikke dekkes lokalt kan gi store konsekvenser. Forfatterne viser hvor sentralt det er at barna får riktig hjelp så tidlig som mulig, og at dette fordrer samarbeid og tilgang på gode tiltak i barneverntjenesten, i Bufetat og i BUP. Det krever også kompetanseutvikling som er i tråd med familienes behov. Forfatterne peker på at dette i stor grad er mangelfullt og at det i stor grad er opp til den enkelte medarbeider.

Boka anbefales til ledere i barneverntjenesten, i Bufetat og i BUP, og til politikere og ansvarlige for utdanningene til disse instansene.

POLITISK LEDELSE (ARBEIDSUTVALGET):

Forbundsleder	Rigmor Hogstad	23 06 18 40	99 29 31 13
Nestleder	Mimmi Kvisvik	23 06 18 41	97 97 00 20
AU-medlem bvp	Ellen Galaasen	23 06 18 43	98 61 98 28
AU-medlem sos	Anna-Sabina Soggiu	23 06 18 44	97 77 34 12
AU-medlem vpl	Cato Brunvand Ellingsen	23 06 18 42	93 03 22 97

ADMINISTRATIV LEDER + STAB:

Administrativ leder	Robert Pettersen	23 06 23 47
Adm. sekretær	May-Britt J. Markussen	23 06 11 56
Lønningskasserer	Thomas Austad	23 06 11 73

INFORMASJON OG ORGANISASJON:

Avdelingsleder	Margrethe Lied	23 06 11 60
Fagkonsulent	Hilde M. Hernes	23 06 11 61
Fagkonsulent informasjon/ web + internasjonalt arbeid	Rune Soma	23 06 11 32
Fagkonsulent, FO-Studentene	Martin Skogrand	23 06 11 23
Prosjektleder	Carl Torvund	23 06 11 10

HELSE- OG SOSIALPOLITIKK OG YRKESFAG:

Avdelingsleder	Laila Aamodt	23 06 11 70
Fagkonsulent, bvp	Inger Karseth	23 06 11 70
Fagkonsulent, sos	Sølvi Slørdahl	23 06 11 53
Fagkonsulent, vpl	Beate Basing	23 06 11 70
Fagkonsulent, hesos	Kathrine H. Martinsen	23 06 11 57
Fagkonsulent, hesos	Karoline Bakka Hjertø	23 06 11 74
Fagkonsulent, hesos	Tonje Wejden (vikar)	23 06 23 42
Adm. sekretær	Heidi Elisabeth Brekke	23 06 24 25

FORHANDLINGS-AVDELINGEN:

Fungerende avdelingsleder	Margrethe Lied	23 06 11 60
Fagkonsulent	Tove Rydning	23 06 11 58
Fagkonsulent	Ingrid Myran	23 06 13 35
Fagkonsulent	Svein Woldsund	23 06 11 13
Fagkonsulent	Irmelin Stødle	23 06 24 28

SERVICE-AVDELINGEN:

Avdelingsleder	Tone Nordberg	23 06 11 26
Kontorsekretær	Carl-Richard Hollekim	23 06 13 36
Kontorsekretær	Karin Skjønberg	23 06 11 70
Adm. sekretær	Ann-Karin Olsen	23 06 23 43
Kontorsekretær	Nam Nguyen	23 06 11 70
Kontorsekretær	Laila Aslaksen	23 06 11 70
Kontorsekretær	Bente Semb	23 06 11 62

ØKONOMI-AVDELINGEN:

Avdelingsleder	Marianne Øgaard Bergh	23 06 13 34
Kontorsekretær regnskap	Wenche K. Rossing	23 06 24 26
Konsulent	Stanley Johannessen	23 06 11 70
Kontorsekretær	Monica Berg	23 06 11 70
Kontorsekretær	Solfriid Alfredsen	23 06 11 70
Regnskapsfører	Zejna Selimovic Cehajic	23 06 23 49
Regnskapsfører	Gitanjali Rampal	23 06 11 30

AVDELINGER:

Østfold FO: Farmannsgt. 1, 1607 Fredrikstad
Leder Bjørn Tore Utne, 958 31 811
Fylkessekretær Kristine Hval Blekken,
69 31 99 01
e-post: fofbo@online.no

Akershus FO:
Boks 9375 Grønland, 0135 Oslo
Leder Tone Faugli, 23 08 07 50
Fylkessekretær Odd Ravn, 23 08 07 50
e-post: post@akershus.fo.no

Oslo FO: Boks 9375 Grønland, 0135 Oslo
Leder Tore Kristiansen, 23 08 07 50
Fylkessekretær Hege Kristin Traagstad,
23 08 07 50, e-post: post@oslo.fo.no
Hedmark FO: Postboks 60, 2301 Hamar
Folkets Hus, Grønneg. 112, 2326 Hamar
Leder Olav Neerland, 928 03 264
Fylkessekretær Randi Kjøs, 950 83 035
e-post: post@hedmark.fo.no

Oppland FO: Wisegst. 2, 2. etg., 2609 Lilleham-
mer, postboks 98, 2601 Lillehammer
Leder Tine Jørgenstuen Nygård, 957 77 390
Fylkessekretær Geir Innset Lien, 957 77 390
e-post: post@oppland.fo.no

Buskerud FO: N. Storgt. 9, 3015 Drammen
Leder Rita C. Skinstad-Berningrud, 468 24 180
Fylkessekretær Bjarne Gilje, 32 83 00 20
e-post: kontor@fobuskerud.no

Vestfold FO: Farmannsveien 3,
3111 Tønsberg
Fylkessekretær Vidar Byholt, 33 31 42 21
e-post: kontor@fo-vestfold.no

Telemark FO: Boks 1103, 3901 Porsgrunn
Leder Oddvar Gran, 907 281 77
Fylkessekretær Ragnar Sande, 913 77 443
e-post: btelemar@online.no

Aust-Agder FO:
Boks 381, 4664 Kristiansand
Fylkessekretær Eldar Lior, 38 04 25 47
e-post: austagder@fo.no

Vest-Agder FO:
Boks 381, 4664 Kristiansand
Fylkessekretær Egil Lunde, 38 02 94 49
e-post: vestagder@fo.no

Rogaland FO:
Folkets Hus, Løkkeveien 22, 4008 Stavanger
Fylkessekretær Ivar Kvadsheim, 51 50 02 45
e-post: kontor@forogaland.no

Hordaland FO:
Håkonsgt. 3, 5015 Bergen
Leder Grethe Kvist, 55 30 91 35
Fylkessekretær Kenneth Larsen, 55 30 91 35
e-post: kontor@fo-hordaland.no

Sogn og Fjordane FO:
Boks 208, 6801 Førde
Leder Kjersti Øverli, 958 66 852
Fylkessekretær Sølvi Solvang, 57 82 87 09
e-post: sognogfjordane@fo.no

Møre og Romsdal FO:
LO-sentret, Kanalveien 18, 6010 Ålesund
Leder Marit Selfors Isaksen,
70 17 85 41/941 37 997
Fylkessekretær Norunn Hagen,
70 17 85 40/95 94 07 06
e-post: avd@fo-moreogromsdal.no

Sør-Trøndelag FO:
Kjøpmannsgt. 61, 7011 Trondheim
Leder Heidi I. Klokervold,
73 52 47 78/468 44 644
Fylkessekretær Nils Karlsholm,
73 52 47 78/905 81 372
e-post: kontor@fo-sortrondelag.no

Nord-Trøndelag FO:
Samfunnshuset, Kongensgt. 26, 7713 Steinkjer
Leder Jorunn Kjerkol, 957 88 877
Fylkessekretær Berit Trana Jensen, 913 11 362
e-post: nordtrondelag@fo.no

Nordland FO:
Boks 376, 8001 Bodø
Folkets Hus, Prinsensgt. 115, 8001 Bodø
Leder Mona Nilsen 976 50 4 52
Fylkessekretær Anita Syvertsen,
75 50 41 71 / 951 26 562
e-post: kontor@fo-nordland.no

Troms FO:
Boks 479, 9485 Harstad
Leder Gøril Madsen, 991 14 733
Fylkessekretær Mona Olafsen, 77 01 20 40/
922 82 231
e-post: fotroms@online.no

Finnmark FO:
Postboks 72, 9711 Lakselv
Leder Charlotte Thorsen Romstad, 958 13 430
Fylkessekretær Siv Opdahl, 78 46 47 07/958 22 261
e-post: fofinnma@online.no
FO Studentene: fostudentene@fo.no

ANNONSER:

Bente Semb 23 06 11 62 annonse@fo.no Faks 23 06 11 14

ENDRING I ARBEIDSFORHOLDET: (For innmelding, vennligst kontakt FO for skjema. Utmelding må skje skriftlig.)**SKRIV TYDELIG**

Medlemsnr: | | | | | | | | | |

E-post: _____

Navn: _____ Personnr: | | | | | | | | | |

Ny adresse: _____ Postnr./sted: _____ Tlf: _____

Ny stilling: _____ Begynner/begynte år: _____

Årslønn/ltr: _____ Stillingsandel i % _____ Stillingskode: _____ Lønnsrammekode: _____

Nytt arbeidssted/adresse: _____

Arbeidsgiver/lønningskontor: _____ Organisasjonsnr: _____

Adresse _____ Postnr./sted: _____ Tlf: _____

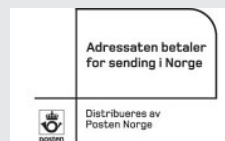
b) Permisjon m/lønn (u/videreutd. o.a.): i % _____ Fom. dato: _____ tom: _____

c) Permisjon u/lønn: _____ IKKE yrkesaktiv (ikke i arbeid): i % _____ Fom. dato: _____

d) Trygdet: _____

FO oppretter kontingenttrekk hos din nye arbeidsgiver når vi har mottatt denne slippen.

Hvilken måned hadde du sist kontingenttrekk i lønn? _____

Fellesorganisasjonen (FO)

SVARSENDING 3193
0092 OSLO

INNHold

FAGARTIKLER

**Tolltjenesten:
Avgjørende for døvblindes deltakelse** 4
Eli Raanes og Sigrid Slettebakk Berge

**Ungdoms fritid ved opphold i
barneverninstitusjon –
et medvirkningsperspektiv** 18
Gro Ulset

Fritidens muligheter 32
Marit Kollstad

**Samspill skaper Ny sjanse –
erfaringer fra et kvalifiseringstiltak** 46
Helle Cathrine Hansen og Carolina Ohls

**Hva er oppskriften på et normalt
menneske? Stigmatisering av personer
som skader egen kropp** 58
Carina Fjellidal-Soelberg

**Støtte fra sine egne. Likemannsarbeid
i funksjonshemmedes organisasjoner** 69
Bennedichte C. Rappana Olsen

PROFILER

Monica Kjørstad 82

DEBATT

Hvordan styrke barnevernfeltet? 85
Inger Jacobsen og Inge Kvaran

Arbeid – nøkkelen til integrasjon? 90
Marianne Rugkåsa

BOKANMELDELSER

Annerledeshet – sårbarhetens språk og politikk 97
Julia Kristeva og Eivind Engebretsen (red.)
Anmeldt av Esben Ester Pirelli Benestad

**Nav ved et veiskille.
Organisasjonsendring som velferdsreform** 99
Tone Alm Andreassen og Knut Fossetøl
Anmeldt av Anita Røysum

**Barn som samfunnsborgere –
til barnets beste?** 103
Anne Trine Kjørholt (red.)
Anmeldt av Ragnhild Collin-Hansen

**Modernisering i barnevernet.
Ideologi, kontekst og kompetanse** 106
Willy Lichtwarck og Graham Clifford (red.)
Anmeldt av Jorunn Gjedrem

FAGREDAKSJONEN

Fagredaktør Fontene forskning: Sissel Seim Høgskolen i Oslo sissel.seim@sam.hio.no 22 45 35 13	Jorunn Gjedrem Universitetet i Agder jorunn.gjedrem@uia.no 38141939/95 19 67 19
Line Sagen Høgskolen i Harstad line.sagen@hih.no 77058342	Inge Kvaran Høgskolen i Sør-Trøndelag inge.kvaran@hist.no 73 55 91 95
Steinar Kristiansen Forskningsrådet sk@forskningsradet.no 22037383	Børge Strømgren Høgskolen i Akershus Borge.Stromgren@hiak.no 97 42 44 99
Kate Mevik Høgskolen i Bodø kate.mevik@hibo.nouin.no 75 51 73 17	Randi Juul Høgskolen i Sør-Trøndelag Randi.juul@hist.no 73 55 91 94

REFEREE

Anbjørg Ohnstad	Sturla Falck
Anne Jansen	Terje Olsen
Anita Røysum	Ulla-Carin Hedin
Berit Berg	Per Solvang
Edgar Marthinsen	Elisabeth Olin
Elisabeth Backe-Hansen	Sævar Gudbergsson
Helene Hansen	Johans Sandvin
Jan Tøssebro	Mons Oppedal
Jan Storø	
Jorunn Vindegg	
Karl Jacobsen	
Kari Stefansen	
Kerstin Møller	
Knut Halvorsen	
Lene Østby	
May-Britt Solem	
Oddbjørg Ulvik	
Ole K. Hjemdal	
Ole Petter Askheim	
Per Lorentzen	
Sidsel Natland	

Til bidragsytere: Forfatterveiledning finner du på www.fontene.no

Utgiver:

Fellesorganisasjonen (FO)

Fontene forskning kommer to ganger i året. Fontene kommer 12 ganger i året.

Fontene redigeres etter Redaktørplakaten. Synspunkter og holdninger som kommer fram, er derfor ikke nødvendigvis samsvarende med FOs politikk.

ISSN: 1890-9868

Adresse:

Fontene, Stiftelsen Fri fagbevegelse – LO Media, Postboks 231 Sentrum, 0103 Oslo

Trykk: Hjemmet Mortensen

Opplag: 27 500

Abonnement:

Bente Semb
bente@fo.no

Ansvarlig redaktør:

Solfrid Rød
solfrid.rod@lomediamedia.no
23 06 33 97/99 46 65 65

Redaksjonssekretær:

Mia Paulsen
mia.paulsen@lomediamedia.no
23 06 11 55/91 16 26 77

Journalister:

Vibeke Liane
vibeke.liane@lomediamedia.no
23 06 13 33/91 59 25 97

Eirik Dahl Viggen

eirik.dahl.viggen@lomediamedia.no
23 06 11 72/95 97 08 63

Grafiker:

Kristin M. Johansen
kristin@lomediamedia.no
99 22 47 97

Illustrasjon forsiden

Eldbjørg Ribe

Annonsekonsulent:

Bente Semb
direkte telefon: 23 06 11 62
Telefaks: 23 06 11 14
annonse@fo.no

Sentralbord: 23 06 11 70 • Telefaks: 23 06 11 14 • Postboks 4693 Sofienberg, 0506 OSLO • Besøksadresse: Mariboesgate 13, OSLO • kontor@fo.no • www.fo.no

POLITISK LEDELSE (ARBEIDSUTVALGET):

Forbundsleder	Rigmor Hogstad	23 06 18 40	99 29 31 13
Nestleder	Mimmi Kvisvik	23 06 18 41	97 97 00 20
AU-medlem bvp	Ellen Galaasen	23 06 18 43	98 61 98 28
AU-medlem sos	Anna-Sabina Soggiu	23 06 18 44	97 77 34 12
AU-medlem vpl	Cato Brunvand Ellingsen	23 06 18 42	93 03 22 97

ADMINISTRATIV LEDER + STAB:

Administrativ leder	Robert Pettersen	23 06 23 47
Adm.sekretær	May-Britt J. Markussen	23 06 11 56
Lønningskasserer	Thomas Austad	23 06 11 73

INFORMASJON OG ORGANISASJON:

Avdelingsleder	Margrethe Lied	23 06 11 60
Fagkonsulent	Hilde M. Hernes	23 06 11 61
Fagkonsulent informasjon/web + internasjonalt arbeid	Rune Soma	23 06 11 32
Fagkonsulent, FO-Studentene	Martin Skogrand	23 06 11 23
Prosjektleder	Carl Torvund	23 06 11 10

HELSE- OG SOSIALPOLITIKK OG YRKESFAG:

Avdelingsleder	Laila Aamodt	23 06 11 70
Fagkonsulent, bvp	Inger Karseth	23 06 11 70
Fagkonsulent, sos	Sølvi Slørdahl	23 06 11 53
Fagkonsulent, vpl	Beate Basing	23 06 11 70
Fagkonsulent, hesos	Kathrine H. Martinsen	23 06 11 57
Fagkonsulent, hesos	Karoline Bakka Hjertø	23 06 11 74
Fagkonsulent, hesos	Tonje Wejden (vikar)	23 06 23 42
Adm.sekretær	Heidi Elisabeth Brekke	23 06 24 25

FORHANDLINGSAVDELINGEN:

Fungerende avdelingsleder	Margrethe Lied	23 06 11 60
Fagkonsulent	Tove Rydning	23 06 11 58
Fagkonsulent	Ingrid Myran	23 06 13 35
Fagkonsulent	Svein Woldsund	23 06 11 13
Fagkonsulent	Irmelin Stødle	23 06 24 28

SERVICEAVDELINGEN:

Avdelingsleder	Tone Nordberg	23 06 11 26
Kontorsekretær	Carl-Richard Hollekim	23 06 13 36
Kontorsekretær	Karin Skjønberg	23 06 11 70
Adm.sekretær	Ann-Karin Olsen	23 06 23 43
Kontorsekretær	Nam Nguyen	23 06 11 70
Kontorsekretær	Laila Aslaksen	23 06 11 70
Kontorsekretær	Bente Semb	23 06 11 62

ØKONOMIAVDELINGEN:

Avdelingsleder	Marianne Øgaard Bergh	23 06 13 34
Kontorsekretær regnskap	Wenche K. Rossing	23 06 24 26
Konsulent	Stanley Johannessen	23 06 11 70
Kontorsekretær	Monica Berg	23 06 11 70
Kontorsekretær	Solfrid Alfredsen	23 06 11 70
Regnskapsfører	Zejna Selimovic Cehajic	23 06 23 49
Regnskapsfører	Gitanjali Rampal	23 06 11 30

AVDELINGER:

Østfold FO: Farmannsgt.1,1607 Fredrikstad
Leder Bjørn Tore Utne, 958 31 811
Fylkessekretær Kristine Hval Blekken, 69 31 99 01
e-post: fofbo@online.no
Akershus FO:
Boks 9375 Grønland, 0135 Oslo
Leder Tone Faugli, 23 08 07 50
Fylkessekretær Odd Ravn, 23 08 07 50
e-post: post@akershus.fo.no
Oslo FO: Boks 9375 Grønland, 0135 Oslo
Leder Tore Kristiansen, 23 08 07 50
Fylkessekretær Hege Kristin Traagstad, 23 08 07 50, e-post: post@oslo.fo.no
Hedmark FO: Postboks 60, 2301 Hamar
Folkets Hus, Grønnegt. 112, 2326 Hamar
Leder Olav Neerland, 928 03 264
Fylkessekretær Randi Kjøs,950 83 035
e-post: post@hedmark.fo.no
Oppland FO: Wisesgt. 2, 2. etg., 2609 Lillehammer, postboks 98, 2601 Lillehammer
Leder Tine Jørgenstuen Nygård, 957 77 390
Fylkessekretær Geir Innset Lien, 957 77 390
e-post: post@oppland.fo.no
Buskerud FO: N. Storgt. 9, 3015 Drammen
Leder Rita C. Skinstad-Bermingrud, 468 24 180
Fylkessekretær Bjarne Gilje, 32 83 00 20
e-post: kontor@fobuskerud.no
Vestfold FO: Farmannsveien 3, 3111 Tønsberg
Fylkessekretær Vidar Byholt, 33 31 42 21
e-post: kontor@fo-vestfold.no
Telemark FO: Boks 1103, 3901 Porsgrunn
Leder Oddvar Gran, 907 28 1 77
Fylkessekretær Ragnar Sande, 913 77 443
e-post: btelemar@online.no
Aust-Agder FO:
Boks 381, 4664 Kristiansand
Fylkessekretær Eldar Lior, 38 04 25 47
e-post: austagder@fo.no
Vest-Agder FO:
Boks 381, 4664 Kristiansand
Fylkessekretær Egil Lunde, 38 02 94 49
e-post: vestagder@fo.no
Rogaland FO:
Folkets Hus, Løkkeveien 22, 4008 Stavanger
Fylkessekretær Ivar Kvadsheim, 51 50 02 45
e-post: kontor@forogaland.no

Hordaland FO:
Håkonsgt. 3, 5015 Bergen
Leder Grethe Kvist, 55 30 91 35
Fylkessekretær Kenneth Larsen, 55 30 91 35
e-post: kontor@fo-hordaland.no
Sogn og Fjordane FO:
Boks 208, 6801 Førde
Leder Kjersti Øverlien, 958 66 852
Fylkessekretær Sølvi Solvang, 57 82 87 09
e-post: sognogfjordane@fo.no
More og Romsdal FO:
LO-sentret, Kanalveien 18, 6010 Ålesund
Leder Marit Selfors Isaksen, 70 17 85 41/941 37 997
Fylkessekretær Norunn Hagen, 70 17 85 40/95 94 07 06
e-post: avd@fo-moreogromsdal.no
Sør-Trøndelag FO:
Kjøpmannsgt. 61, 7011 Trondheim
Leder Heidi I. Klokkevold, 73 52 47 78/468 44 644
Fylkessekretær Nils Karlsholm, 73 52 47 78/905 81 372
e-post: kontor@fo-sortrondelag.no
Nord-Trøndelag FO:
Samfunnshuset, Kongensgt. 26, 7713 Steinkjer
Leder Jorunn Kjerkol, 957 88 877
Fylkessekretær Berit Trana Jensen, 913 11 362
e-post: nordtrondelag@fo.no
Nordland FO:
Boks 376, 8001 Bodø
Folkets Hus, Prinsensgt. 115, 8001 Bodø
Leder Mona Nilsen 976 50 4 52
Fylkessekretær Anita Syvertsen, 75 50 41 71 / 951 26 562
e-post: kontor@fo-nordland.no
Troms FO:
Boks 479, 9485 Harstad
Leder Gøril Madsen, 991 14 733
Fylkessekretær Mona Olafsen, 77 01 20 40/ 922 82 231
e-post: fotroms@online.no
Finnmark FO:
Postboks 72, 9711 Lakselv
Leder Charlotte Thorsen Romstad, 958 13 430
Fylkessekretær Siv Opdahl, 78 46 47 07/958 22 261
e-post: fofinnma@online.no
FO Studentene: fostudentene@fo.no

ANNONSER:

Bente Semb 23 06 11 62 annonse@fo.no Faks 23 06 11 14

ENDRING I ARBEIDSFORHOLDET:

(For innmelding, vennligst kontakt FO for skjema. Utmelding må skje skriftlig.)

SKRIV TYDELIG

Medlemsnr: | | | | | | | | | | E-post: _____
Navn: _____ Personnr: | | | | | | | | | |
Ny adresse: _____ Postnr./sted: _____ Tlf: _____

Ny stilling: _____	Begynner/begynte år: _____
Årslønn/ltr: _____	Stillingsandel i % _____ Stillingskode: _____ Lønnsrammekode: _____
Nytt arbeidssted/adresse: _____	
Arbeidsgiver/lønningskontor: _____	Organisasjonsnr: _____
Adresse _____	Postnr./sted: _____ Tlf: _____
b) Permisjon m/lønn (u/videreutd. o.a.): i % _____	Fom. dato: _____ tom: _____
c) Permisjon u/lønn: _____	IKKE yrkesaktiv (ikke i arbeid): i % _____ Fom. dato: _____
d) Trygdet: _____	
FO oppretter kontingenttrekk hos din nye arbeidsgiver når vi har mottatt denne slippen. Hvilken måned hadde du sist kontingenttrekk i lønn? _____	

Fellesorganisasjonen (FO)

SVARSENDING 3193
0092 OSLO